

T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

TÜRK TOPLUM YAPISINI YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİ
AÇISINDAN MERKEZ-ÇEVRE MODELİ İLE AÇIKLAYAN
GÖRÜŞLERİN ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Şebnem MORSÜMBÜL AYDAŞ

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN

ANKARA - 2009

Yazarın Notu: Bu tezde belirtilen görüş ve yorumlar
yazarına aittir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ya da diğer
ulusal kurumlarının görüşlerini yansıtmaz.

Yazarın Notu: The views and conclusions
expressed in this thesis are the author's and
do not necessarily represent those of Turkish Armed
Forces or other government agencies.

Yazarın Notu

TEZ TANITIM FORMU

TEZİN TARİHİ : 03.07.2009

TEZİN TİPİ : Yüksek Lisans Tezi

TEZİN BAŞLIĞI : Türk Toplum Yapısını Yöneten-Yönetilen İlişkisi Açısından Merkez-Çevre Modeli ile Açıklayan Görüşlerin Analizi

TEZİN YAPILDIĞI BİRİM : Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü
Güvenlik Bilimi Ana Bilim Dalı

SPONSOR KURULUŞ : -

DAĞITIM LİSTESİ : Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Tez Hazırlama, Onay, Dağıtım ve Muhafaza Esasları Kılavuzunda Belirtilen Yerlere

TEZİN ÖZETİ : Günümüz olayları bilimsel analizlere tabi tutulurken toplumsal yapının gerçekliği göz önünde tutulmalıdır. Türkiye gerek tarihten getirdiği sosyo – kültürel özellikleri, gerekse coğrafi olarak yer aldığı konum gereği oldukça çeşitlilik gösteren bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda, bu çalışmada Türk toplum yapısının son yarım yüz yıllık süresine sahne olan kültürel yarılma ve gerginliklere yol açan olaylar zincirini anlayabilmek ve değerlendirebilmek için merkez-çevre modelini açıklayıcı bir model olarak kullanan Ziya Gökalp, Halil İnalcık, Orhan Türkdoğan, Metin Heper ve Şerif Mardin'in eserleri incelenmiştir. Türk toplum yapısında gözlemledikleri sorunların hangilerine merkez-çevre bağlamında açıklama getirdikleri, ortaya konmuş ve çözüm önerileri belirtilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER : Türk Toplum Yapısı, Merkez-Çevre, Yöneten-Yönetilen, İkilikler.

SAYFA SAYISI : 86

GİZLİLİK DERECESESİ : Tasnif Dışı

**T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**TÜRK TOPLUM YAPISINI YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİ
AÇISINDAN MERKEZ-ÇEVRE MODELİ İLE AÇIKLAYAN
GÖRÜŞLERİN ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Şebnem MORSÜMBÜL AYDAŞ**

**Tez Danışmanı
Prof.Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN**

ANKARA - 2009

KARA HARP OKULU

SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Şebnem MORSÜMBÜL AYDAŞ'ın, Türk Toplum Yapısını Yöneten Yönetilen İlişkisi Açısından Merkez-Çevre Modeli İle Açıklayan Görüşlerin Analizi konulu tez çalışması, jürimiz tarafından GÜVENLİK BİLİMLERİ Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof.Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN

(Danışman)

Üye Dr.J.Öğ.Alb.Kadir GÜNDOĞAN

Üye Doç.Dr. Aslıhan Öğün BOYACIOĞLU

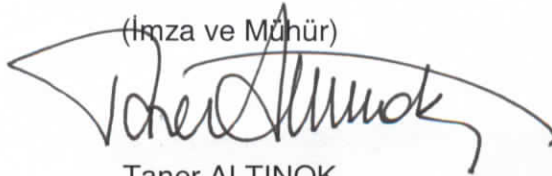

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

01. / 02. / 2009

(İmza ve Mühür)

Taner ALTINOK
Prof.Dr.Y.Müh.Alb.
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Başta Kara Harp Okulu Komutanı Tümgeneral Kenan HÜSNÜOĞLU olmak üzere Kara Harp Okulu Komutanlığına, bu çalışmanın vücuda gelmesinde engin tecrübeleri ile bana yol gösteren ve bir eğitmenden daha öte bir ilgi ile destek olan tez danışmanım Sayın Prof.Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN'a ve Enstitüye ilk adımımı bastığım andan itibaren bana yol gösteren, hiçbir konuda desteğini esirgemeyen, çok saygıdeğer Anabilim Dalı Başkanım Dr.J.Öğ.Alb. Kadir GÜNDOĞAN'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Hayatım boyunca örnek aldığım ve varlığıyla gurur duyduğum sevgili babam Mehmet MORSÜMBÜL'e, hayatı boyunca beni cesaretlendiren ve eğitimim için hiç bir fedakarlıktan kaçınmayan annem Fazilet MORSÜMBÜL'e, başarılarımla sevinen, üzüntülerimle üzülen eğitimim süresince bana hep destek veren, anlayış gösteren sevgili eşim Yücel AYDAŞ ve aileme minnettarım.

Son olarak, gerek derslerde, gerek Kara Harp Okulu'na oryantasyon sürecimde, gerekse tez çalışmamda desteklerini, ilgi ve alakalarını esirgemeyen değerli sınıf arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ANKARA 2009

TÜRK TOPLUM YAPISINI YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİ AÇISINDAN MERKEZ-ÇEVRE MODELİ İLE AÇIKLAYAN GÖRÜŞLERİN ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şebnem MORSÜMBÜL AYDAŞ

ÖZET

Günümüz olayları bilimsel analizlere tabi tutulurken toplumların yapısal özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye gerek tarihten getirdiği sosyo-kültürel yapısı, gerekse coğrafi olarak yer aldığı konum gereği oldukça çeşitlilik gösteren bir yapıya sahiptir.

Türk toplum yapısında gözlemlenen eğitim, adalet, gelir dağılımında yaşanan eşitsizlik, modernleşme adına sunulan çözümsüzlük önerileri, toplumun sorunlarına yapısal çözümlerin getirilememesi, milletleşme sürecini tamamlayamaması, toplumun çok parçalı bir yapıya bölünmesi... gibi sorunlar, bu çalışmayı yöneten-yönetilen ilişkilerini, merkez-çevre modeli ile açıklayan araştırmaların incelenmesine yönlendirmiştir.

İncelemenin birinci bölümünde, çalışmanın konusu, kapsamı ve metodu hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, kuramsal çerçeveyi çizmesi açısından, merkez-çevre paradigması ele alınmıştır. Çalışmanın teorik temeli 'Merkez-Çevre Modeli'ne dayandığı ve özellikle de elit teorisinin, günümüz Türk toplum yapısında

gözlemlenen farklılaşmaları açıklamada kullanılabilecek bir çerçeveye sahip olduğu düşünüldüğü için, çalışmanın bu bölümünde elit teorisi ve çatışma teorisi üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde Ziya Gökalp, Orhan Türkdoğan, Halil İncalcık, Şerif Mardin, Metin Heper'in Türk toplumsal yapısını Merkez-Çevre Modeli ile açıklayan eserleri "Metin Analizi" tekniği ile incelenmiş ve tespitleri ortaya konmuştur.

Dördüncü bölümde, Ziya Gökalp, Orhan Türkdoğan, Halil İncalcık, Şerif Mardin, Metin Heper'in sorunun çözümüne yönelik çözüm önerileri belirtilmiştir.

Sonuç bölümünde Ziya Gökalp, Halil İncalcık, Şerif Mardin, Metin Heper' ve Orhan Türkdoğan'ın merkez-çevre yaklaşımı çerçevesinde Türkiye'de yöneten-yönetilen ilişkisine yönelik görüşleri üzerine karşılaştırmalı genel bir değerlendirme yapılmış ve problem üzerine kendi görüşlerimizle çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Türk Toplum Yapısı, Merkez-Çevre, İkilikler.

Tez Yöneticisi : Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN

Sayfa Sayısı : 86

T.C.
TURKISH MILITARY ACADEMY
DEFENSE SCIENCES INSTITUTE
DEPARTMENT OF SECURITY SCIENCES
ANKARA 2009

**ANALYSIS OF RESEARCHES IN TURKISH SOCIETY WHICH
CENTER-PERIPHERY MODEL HAS BEEN USED IN TERMS OF
MANAGING-MANAGED RELATIONS**

MASTER THESIS

Şebnem MORSÜMBÜL AYDAŞ

ABSTRACT

Today's events are subject to scientific analysis, structural features of society should be considered. Turkey has divers structure with its socio-cultural structure from history and geographic location.

Problems observed in Turkish Society at the field of education, justice, apparent inequality in income distribution, modernization on behalf of the deadlock suggestions, community problems, structural solutions can not bring, nationality that process can not complete, fragmented structure division of the community... such as problems made this study analyzing the researches in Turkish Society which 'Center-Periphery Model' has been used in terms of manages-managed relationship.

In the first section of the review, the subject of study, scope and method were informed.

In the second section, in terms of drawing the theoretical framework, study is based on a theoretical basis for the 'Center-Periphery Model'. The theory of elite has been used to describe differences in the Turkish

community structure. In this part of the work, the elite theory and conflict theory was emphasized.

In the third section, Ziya Gökalp, Halil İnalçık, Şerif Mardin, Metin Heper, Orhan Türkdoğan's works which describe the Turkish community structure with the theory of 'Center-Periphery Model' are analyzed in the text analysis techniques and determinations are introduced.

The fourth section, Ziya Gökalp, Halil İnalçık, Şerif Mardin, Metin Heper, Orhan Türkdoğan's solutions are aimed to the solution of the problem.

Results section, Ziya Gökalp, Orhan Türkdoğan, Halil İnalçık, Şerif Mardin and Metin Heper managing in Turkey-managed relationship in terms of Center-Periphery Model in the framework of their general views on the comparative assessment and work with my views on the problem has been terminated.

Keywords : Turkish Social Structure, Center-periphery, Dualism.

Advisor : Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN

Number of Pages : 86

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE KAPSAMI	5
2. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ	6
3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	10

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. EDWARD SHILS'İN MERKEZ ÇEVRE MODELİNDE YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİ	11
2. YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİNİ AÇIKLAYAN DİĞER KURAMLAR ..	14
a. Çatışmacı Yaklaşım	15
b. Elitizm	17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİLERİNİ MERKEZ-ÇEVRE MODELİ İLE AÇIKLAYAN DÜŞÜNÜRLERİN TESPİTLERİ

1. ZİYA GÖKALP VE HALK-AYDIN İKİLİĞİ	22
a. Ziya Gökalp'a Göre Osmanlı Toplumunda Sınıflar	22
b. Osmanlı Toplumundaki Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Türk Toplum Yapısına Yansımaları	24

2. HALİL İNALCIK: BEN VE ÖTEKİ AYRILIĞI	25
a. Halil İncalcık'ın Osmanlı Toplum Yapısına Yönelik Tespitleri	26
b. Halil İncalcık'ın Osmanlı Toplum Yapısında Gözlemlediği Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Türk Toplum Yapısına Yansımaları	30
3. ŞERİF MARDİN VE TÜRK SİYASETİNDE BÜTÜNLEŞME SORUNU	31
a. Eğitim Sisteminin Bütünleştirmeyi Sağlayamaması	38
b. Mardin'e Göre Nurculuk Olayı.....	39
4. METİN HEPER VE AŞKINCI DEVLET.....	40
a. Merkez-Çevre Oluşumunun Günümüze Yansımaları	48
5. ORHAN TÜRKDOĞAN VE İKİLİ TOPLUM YAPISI.....	49
a. Osmanlı Devlet Yapısının Temel Örgütü: Kul Sistemi	51
b. Köylü-Kentli İkiliği.....	55
c. Cemaatleşme Olgusu	56
ç. Beyaz Türkler-Siyah Türkler	57
d. Merkezin Doğası Çevreyi Kendine Benzetmesi	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİLERİNİ MERKEZ-ÇEVRE MODELİ İLE AÇIKLAYAN DÜŞÜNÜRLERİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

1. ZİYA GÖKALP VE HALK-AYDIN BÜTÜNLEŞMESİ	60
2. HALİL İNALCIK VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME	62
3. ŞERİF MARDİN VE ÇEVRENİN ANLAŞILMASI.....	63
4. METİN HEPER VE BİREYİN GÜÇLENDİRİLMESİ.....	65
5. ORHAN TÜRKDOĞAN VE KEMALİST SİSTEMİN DOKUSU İÇİNDE YETİŞMİŞ MİLLİ AYDIN	66

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

KAYNAKÇA.....	80
---------------	----

GİRİŞ

Günümüz toplumsal olaylarını anlamak için geçmişin izlerini takip etmemiz gerekir. Toplumsal olayların sağlaması, geçmişin çok iyi derecede analiz edilmesi ile yapılabilir. Bu analizi yaparken toplumun genlerine yani geçmişin merkezine sağlıklı bir yolculuk yapmadan net sonuçlar alınamaz. Toplumun bugünkü refleksi yüzyıllık belki de bin yıllık birikimin yansımasıdır. Bu yansıma toplumu aydınlığa da götürebilir, karanlığa da. Yapılan tüm yolculukların bir başlangıç noktası ve sonu vardır. Geçmiş başlangıç noktalarını barındırırken, yaşadığımız şu an ise varış noktalarını oluşturur.

Toplum; nüfus, çevre ve yerleşim, ekonomi, sosyal sınıflar, eğitim, siyaset, hukuk, aile ve din gibi kurucu unsurlardan oluşmaktadır. Toplumsal yapı, toplumu oluşturan başlıca unsurları, bunların toplumun bütünü içindeki yerlerini ve aralarındaki ilişkiler sistemini açıklar. Siyaset, toplumsal yapı içerisinde ortaya çıkan, cereyan eden bir faaliyet olmasından dolayı toplumsal yapının genel özelliklerini taşır. Toplumla siyasi sistem ve bu sistemin alt unsurları arasında karşılıklı bir etkileme ve etkilenme ilişkisi vardır. Siyasette, toplumsal yapının genel özellikleri siyasi sisteme rengini verirken, siyasi sistemin teşkilatlanma biçimi ve oluşturduğu kararlar da toplumsal yapıyı belli ölçüler içinde etkiler (Yayla, 2002: 6-7).

İnsan, toplum içinde kaynak ve değer üretimine katılmakta ve bunlardan yararlanmaktadır. Ancak insanın sonsuz gereksinimlerini karşılayabilecek değer ve kaynaklar sınırlıdır. Bu nedenle, büyük rekabete konu olan kaynakların bölüşümü her toplumda temel sorun niteliği kazanmaktadır. Kişisel çekişmelerin yerini, ortak gereksinimlere sahip kişilerin oluşturduğu grupların kendi aralarında kıt kaynaklardan fazla pay almak amacıyla yaptıkları mücadele almaktadır. Bir araya gelme, küçük bir klandan bir ulusa kadar uzanan toplumsal bütünlerden oluşmaktadır. Gruplar halinde gereksinimlerini karşılama amacıyla örgütlenen her insan topluluğunda siyasetin varlığı kaçınılmaz bir olgudur. Kimin neyi, ne zaman ve nasıl alacağını belirleme görünümündeki siyasal olgu, toplumların varlığını açıklayan önemli bir veri olmaktadır (Çam, 1977: 20).

Her toplum, az çok katmanlaşmıştır. Doğal yetenekler eşit değildir ve bunlar her zaman, servet, saygınlık, zevk ve eğlence bakımlarından eşit olmayan bir dağılıma yol açarlar. Otoriteler yaratılması da zorunludur ve otoriteler de bir takım üstünlüklerden yararlanırlar. Aynı şekilde iş bölümü de bazı kimselerin, diğerlerinden, daha zevkli, daha yüksek kazanç getiren ve daha saygın işlerde çalışmalarına yol açar. Öyle ise, sınıfsız denilen bir toplum da mutlak eşitliğin gerçekleştiği bir toplum olmayacaktır. Karmaşık toplumlarda bu olanaksızdır. Sınıfsız denilen bir toplum, toplumsal hareketliliğin çok yüksek olduğu; servet, etki, saygınlık gibi üstünlüklerin, her şeyden çok kişisel nitelikler ve çabalarla elde edilebildiği bir toplumdur. Nitekim, kapitalist sanayi toplumları fırsat eşitliğini ekonomik, okul ve üniversitede rekabetle, seçim ve parlamento mücadeleleriyle v.b. gerçekleştirdiklerini ileri sürseler de; Sosyalist toplumlar da sınıf farklılaşmalarına yol açan üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete v.b. son verseler de bu toplumlardan hiçbiri sınıfsız toplumlar değildirler (Duverger, 1975: 247-248). İnsanların bütün farklılıklarından arınarak veya arındırılarak mutlak anlamda eşit kılınması, insanlık tarihi boyunca görülmemiştir. Toplumlar mutlaka yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayrılmışlardır (Yayla, 2002: 6).

Bu çalışmada, Türk toplum yapısında yöneten-yönetilen ilişkileri bağlamında gözlemlenen ikilikler 'Merkez-Çevre Modeli' çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken toplumsal yapı sorunlarını yöneten yönetilen ayrımı çerçevesinde ortaya koymaya çalışan düşünürlerin eserlerinden ve düşüncelerinden yararlanılmıştır. Çalışmada Ziya Gökalp, Halil İnalçık, Şerif Mardin, Metin Heper ve Orhan Türkdoğan'ın Türk toplum yapısında gözlemledikleri problemleri 'Merkez-Çevre Modeli' çerçevesinde kaleme aldıkları kitap, makale ve tebliğler referans olarak alınmıştır. Fakat bir yazarın düşünceleri onun bütün yaptığı çalışmalar esas alınarak saptanabileceği için yukarıdaki düşünürlerin bütün eserleri incelenmiştir. Türk toplum yapısında devam ettiği ileri sürülen yöneten yönetilen ayrımı Osmanlı Toplum yapısından başlatılarak ele alınmıştır.

İncelemenin birinci bölümünde, çalışmanın konusu, kapsamı ve metodu hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın amacı ve önemi bölümünde, merkez-çevre ayrımının Türk toplumunun sosyo-kültürel bütünleşmesinde ve milletleşmesinde ortaya çıkardığı sorunlardan bahsedilmiş ve çalışmanın problemi ortaya konmuştur.

İkinci bölümde, kuramsal çerçeveyi çizmesi açısından, merkez-çevre yaklaşımı ele alınmıştır. Çalışmanın teorik temeli merkez-çevre teorisine dayandığı için ve özellikle de elit teorisinin, günümüz Türk toplum yapısında gözlemlediğimiz farklılaşmaları açıklamada kullanılabilecek bir çerçeveye sahip olduğu düşünüldüğü için, çalışmanın bu bölümünde elit teorisi ve çatışma teorisi üzerinde durulmuştur.

Çatışmacı teoride çatışma, toplumsal olgunun temelini oluşturur; toplumsal yapıdaki örgütlenme zor ve baskıya dayanır. Toplum her an değişim içindedir. Bu değişim süreklilik gösterir ve her toplum için geçerlidir. Değişmenin yanında toplumsal çatışma da toplumların temel özelliğidir. Toplumsal çatışmanın temelinde de, yönetenlerin yönetilenler üzerindeki zor ve baskısı vardır (Çam, 1977: 64).

Türkiye’de yaşanan birçok toplumsal ve siyasi olayın daha iyi anlaşılıp, daha sağlıklı ve yerinde değerlendirmeler yapılabilmesinde Elit Teorisi’nin açıklayıcı bir potansiyele sahip olduğu düşünülmüştür. ‘İktidar yapısı’ ve toplumdaki ‘güç ilişkilerini’ anlayıp açıklamayı hedefleyen sosyal bilimciler, dikkat ve enerjilerini ‘eşitsizlik’ kavramı üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bu konuyu inceleyen teorik yaklaşımlardan biri de ‘Elit Teorisi’dir. Elit Teorisi, toplumdaki elit-halk farklılaşmasını analiz ederken ‘iktidar’ ve ‘etki’ olgularından hareket eder. Elit Teorisi toplumu ‘azlar’ ve ‘çoklar’ olarak iki kategoriye ayırır. Erki elinde tutan azlar ‘Elit’, rolleri ve rotaları genellikle Az’larca belirlenen Çok’lar da ‘halk’ olarak adlandırılır. ‘Az’lar toplumdaki erkin sahibidirler ve Çok’ları yönetirler (Aslan, 2007: 27).

Üçüncü bölümde Türkiye’de yöneten yönetilen ilişkilerini ‘Merkez-Çevre Modeli’ ile açıklayan bilim adamlarının tespitleri ele alınmıştır. Günümüz Türk toplum yapısında yaşayan bir olgu olan yöneten yönetilen

farklılaşmasının başlangıç noktası İran Selçuklu dönemine dayanmakta ve Osmanlı'da devam etmektedir. Çalışmada eserlerini incelenen Ziya Gökalp, Halil İncık, Şerif Mardin, Metin Heper ve Orhan Türkdoğan'ın yöneten yönetilen farklılaşmasına yönelik tespitlerinin başlangıç noktası olarak Osmanlı toplum yapısı alınmıştır. Bu bağlamda önce bu yazarların Osmanlı'nın toplum yapısına yönelik tespitleri kendilerini destekleyen görüşlerle birlikte açıklanmıştır. Osmanlı toplum yapısına yönelik açıklamalar, eserleri çeşitli dillere çevrilen, kitapları dünya üniversiteleri başta olmak üzere, Avrupa, Orta Doğu ve Türkiye' de ders kitabı olarak okutulan, dünyaca bilinen Türk Tarihçisi Halil İncık'ın araştırmaları merkezinde yürütülmüştür.

Dördüncü bölümde, Ziya Gökalp, Halil İncık, Şerif Mardin, Metin Heper ve Orhan Türkdoğan'ın Türk toplum yapısında merkez-çevre yaklaşımı çerçevesinde tespit ettikleri problemlere yönelik öngördükleri çözüm önerileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ziya Gökalp, Halil İncık, Orhan Türkdoğan, Metin Heper, Şerif Mardin gibi bilim insanlarının düşünce ve fikirlerinin Türk toplum yapısını anlamada bizlere ışık tutacağı muhakkaktır. Söz konusu düşünürler olguları kendi dönemlerinde bir oldu-bitti biçiminde açıklamanın ötesinde, günümüze olan yansımalarını da göz önüne alarak, süreklilik kazandırmışlar, eleştirel bir bakış açısıyla, Osmanlı'dan günümüze yansıyan olaylar zincirini, tarihsel yaklaşımın öngördüğü metodolojiyi de izleyerek yapısal unsurları aydınlatmaya çalışmışlardır.

Sonuç bölümünde Ziya Gökalp, Orhan Türkdoğan, Halil İncık, Şerif Mardin ve Metin Heper'in merkez-çevre yaklaşımı çerçevesinde Türkiye'de yöneten-yönetilen ilişkisine yönelik tespitleri üzerine karşılaştırmalı genel bir değerlendirme yapılmış ve problem üzerine kendi görüşlerimizle çalışma sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI ve YÖNTEMİ

Bu bölümde önce çalışmanın konusu ve kapsamı açıklanacak, daha sonra amacı, önemi, yöntemi ve sınırlılıkları üzerinde durulacaktır.

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Bu çalışma, Türk toplum yapısını yöneten-yönetilen ayrımı bakımından 'Merkez-Çevre' yaklaşımı çerçevesinde ele alan Ziya Gökalp, Orhan Türkdoğan, Halil İnalçık, Şerif Mardin ve Metin Heper'in konu ile ilgili tespit ettikleri sorunlar ve sorunların çözümüne yönelik ortaya koydukları çözüm önerileri üzerinedir. Çalışmanın Türk toplum yapısını yöneten-yönetilen ilişkileri bağlamında 'Merkez-Çevre Modeli' ile açıklayan Ziya Gökalp, Orhan Türkdoğan, Halil İnalçık, Şerif Mardin ve Metin Heper'in bu konudaki görüşleri ile sınırlandırılmıştır. Türk toplum yapısının açıklanmasına yönelik diğer görüş ve açıklamalar teze dahil edilmemiştir.

Kapsam dahilinde ilk olarak Edward A. Shils'in ortaya attığı "Merkez-Çevre Modeli" açıklanmıştır. Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısını açıklamak için kullanılan bu modelin özü, merkezin çevreyi kontrol altına alma uygulamaları ve çevrenin bu uygulamalara verdiği tepki sonucu toplumda meydana gelen gerginliklerin ortaya konmasına dayanır. Merkez ya da merkezî alan; inançlar ve değerler sahasına ilişkin bir olgudur. Merkez toplumu yöneten, semboller, değerler ve inançlar bütünü'nün bir düzenidir; aslî ve basite indirgenemez oluşu sebebiyle merkezdir. 'Merkez-Çevre Modeli' açıklandıktan sonra, bu model çerçevesinde Türk toplum yapısını inceleyen Ziya Gökalp, Orhan Türkdoğan, Halil İnalçık, Şerif Mardin, Metin Heper' in konu ile ilgili görüş ve önerileri açıklanmıştır. Gökalp hariç, söz konusu tarihçi, siyaset bilimci ve sosyologların Türk toplum yapısı ile ilgili görüş ve önerileri üzerine kendileri ile görüşme yapılarak, 'Merkez-Çevre Modeli' çerçevesinde yöneten-yönetilen farklılaşmasının günümüz Türk Toplum yapısında neden olduğu problemler üzerine çözüm önerileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Toplumun tarihsel gelişimi ve toplumsal yapı dikkate alınmadan toplumsal sorunlar çözümlenemez. İnsanların yaşantıları ile dünya tarihinin izlediği yol arasında sıkı bağ vardır ve herkes belli bir toplumda ve belli bir tarih döneminde yaşar ve yaşadıkça bu toplumun şekillenmesinde etki eder.

Türkiye’de yaşanan toplumsal gerginliklere bakıldığında; halk-aydın ikiliği, laik-anti-laik tartışmaları, kılık-kıyafet, modernleşme biçimleri gibi kültür yarılmaları ve kutuplaşmaları yanında banka hortumlamaları, kara para aklamaları, kurumlardaki yozlaşma gibi sorunlara yapısal dinamiklere eğilmeden çözüm getirilemez.

Bugün Türk toplum yapısında gözlemlenen ayrımlar eğitim, adalet, yaşayış biçimleri, demokrasi anlayışı gibi toplumsal yapının birçok alanında yansıma bulmuştur. Elit okulları ile taşra okulları arasında çarpıcı fark vardır. Böyle bir fark, şu ya da bu ölçüde bütün ülkelerde mevcuttur, ama Türkiye’de eğitimin her aşamasında kendisini göstermektedir ve toplumun temel özelliklerinden biri olan merkez-çevre bölünmesi ile ilintilidir. Büyük şehirlerden uzaklaştıkça, eğitimin kalitesi düşmekte, üstelik merkez ile çevre öğrencileri arasında belirgin bir fark dikkati çekmektedir. Başka bir deyişle, eğitim ve öğretim alanında yaşanan eşitsizlik merkez çevre ayrımını desteklemektedir. Türkiye’de uzun yıllardan beri, teknik ve meslekî liselere kısa zamanda meslek edininip çalışma hayatına atılmak isteyen, finansal açıdan çocuklarını uzun süre destekleyemeyecek halk çocukları girmektedir. Günümüz Türkiye’sinde mesleki ve teknik eğitim kurumlarının geldiği son noktayı Prof.Dr. Yusuf Ziya Özcan’ın şu sözleri ortaya koymuştur (Milliyet [web], 2009):

“Kendimi bildim bileli bu memlekette mesleki ve teknik eğitimin adam edilmesi konuşulur. Prestiji son derece düşük, endüstrinin ve ülke ekonomisinin ihtiyacını karşılamayan niteliksiz elemanlar yetiştiren, sayıları oldukça fazla okullarla karşı karşıyayız.”

Mesleki ve teknik eğitim kurumlarının itibarının toplumda hak ettiği yere çekilmemiş olması bile kökleri Osmanlı İmparatorluğu’na kadar

götürülecek olan yönetici tabakanın düşünüş tarzının devam ettiğini göstermektedir.

Türkiye'nin Batı medeniyetine girme çabaları iki yüzyıldır devam etmekte olup, daha da ne kadar süreceği belli değildir. Sebep ne olursa olsun bütün bu çabaların başarısız kaldığı inkâr edilemez. Şu halde modernleşme adına getirilen teklifler ve yapılan uygulamalar, Türkiye'nin problemlerine hakiki birer cevap teşkil etmemiştir. Mevcut problemlere yeni yollarla çözüm bulunamaması bile merkezin, çevreden uzaklığının ve sorunlarına kayıtsızlığının bir göstergesidir. Böylece, gerçek problemlere sahte çözüm yolları bulmak kültür değişmesini geciktirmekte, çatışmayı artırmakta, değişen ve değişmeyen zümreler arasında şiddetli güvensizliklere yol açmaktadır (Güngör, 2007: 30-31).

Türk toplum yapısında gözlemlenen eğitim, adalet, gelir dağılımında yaşanan eşitsizlik, modernleşme adına sunulan çözümsüzlük önerileri, toplumun sorunlarına yapısal çözümlerin getirilememesi, toplumun milletleşme sürecini tamamlayamaması ve çok parçalı bir yapıya bölünmesi, ayrıştırılması...gibi Türk toplum yapısında gözlemlenen sorunlar, bu araştırmayı, çalışmalarını 'Merkez-Çevre Modelini' yöneten-yönetilen ilişkileri açısından irdileyen araştırmaların incelenmesine yönlendirmiştir. Bu gereklilikten yola çıkılarak Ziya Gökalp, Halil İncalcık, Şerif Mardin, Metin Heper ve Orhan Türkdoğan'ın toplumsal yapıyı Merkez-Çevre Modeli ile açıklayan eserleri "Metin Analizi" tekniği ile incelenmiş; daha sonra "Görüşme" tekniği kullanılarak kendilerinden çözüme yönelik önerileri alınmış ve bunların yorum ve değerlendirilmesi ile çalışma tamamlanmıştır.

Günümüz olayları bilimsel analizlere tabi tutulurken toplumların yapısal özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye gerek tarihten getirdiği sosyo-kültürel özellikleri, gerekse coğrafi olarak yer aldığı konum gereği oldukça çeşitlilik gösteren bir yapıya sahiptir. Türk toplum yapısının son yarım yüz yıllık sürecine sahne olan kültürel yarıma ve gerginliklere yol açan olaylar zincirini anlayabilmek ve değerlendirebilmek için Merkez-Çevre Modeli açıklayıcı bir model olarak kullanılmıştır.

Türkiye'de saltanatın ilgasından sonra tarihçiler ve toplumbilimciler, milli devletin kuruluşu amacıyla daha çok Osmanlı İmparatorluğu öncesi Türk tarihi ve kültürü üzerinde araştırmalarını yoğunlaştırmışlardır. Türk kültürünün köklerini ortaya çıkarmak onların başlıca amacı olmuştur. Balkan Harbi'nde büyük yenilgi sonunda, Türkçülük cereyanı bütün gücü ile kendisini göstermiştir. O tarihten 1930'a kadar Osmanlı tarihi de bu temayül ve akımın etkisi altında ele alınmıştır. Bu devredeki uygulamalarda ilk Türk sosyoloğu Ziya Gökalp'in görüşleri hakimdir (İnalcık, 2008: 295).

1876 yılında doğan ve 1924 yılında vefat eden Ziya Gökalp Osmanlı toplumunda gözlemlediği yöneten-yönetilen farklılaşmasını ilk ifade eden Türk toplumbilimcimizdir. Gökalp, kendine has hukuki, siyasi, estetik yönleri, maddi ve manevi kültürü olan Osmanlı'yı halktan ayrı, kozmopolit ve ümmetçi yapıda görmüştür. Gökalp'in Türk siyasi düşüncesine yaptığı hizmeti birkaç nokta etrafında toplamak mümkündür. O, sosyal ve siyasi olayların kökenlerinin toplumda bulunduğunu ilk kez anlamış ve anlatmıştır. Sosyal olayları akılcı yöntemle inceleyerek siyasi örgütlerin sosyal kökenleri olduğunu ortaya koymuştur. Doğum tarihi itibarıyla Osmanlı toplumunun yıkılışına ve yeni bir cumhuriyetin doğuşuna tanıklık eden Ziya Gökalp, milliyetçilik ideolojisinin temelini atmıştır. Gökalp, Cumhuriyet liderlerine hareket programı hazırlayarak bunun gerçekleşmesi için gereken ortak hedef ve simgeleri vermiştir. Gökalp'in, milletin (ulusun) yaşadığımız çağın en önemli siyasi kuruluşu olduğunu vurgulayarak, bir kimlikte vatana bağlılığın esas olduğunu savunarak, milli kültürün halk kültürü olduğunu ileri sürerek, halkçılığa ve demokrasiye verdiği hizmet de kaydedilmelidir (Karpas, 2001: 332-333). Atatürk'ün, fikirlerinin babası olarak belirttiği Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki köprü noktasını teşkil eden geçiş dönemi içinde yaşamış, 'ümmetten-milllete', İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçişte düşünce ve görüşleriyle sisteme katkıda bulunmuş bir Türk sosyoloğudur.

1916 yılında doğan Halil İnalcık, Osmanlı tarihi üzerine belgelere dayanarak yaptığı araştırmalarla Türk tarihçiliğinin yaşayan en önemli bilim insanlarından olmuştur. Günümüzde Türk toplum yapısında yaşanan

çözümleri, gerginlikleri araştırırken tarihsel yöntemlere dayalı yaklaşımlar, sosyal yapı araştırmaları için önemlidir. Bu bağlamda Türk toplum yapısı Osmanlı'nın bir yansımasıdır. İnalıcık'ın eserlerinin Türk toplum yapısını anlamlandırmada ışık tutacağı muhakkaktır.

1927 yılında doğan Şerif Mardin, merkez ile çevrenin karşı karşıya gelmesinin, Türk siyasasının temelinde yatan en önemli toplumsal kopukluk olduğunu ve modernleşme boyunca bu kopukluğun sürüp gittiğini belirten bir Türk sosyologu ve siyaset bilimcisidir. “Merkez-Çevre” ilişkilerini Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar olarak kullanmıştır.

1928 yılında doğan Orhan Türkdoğan, Türk sosyal yapısını merkez-çevre düzenine göre kurulmuş kabul eder, irdeler, yorumlar ve Türk toplum yapısını bu model çerçevesinde ele alır. Türkdoğan'a göre merkez-çevre ayrılığı Osmanlı'dan günümüze Türk toplum yapısında çatışmalara, uzlaşmazlıklara, problemlere yol açmıştır. Osmanlı döneminde devşirme sistemi ve zihniyet yapısı, yöneticilerin yönetim kademelerini kendi halkından esirgemeleri, Enderun'un millileşmemesi günümüz Türk toplum yapısında merkez-çevre ikiliğinin devam etmesine sebebiyet vermiştir. Günümüz Türkiye'sindeki gecekondu problemi, zenginlik yoksulluk kültürü, aydın-halk ayrılığı, milletleşmenin tamamlanamaması hep bu tarihsel yapının olumsuz sonuçlarıdır. Türkdoğan, şehir, gecekondu ve köy araştırmalarında toplumsal olayları tarihi perspektif içerisinde ele almıştır. Köy sosyolojisi, etnik sosyoloji, gecekondulaşma, yoksulluk ve zenginlik kültürü, sosyal şiddet, Türk tarihinin sosyolojisi, aydın sınıfın analizi, Türk ulus-devlet kimliği gibi çeşitli konuları tarihselci bakış açısı ile tarihsel, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan yorumlamış ve değerlendirmiştir.

1940 yılında doğan Metin Heper, merkez çevre yaklaşımı çerçevesinde Osmanlı-Türk siyasal gelişimini inceler. Türk siyaset bilimcisi Metin Heper, Türkiye'nin siyasal alandaki temel bölünmesini merkez-çevre çizgisinde ele almış ve Türk demokrasisinin karşılaştığı problemleri tarihsel yaklaşımla irdelemeye çalışmıştır.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışma, teorik ve uygulamalı olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Teorik çerçevede literatür taraması yapılmış, Türk toplum yapısı üzerine eserler vermiş ve farklı disiplinlerden gelmiş olan Ziya Gökalp, Orhan Türkdoğan, Halil İncık, Şerif Mardin ve Metin Heper'in eserleri metin incelemesi yapılarak yazarların düşünceleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın uygulama kısmında konu ile ilgili Halil İncık, Orhan Türkdoğan, Metin Heper ile derinlemesine görüşme tekniği kullanıldı. Düşünürlerimizden Halil İncık ile 24 Şubat 2009, Metin Heper ile 26 Şubat 2009, Orhan Türkdoğan ile 2 Nisan 2009 tarihinde Türk toplum yapısını 'Merkez-Çevre Modeli' ile açıklayan görüşleri üzerine mülakat yapılmış ve probleme yönelik tespitleri ve çözüm önerileri ortaya konmuştur. Düşünürlerimizden Halil İncık tarihçi ve araştırmacı, Orhan Türkdoğan sosyolog, Şerif Mardin siyaset bilimci ve sosyolog, Metin Heper siyaset bilimcidir. Çalışma sosyal bilimlerin farklı alanlarında uzmanlaşmış düşünürlerin konu ile ilgili görüşlerinden oluşmasından dolayı yapılan analizler disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Araştırma, Türk toplum yapısını yöneten-yönetilen ilişkileri açısından 'Merkez-Çevre Modeli' çerçevesinde açıklamaya yönelik bir çalışma olmasından dolayı, Türk toplum yapısını açıklamada kilit bir rol üstlenen merkez-çevre ilişkilerine öncelikle kavramsal açıdan bir açıklama getirilmesi, merkez-çevre kavramlarına zihinlerde karşılık bulunabilmesi açısından önemlidir.

1. EDWARD SHILS'İN MERKEZ ÇEVRE MODELİNDE YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİ

Merkez-çevre kavramı ilk kez Amerikalı sosyolog Edward Shils (1975) tarafından "Center and Periphery: Essays in Macrosociology" adlı makalesinde ortaya konulmuştur. Shils makalesinde önce merkezi alan ve merkezi değerler sistemine açıklama getirmekte, daha sonra modern toplumları Batılı olmayan toplumlarla **karşılaştırarak** tespitlerinin ortaya koymakta ve çözüme yönelik önerilerini belirtmektedir.

Shils'in merkez kavramıyla asıl anlatmak istediği, toplumun bütünleşmesini sağlayan 'genetik bir kod'dur. Bu tanım çerçevesinde, merkez kavramının iki yüzü veya iki boyutu olduğuna işaret etmek gerekir: Kültürel boyut ve kurumsal boyut. Shils'in terminolojisinde, merkez bir yandan topluma yön veren değer ve inançları, diğer yandan bu değer ve inançlar üzerine inşa edilen kurumları ifade eder. Kültürel boyutu ile merkez, esas olarak, 'toplumu yöneten semboller, değerler ve inançlar düzeninin merkezidir'. Bu merkezi alan neredeyse 'kutsal' bir nitelik kazanır ve bu anlamda, Shils'e göre, her toplumun bir 'resmi dini' vardır (Gönenç, 2006: 130).

Her toplumun bir merkeze sahip olduğunu söyleyen Shils'in merkezi alana yönelik açıklaması şöyledir (Shils, 1975: 1-2):

"Merkezi alan, yaşayanlar üzerinde muhtelif bakımlardan tesire sahiptir. Merkez ya da merkezi alan, inançlar ve değerler sahasına ilişkin bir vakıdır. Merkezi alan kutsalın tabiatına sahiptir. Bu anlamda her toplum bir 'resmi' dine sahiptir. Merkez ayrıca bir eylem(davranış/faaliyet) hadisesidir. Merkez, kurumlar ağı içerisinde bir davranışlar, kişiler ve roller yapısıdır. Merkezi inanç ve değerlerin vücut ve ifade bulmaları, bu roller içinde olur."

Shils'e göre, toplumu oluşturan ekonomi, statü sistemi, siyasi teşkilat, üniversite sistemi, dini teşkilat gibi alt sistemlerin/örgütlerin her biri bir takım elitlere sahiptir. Bu elitlerin her biri örgütün varlığını sürdürme, üyelerin davranışlarını denetleme ve amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik kararlar ortaya koyarlar. Shils, elitlerce oluşturulan bu kararları toplumun merkezi değerler sistemi, merkezi kurumlar olarak adlandırmaktadır (Shils, 1975:2).

Shils'e göre merkezi değerler sistemi toplumun merkezi alanı demektir. Bu merkezi değer sistemi, toplumun kutsal farz ettiği ile olan özel münasebeti ve yönetici otoritelerince sahiplenilmesi dolayısıyla merkezidir. Ona göre, merkezi değer sistemi, toplumda sahiplenilen ve riayet edilen inançlar ve değerler düzeninin tamamı anlamına gelmez. Her zaman hem yönetici bireylerin değerler alemi içinde, hem de bireyler ve toplum kesimleri arasında, değerlerin ve inançların bir bütünlük arz etmeme vasfı mevcuttur (Shils, 1975: 2).

Shils merkezi değerler sistemini, toplum nüfusunun dikkate değer bir bölümünün hayatına, otoritelerinin nüfusu yoluyla bir form veren kurumlar olarak tarif etmektedir. Shils'in anlatımı ile (Shils, 1975: 5):

"Ekonomik, siyasi, dini ve kültürel kurumlar, fiili otorite ve potansiyel icbar kullanımı yoluyla, inandırıcı faaliyet modelleri sunma yoluyla ve mükafatların tahsisinde kısmi bir kontrol yoluyla, herhangi bir toplumda halkın çoğunun davranışı üzerinde birçok noktada zorlayıcı biçimde müessirdir."

Shils'e göre, yönetici sınıfın gücü onun merkezi kurumsal sistemdeki bazı anahtar pozisyonlara ilişkin görevlerinden kaynaklanır. Elitin farklı kesimleri hiçbir zaman eşit değildir. Bununla beraber, eşit olsun ya da

olmasın, birlik veya parçalanmış mahiyette olsun ya da olmasın, merkezi kurumsal sistemin elitleri arasında genellikle oldukça geniş bir mutabakat vardır (Shils, 1975: 12).

Shils makalesinde, modern toplum ile pre-modern toplumlarda merkez çevre ilişkilerinin şekillenişini karşılaştırmalı şekilde açıklamış ve şöyle yorumlamıştır (Shils, 1975: 10-13):

"Modern toplumlarda merkezi kurumsal sistem üzerinde daha geniş bir konsensüs vardır. Pre-modern toplumlarda halk kitleleri merkezi değer sisteminin yakın tesir alanından çok uzağa atılmıştır. Bu kitleler kendi değer sistemlerine sahip olmuşlardır. Kurumsal sistem ülke geneline yayıldıkça, merkezi değer sistemine yönelik güçlü bir onaylama daha az ihtimal dahilinde olacaktır. Toplum daha çok eşitlikçi olduğunda, merkezi değer sistemine katılım azalacaktır. Özellikle, çok aşırı hiyerarşik toplumlarda olduğu gibi, zirvedekiler ile onların altındakiler arasında geniş ve aşılmaz uçurumların olduğu yerde durum budur, merkezden uzaklaştıkça onaylama derecesi azalmaktadır.

Çoğu pre-modern ve Batılı olmayan toplumlarda halk kitleleri bir anlamda toplum dışında yaşamakta, onları otorite hiyerarşisindeki aşağı konumları incitmekte, sonuçta merkezi değer sistemine yabancılaşma artmaktadır."

Shils makalesinde çözüm önerilerini de sıralamış ve açıklamalarını modern toplum yapısından yola çıkarak Batılı olmayan toplum yapısıyla karşılaştırmalı olarak ortaya koymuştur. Shils'in ifadesi ile (Shils, 1975: 10):

"Modern toplumda olduğu gibi daha bütünleşmiş bir ekonomik sistemin, demokrasinin, kentleşme ve eğitimin toplumun farklı kesimlerinin birbirleriyle daha sık temasına sebebiyet vermesi dolayısıyla, merkezi değer sistemi, toplum tarihinin diğer dönemlerinde olduğundan daha geniş kabul görmüştür.

Modern geniş-çaplı toplum, hayat standardını yukarı çekmiş ve nüfusu daha bütüncül bir ekonomiye entegre etmiş bir teknolojiyi kullanır. Bu değişiklikler doğrultusunda modern toplumun eğitim yoluyla merkezi değer sisteminde; kitle iletişimi ve oy hakkının genişlemesi yoluyla da merkezi kurumsal sistemde daha geniş bir yaygınlıkta katılıma şahit

olunmuştur. Nüfus kitleleri, toplumun kurallarına riayet ve onun otoritesinde yer almak hususunda moral sorumluluk hissiyle, sivil toplumun parçası olmaya başlamışlardır. İnsanlar vatandaş haline gelmiş bulunmaktadır. Milliyet ve birinin kendi ülkesi hakkında olumlu duyguları anlamında milliyetçiliğin ortaya çıkışı, bu halk kitlesini merkezi kurumsal ve değer sistemlerine birleştirme sürecinin çok önemli bir vechesidir (Shils, 1975: 14-15).”

Shils'e göre (1975: 16-17), modern Batı devletlerinde yönetici sınıf giderek, merkezi bilgilendirerek, karizmanın toplumun daha geniş mesafelerine yayılmasını kabul etmeye başlamıştır. Batı'nın modern devletlerinin elitlerinin nazarında, halk kitleleri bir şekilde, merkezi değer sisteminin tabiatında mevcut olan ve bir zamanlar yönetici sınıfların özel muhafazası altında olduğu düşünülen 'düzen' ile kurulan çok önemli bağlantıda yerini almaya başlamıştır. Bununla beraber, bireysel özgürlükler ve fırsatın gelişmesine bağlı bireyselliğin yaygınlaşması ve daha geniş iletişim yoğunluğu, eşitsizlik aralığını azaltmakta artık ne merkezin zirvesindekiler o kadar yüksekte ne de çevre o kadar aşağıda yer almıştır.

2. YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİNİ AÇIKLAYAN DİĞER KURAMLAR

Toplumların sosyo-politik yapılarını anlamak ve açıklamak, sosyal bilimcilerin temel hedeflerindendir. Bunu gerçekleştirmek için özellikle, temelini “eşitsizlik” kriterinden alan “iktidar yapısı” ve “güç ilişkileri” üzerine yoğunlaşırlar. Bilindiği gibi eşitsizlik, ister sosyal açıdan isterse de ekonomik açıdan olsun toplumların başta gelen ortak özelliklerindendir. Örneğin toplumda bazı kişilerin ya da toplumsal grupların, toplumdaki öteki kişi ya da gruplara oranla çok daha fazla paraya ve itibara sahip olduğu herkesçe bilinir. Bu ayrıcalıklı kişi ya da grupların, toplumdaki karar verme mekanizmaları ve karar alma süreci üzerinde çok daha etkin ve yetkin olduğu bir gerçektir. Sosyal bilimlerin birçok disiplini bu toplumsal realiteyle ilgilenmiş ve birçok bilim adamı, uzun yıllardan beridir bu olgu ve arkasında yatan etkenleri araştırmıştır. Sosyal bilimciler tarafından, eşitsizlik olgusu temel alınarak gerçekleştirilen bu çabaların ürünü olarak, toplumların iktidar yapıları ve toplumsal yapıdaki güç ilişkileri konusunda iki ana teorik yaklaşım ortaya

konmuştur: Bunlardan biri “sınıf teorisi”, diğeri ise “elit teorisi”dir (Aslan, 2007: 1-12).

Elit teorilerinde sosyo-politik eşitsizlikler üzerinde durulur. Toplumsal hayattaki farklılaşmayı analiz ederek irdelemelerine başlayan elit teorisyenleri, elit-halk farklılaşmasını açıklarken “iktidar-güç” ve “etki” kavramlarından hareket ederler. Çalışmanın teorik temeli merkez-çevre teorisine dayandığı için ve özellikle de elit teorisinin, günümüz Türk toplum yapısında gözlemlenen farklılaşmaları açıklamada kullanılabilecek bir yaklaşıma sahip olduğu düşünüldüğü için, çalışmanın bu bölümünde elit teorisi üzerinde durulmuştur.

Kavramsal olarak sınıf çatışması konusuyla alakalı merkez-çevre teorisi dışında diğeri çatışmacı yaklaşımları ve elitizmi de ele almak sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için gereklidir.

a. Çatışmacı Yaklaşım

Toplumsal düzen ve değişimin temelini konsensüsten ziyade çatışmanın oluşturduğu fikri birçok farklı toplumbilim yaklaşımının paylaştığı temel bir görüştür (Slattery, 2008: 182). Çatışmacı yaklaşım, siyasal talep farklılaşmasının ve toplumsal yapıdaki farklılıkların bir sonucu olarak bu farklılıklar arasında siyasal toplumsallaşmanın da çatışmaya neden olabileceğini savunur. Toplumun bir parçası olarak birey, içinde yer aldığı toplumsal statü grubunun, ekonomik düzenin, etnik ve dinsel yapının ve ideolojik çevre unsurlarının etkisiyle kurulu düzene uymada isteksiz davranır. Bireyin farklı oluşumlara karşı çatışmacı bir tutum takınmasında, içinde yer aldığı bu etkileşim unsurlarının katkısı yadsınamaz.

Çatışmanın ve dolayısıyla değişimin kaynağı olan üretim ilişkileri ve ekonomik çıkarlar ve onları yansıtan sınıf çatışmaları, değişmez bir evrensel kural olarak çatışmacı toplum yaklaşımlarında ana unsurlar olarak kalmışlardır (Hacıbekir, 2006: 18).

Çatışma teorileri “Sosyalist Topluma Yönelmeyen Çatışmacı Modeller” ve “Marksizmin Savunduğu Sınıflar Arası Çatışma Kuramı” olmak

üzere iki farklı siyasal söylem kapsamında ele alınabilir. Marksizmin Savunduğu Sınıflar Arası Çatışma kuramına göre, iktidar anlayışları kabaca iki kategoriye ayrılabilir. Bir tarafta (mevcut veya muhtemel) çatışma ve karşı koyma içerme eğilimi gösteren asimetrik iktidar anlayışları vardır. Bu anlayışlarda, toplumsal ve siyasal ilişkilerin rekabetçi olduğu ve mahiyeti itibari ile çatışmalı oldukları varsayıldığı söylenebilir. Bu görüşler, bir kısım insanın ötekileri denetimi altına alması (veya denetimi altına alma girişimi) çerçevesinde kurulu anlayışlardır (Bottomore ve Nispet, 2002; 630-632). Karl Marx, feodal dönemde ekonomik gücü yani üretim araçlarını elde tutan sınıfın, burjuvazinin (kapitalist sınıfın) siyasal yönetici sınıfı teşkil ettiğini söylemektedir (Daver, 1969: 124). Yönetici sınıf ya da egemen sınıf üretim araçlarını ellerinde tutarken, aynı zamanda çeşitli ayrıcalıklardan yararlanmaktadır. Öte yanda ise, yönetici sınıf için çalışan, emeğinden başka satacak bir şeyi bulunmayan “uygulayıcı” bir sınıf söz konusudur. Asıl çelişki ve karşıtlık bu iki sınıf arasındadır ve diğer sınıflar son çözümlemede bu iki ‘temel’ sınıftan birisinin yanında yer almak zorundadır. Diğer sınıfların bağımsız siyasal mücadele yürütmesi düşünülemez (Kışlalı, 1987: 187).

Bu kurama göre, iki temel sınıfın kapitalist toplumlarda çok daha belirgin olması söz konusudur. Çünkü rekabete dayalı bir ekonomik yaşamda güçlü güçsüzü ezer ve küçük sermayeye dayalı işletmeler büyüklerin karşısında giderek yok olurlar. Bir bakkal, biraz ötesinde açılan büyük gıda pazarının rekabetine dayanamaz. Ya yarı aç-yarı tok çalışmaya razı olur ya da gidip o gıda pazarının işçisi olur. Sermayenin ve üretim araçlarının belirli ellerde toplanması hızlanırken, “ara tabakalar” erir (Kışlalı, 1987: 188). Bu süreçte kapitalist adaletsizliğe karşı savaşım, giderek kutuplaşmış iki sınıf çatışmasına dönüşecektir. Bu çatışma emek ücret ilişkisinde iç içedir, emek ücret ilişkileri de kapitalizmde (Hacıbekir, 2006: 19).

Sosyalist topluma yönelmeyen çatışmacı modeller gücü elinde tutan, kararlar alan, ücret ve istihdamı belirleyen, kaynakların dağılımını yapan, kısacası otorite konumunda bulunanlar ile bulunmayanlar arasında ilişkileri inceleyen, yorumlayan yaklaşım modelleridir. Bu tip yaklaşım modellerinde çatışma, toplumsal değişme ve gelişme yaratma potansiyeline sahiptir.

Gelişmeyi belirleyen çatışmanın yoğun olduğu yer ve zamanlardır (Slattery, 2007: 181-185).

Çatışmacı teorisyen Dahrendorf, 19'uncu yüzyıldan bu yana sanayi toplumlarında ortaya çıkan değişmelerden bazılarını temel alır. Ona göre, 20'inci yüzyılın başlangıcıyla mülkiyet ve denetim ayrılmış ve artık tek bir kişi ya da kişilerle ailenin denetiminden çıkmıştır. Ona göre emek de parçalanmıştır. Nitelikli işçiler yukarda, niteliksizler altta yer olarak bir hiyerarşi oluşturmuşlardır. Orta sınıf genişlemiştir, örgütlenme, kurumlaşma vardır. O, sınıf çatışmasının toplumsal değişmede rol oynadığını kabul eder. Çatışma, toplumsal yapının değişimi ve gelişimi için işlevseldir. Bu bakımdan çatışmayı bastırmak yerine etkin bir kurumsallaştırma ile düzenlemek gerekir. Ona göre, tüm çağdaş toplumlarda sınıf mücadelesi, otoritenin denetimi çerçevesinde biçimlenir (Tezcan, 1995: 21-22).

b. Elitizm

Elitist teorinin özünü "güç, toplumun iktidar yapısı içindeki sayıca az fakat en güçlü insanların oluşturduğu elit grubunda yoğunlaşmış ve merkezileşmiştir" tezi oluşturur. Bu yaklaşım belli bir sınıfın, bir toplumda yönelinecek amaçları tespit ettiğini, değerleri paylaştığını ve nihai olarak bunların sözlerinin geçtiğini kabul etmektedir (Daver, 1969: 122-123). Bu elit grubu, öteki gruplar üzerinde baskın ve etkindir. Bu baskın grup, ötekilerin bilmediklerini bilecek, ötekilerin yapamadıklarını yapabilecek konumda ve güçtedir. Hunter'a göre böylesi elitler büyük şehirlerde yaşar ve büyük holdinglerin içinde yer alırlar.

Yönetici sınıf ile elit sorunlarını inceleyen toplumbilimci C.W. Mills (1956) ise, iktidar yapısı içinde en etkili ve en kuvvetli üç elit grubunun olduğunu vurgular. Bunlar siyasi elitler, askeri elitler ve ekonomik elitlerdir. Aralarında karşılıklı sosyal etkileşim, işbirliği ve dayanışma, ortak ilgi ve hedefler bulunan elit grubunun üyesi elitler, türdeş hale gelip düzenli bir bileşim kazanmıştır. Mills, toplumdaki sınıf yapısı ile statü dağılımı arasındaki ilişkiye vurgu yapar. Elit grup içerisinde yer alan bireylerin çoğu "hayat şansları" – imkanları bakımından baştan beri imtiyazlı olarak yaşamışlar, en

iyi okullarda ve üniversitelerde okuyup, bir dizi kapalı kulüplere genç yaşta üye olup seçkinler çevresi ile sosyal ilişkilerde bulunma şansına sahip olmuşlardır (Vergin, 2008: 24).

Elitist teorisyenlerin de vurguladıkları gibi, günümüz dünyasında siyasi hayat, eşitsizlikler üzerine kurulmuştur. Nitelik ve nicelik bakımından farklı görünümelerde olsa da, toplumsal ve siyasi bakımdan hem gelişmiş hem de gelişmekte olan toplumlarda bu eşitsizlik olgusunu gözlemlemek hiç de zor değildir. Özellikle de siyasi hayatta temsil edilme durumu gündeme geldiğinde, bu eşitsizlikler gözler önüne serilmektedir. Bu eşitsizlikler kimi zaman cinsiyet ve yaş, kimi zaman mesleksi özgeçmiş gibi faktörler temelinde kendini gösterirken; bazen alınan eğitimin türü, niteliği ve niceliği temelinde boy göstermekte; bazen de ailesel özgeçmiş gibi aristokratik nitelikli faktörler bazında ortaya çıkmaktadır. Fakat bu eşitsizlikler genellikle, yukarıda sayılan ya da sayılmayan birden çok faktörün bir bileşkesi şeklinde varlık göstermektedir.

Elitler toplumsal kaynakların sahibi/yöneticisi olmaları ve karar alma sürecini yönlendirici konumda bulunmaları nedeniyle, bireyler ve toplum açısından stratejik bir öneme sahiptirler. Yalnızca toplumu yönlendirmekle ve ülkenin rotasını çizmekle kalmazlar, devlet ve toplumun portresini de büyük ölçüde onlar şekillendirirler. Bu nedenle toplumun yararına sonuçlanmış isabetli kararların onurunda olduğu kadar, toplumun ve ulusun zararına sonuçlar doğuran ya da hüsrana ve hezimetlerle sonuçlanan hatalı seçimlerin, yanlış kararların sorumluluk ve utancında da büyük oranda pay sahibidirler.

Pareto elit'i, çeşitli topluluklarda, belirli yapılanmalar içinde en üst konumu elinde bulunduranlar veya kendi faaliyet alanının en iyileri, en etkilileri olarak tanımlar. Bir başka deyimle, Pareto'ya göre elit, kendi çalışma alanlarında en üst konumda, zirvede bulunan insanların oluşturduğu, çok defa tek ve tamamen türdeş bir sınıf olmayıp çeşitli gruplardan oluşmaktadır (Pareto'dan aktaran Daver, 1969: 124). Yine bu tanımdan anlaşılıyor ki, bir toplumda tek bir elit değil, muhtelif elitler vardır. Siyasal iktidarı elinde tutan ve devlet otoritesini kullanan siyasal elit' in yanı başında memur elitten, din adamları elitinden, iş adamları elitinden, aydın bir elitten veyahut bilgi

elitinden bahsedilmektedir. Çeşitli elit grupları arasında bıçakla kesilmiş gibi kesin bir ayrılık yoktur. Mesela aydın elit içerisinde yer alan bir profesörün, yazarın siyasal elite doğrudan doğruya katılması, yazıları ve eserleri ile siyasal elite katkıda bulunması gibi (Pareto'dan aktaran Daver: 1969:130).

Elit teorisine göre toplumlar iki kategoriye ayrılır; güç sahibi ve yöneten "azlar", yönetilen "çoklar". Elit olarak adlandırılan bu yöneten azlar, gücü etkin bir şekilde tekellerinde tutarlar, önemli kararları da onlar verirler. Ötekiler ya da geniş halk yığınları ise göreceli olarak güçsüzdür ve azınlığın kararlarını kabul etmek zorunluluğu altındadırlar. Elitler toplumsal konumları bakımından karar verme sürecine en yakın durumda bulunurlar. Aynı zamanda karar verme sürecini yönlendirme ve şekillendirme araçlarını da ellerinde bulundurlar. Toplumsal gücü ve toplumsal kaynakları en etkin şekilde kontrollerinde tutan elitler, sahip oldukları bu özellikleri sayesinde, toplumsal kararları şekillendirme ayrıcalığını, çoğunlukla kendi tekellerinde görürler. Bu nedenle, toplumun geneline yönelik olarak alınan kararlar hep elit gruplarının damgasını taşır (Pareto'dan aktaran Daver: 1969: 130).

Elit teorisini sistemli bir şekilde işleyen Gaetano Mosca olmuştur. Mosca şöyle demektedir: tek bir güdüyle, tek bir itici güçle harekete geçen organize (örgütlenmiş) bir azınlığın (siyasal sınıfın) dağınık, örgütlenmemiş çoğunluğu yönetmesi ve onu hükmü altına alması kaçınılmazdır (Mosca'dan aktaran Daver, 1969: 123). Mosca yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrımın toplumun temel özelliklerinden biri olduğunu vurgulamıştır.

Mosca'ya göre toplumu, daima bir azınlık grubu yönetir. Bu baskın azınlık doğal ayıklanma ya da siyasi seçim yoluyla çoğunluk içinden çıkar ve etkin bir şekilde çoğunluğu yönetir. "Yönetici elitler" (ruling elites) olarak da adlandırılan dominant grup, toplumsal hayatta karşı konulmaz bir güce ve göz ardı edilemeyen bir etkiye sahiptirler. Bu durum ise onların organize olmalarından ve birlikte hareket etmelerinden kaynaklanır (Arslan, 2005: 88).

Gerçekten de, yönetici sınıfın üyelerini birbirleriyle kaynaştıran çeşitli bağlar mevcuttur. Yönetici sınıfın üyeleri bazı toplumlarda olduğu gibi akrabalık ilişkileriyle birbirine bağlıdırlar. Ya da modern toplumlarda,

aralarında akrabalık ilişkilerinden daha da bağlayıcı olan kültür ve ideoloji birliği vardır. Bu bağlar elite, yönetici sınıfa, gerçek bir sınıfın özelliği olan düşünce ve eylem birliğini, aynı statüde olma ve aynı çıkarlara sahip olma bilincini sağlamaktadır. Ve bu husus çok önemlidir. Çünkü Mosca'ya göre birlik olan ve örgütlenmiş yüz kişi kendi aralarında mutabık olmasını bilmeyen bin kişiye ya da on binlerce kişiye her zaman hakim olabilir, onlar üzerinde egemenliğini kurabilir. Hiç şüphe yok ki, yüz kişinin birlik ve beraberlik içinde olması on binlerce kişinin kalabalık bir kitlenin kendi içinde birleşmesinden daha kolaydır. Bu nedenledir ki, bir toplum içinde yönetici sınıf sayıca ne kadar küçük ise çoğunluğun ona karşı direnmesi de o kadar güç olacaktır (Arslan, 2005: 90).

Mosca, Elitizm teorisinin her toplum ve her siyasal rejim için geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Siyasal ve toplumsal örgütlenme biçimi ne olursa olsun, her devletin bir siyaset sınıfı tarafından ele geçirildiği bir gerçektir. Bu yönetici sınıf siyasal iktidarını ve egemenliğini bir siyasal formül aracılığı ile kitleler nezdinde meşrulaştırır ve böylelikle egemen oluşunu rasyonalize ederek bu egemenliğini belirli ölçüde perdeleyebilir de. Mosca'nın ortaya attığı bu formül, örneğin iktidarın "tanrısal kökenli" oluşunu egemenliğin ulusa ait oluşunu ifade etmeye yaramaktadır. Başka bir deyişle, siyasal formül gerçekte ideolojik bir gerçeklendirmeden ibarettir ve yönetici sınıfın meşruluğunu saptayan bir destek faktördür. Bu siyasal formüller ya da hükümet etme formülleri arasında milliyetçilik, proletaryanın diktatörlüğü, hukuk devleti gibi kavramları da saymak mümkündür ve bunların tümü Mosca'nın gözünde birer içi boş kavramdan hatta kendi deyişi ile hurafeden ibarettir. Eğer yönetici sınıf demokratik ise açık bir toplumsal gruptur. Bu demektir ki ortaya attığı ve onun hakimiyetini sağlayan siyasal formülü benimseyen herkesin teorik olarak yönetici sınıfa dahil olması mümkündür. Fakat Mosca, yönetici sınıfın bazı toplumlarda aristokratik eğilimler taşıyıp kapalı bir grup teşkil ettiğini de işaret etmektedir (Mosca'dan aktaran Vergin, 2008: 116-118).

Mosca'ya göre, kesin ve katı bir siyasi eşitlik, çoğunluğun yönetimi, özgür seçimler gerçekleştirilmesi çok zor, hatta bir mit olmasına rağmen

bütün bunlar, açık yönetici sınıfın temel gereklilikleridir. Açık elit sistemi, kendi dönemi açısından bir ideal olmaktan öte bir anlam taşımasa da, o, gelecekte bu sistemin toplumsal ve siyasi sorunların çözümü açısından hayati öneme sahip olacağına inanmaktadır (Arslan, 2005: 35).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİLERİNİ MERKEZ-ÇEVRE MODELİ İLE AÇIKLAYAN DÜŞÜNÜRLERİN TESPİTLERİ

Bu çalışmada, Türkiye'deki siyasal ve sosyal yapıyı açıklamada kilit bir rol üstlenen 'Merkez-Çevre' ilişkileri, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden gelen Ziya Gökalp, Halil İnalcık, Şerif Mardin, Metin Heper ve Orhan Türkdoğan'ın eserleri çerçevesinde incelenmiştir. Söz konusu düşünürlerin doğum tarihlerine göre bir düzenlemeye gidilerek, öncelikle ilk Türk toplum bilimcisi Ziya Gökalp'in Türk toplum yapısında yöneten-yönetilen ilişkileri bakımından 'Merkez-Çevre Yaklaşımı'na göre tespit etmiş oldukları problemler ele alınmış, sonrasında sırası ile Halil İnalcık, Şerif Mardin, Metin Heper ve Orhan Türkdoğan'ın tespitleri açıklanmıştır.

1. ZİYA GÖKALP VE HALK-AYDIN İKİLİĞİ

Ziya Gökalp Türk toplum yapısında merkez-çevre ikiliğini ilk fark eden Türk toplum bilimcisidir. Bu bölümde Ziya Gökalp'in çalışmalarında yansıma bulan merkez-çevre kavramına açıklama getirilmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nda gözlemlediği merkez ve çevre güçleri arasındaki ikiliklere ve Türk toplum yapısında ortaya çıkardığı problemlere yönelik tespitleri ortaya konmuştur.

a. Ziya Gökalp'e Göre Osmanlı Toplumunda Sınıflar

Osmanlı'da reaya, teb'a, ahali, avam ve halk sözcükleri değişik dönemlerde aynı beşeri unsurun adlandırılış biçimleridir. Halk sözcüğüne, 19'uncu yüzyıl sözcüklerinde rastlanırsa da günlük konuşmalarda ya da yazında ahali yeğlenen bir terimdir. Ahali sözcüğü, reaya ya da teb'adan halka geçisi simgeler. Diğer bir deyişle "kul"dan "vatandaş"a uzanan engebeli yolun bir ara aşamasıdır. "Avam" ise 'havas'ın karşıtıdır. Toplumbilimsel bir içeriği olup, beşeri unsurun bayağı kesimine, ya da seçkin olmayan kesimine verilen addır (Bozarslan, 2001: 322).

Gökalp'te merkez-çevre ayrımı Avam ve Havas şeklinde yansıma bulur. Ona göre Avam umumi halka verilen isimdir. Havas, yalnız sarayın bendelerinden mürekkep bulunan Osmanlı güzideleriydi.

Gökalp "*Hars ve Medeniyet*" adlı yazısında Türk insanı ile Osmanlı insanının zıtlığını açıklayan çeşitli örnekler verdikten sonra, şu açıklamayı yapmıştır (Gökalp, 1976: 33):

"Osmanlı insanı Türkün harsına ve hayatına muzır olan emperyalizm sahasına atıldı, kozmopolit oldu, sınıf menfaatinin milli menfaatin fevkinde gördü. Filhakika, Osmanlı İmparatorluğu genişledikçe, yüzlerce milletleri siyâsi dâiresine aldıkça, idare edilenlerle idare olunanlar iki ayrı sınıf hâline giriyorlardı. İdare eden bütün kozmopolitler 'Osmanlı sınıf'ını, idare olunan Türkler de 'Türk sınıf'ını teşkil ediyorlardı. Bu iki sınıf birbirini sevmezdi. Osmanlı sınıfı, kendini millet-i hâkime sûretinde görür, idare ettiği Türklere millet-i mâhkume gözüyle bakardı."

Bu ikili ayrım aynı zamanda merkez-çevre ayrımını yansıtmaktadır. Türklük çevrenin değeri olarak görülüp dışlanırken, merkezi alanda kozmopolit bir sınıf bulunmaktadır. Türklük, imparatorluğun kozmopolit idaresi altında unutulmuş, çevrede reaya olarak yaşamıştır. Gökalp'in bu görüşü Kemal Karpat ve Norman Itzkowitz tarafından da desteklenmiştir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Türk' terimi, Osmanlı zümresi tarafından, kendilerini değil, köylüler ve kırsal alanda yaşayan taşralıları anlatmak için kullanılan bir terimdi. "Osmanlı" ve "Osmanlılar" terimleri, devlete ve dine hizmet eden ve Osmanlı tarzını bilen Osmanlı elit sınıfının, yani bürokraside –kalemiye, seyfiye, ilmiye- ya da sarayda önemli mevkilere sahip Müslüman kişilere deniyordu (Itzkowitz, 2000: 51).

Karpat da, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 'Osmanlı' teriminin kullanımına ilişkin olarak Türk tarihçisi Fuat Köprülü'den yaptığı alıntı ile şöyle açıklama getirmiştir (Karpat, 2006: 102):

"Osmanlı vakayinameleri" Osmanlı terimini, yaşamı için gerekli parayı devlet bütçesinden alan devlet hizmetindeki egemen idari sınıf olarak tanımlamış ve diğer grupların hayatlarını çalışarak kazandıklarından

söz etmiştir. Köprülü, hükümetteki seçkin sınıfı Osmanlı terimi ile eş anlamlı olarak kullanmıştır.”

b. Osmanlı Toplumundaki Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Türk Toplum Yapısına Yansımaları

Gökalp, Osmanlı toplumunda gözlemlediği yöneten–yönetilen ikiliğini ve bu iki sınıfın sahip olduğu ayrı değerler sistemini ilk fark eden Türk Toplum bilimcisidir. Shils’in (1975: 1) belirttiği merkezi alan, toplumu yöneten, semboller, değerler ve inançlar düzeninin merkezidir. Yöneten ile yönetilen arasında meydana gelen farklılaşmalar ikili bir toplum yapısını da doğurmuştur. Gökalp’in Osmanlı toplumunda gözlemlediği bu ikilikler, farklılıklar bize merkez çevre farklılaşmasının tablosunu da vermiştir. Gökalp’ in vurguladığı bu farklılaşmalar lisan, vezin, musiki, edebiyat alanlarında yansıma bulmuştur. Gökalp’a göre, Osmanlı toplumundaki yöneten-yönetilen ilişkilerinin Türk toplum yapısına yansımaları şu şekildedir:

- Memleketimizde yan yana iki lisan yaşamıştır; bunlardan birincisi resmi bir kıymete malikti ve yazıyı inhisar altına almış gibiydi. Buna Osmanlıca adı veriliyordu. Ona göre ikincisi, yalnız halk arasında konuşulmaya münhasır kalmış gibiydi. Buna da Türkçe adı veriliyordu ve umuma mahsus bir argo zannediliyordu. Bu iki lisandan ikincisi tabi bir teşekkül ve teamülle kendiliğinden vücuda gelmişti (Gökalp, 1976: 28).

- İki lisan gibi, iki vezin de yan yana yaşamıştı. Bunlardan birincisi Türk halkının kullandığı hece vezni, ikincisi Osmanlı’nın kullandığı aruz veznidir. Ona göre aruz vezni Acem şairlerinden alınmıştı (Gökalp, 1976: 28).

- Diğer bir ikilik musiki alanındadır. Bunlardan birisi halk arasında kendi kendine doğmuş olan Türk musikisi, diğeri Bizans’tan tercüme edilen ve ictibas edilen Osmanlı musikisidir (Gökalp, 1976: 28). Osmanlı musikisi Bizans’tan Araplara ve oradan da Osmanlılara geçmiş bir fenden ibaret olduğu halde, Türk halkının musikisi tamamen kendi yarattığı samimi nağmelerden meydana gelmiştir (Güngör, 2007: 72).

- Edebiyatımızda da aynı ikilik mevcuttur. Türk edebiyatı halkın darbimeselleriyle bilmecelerinden, halk masallarıyla halk koşmalarından, destanlarından, halk cengnameleriyle menkıbelerinden, tekkelerin ilahileriyle nefeslerinden, halkın nekregüyane fıkralarından ve halk temasından ibarettir. Dede Korkut Masalları, Şah İsmail, Aşık Kerem, Aşık Garip, Köroğlu kitapları da halk tarafından yazılmış, halk masallarındır. Ona göre, Osmanlı Edebiyatı ise, masal yerine ferdi hikayeler ile romanlardan, koşma ve destan yerine taklitle yapılmış gazellerle alafranga manzumelerden meydana getirilmişti. Osmanlı Edebiyatı tamamen başkalarını taklit ederek meydana getirilmiş olup hiçbir orijinal eser çıkaramamıştır. Hâlbuki halk edebiyatının eserleri hep estetik ilhama dayanmıştır. Bir halk eseri olan Karagöz oyunu da halk kültürü ile Osmanlı Medeniyeti arasındaki mücadeleyi aksettirmiştir. Osmanlı Ahlakı, patolojik şahsiyet sahibi insanların ahlakıdır. Halk ahlakı inançlı ve sıhhatli insanların ahlakıdır. Bu ikilik halk bilginleri ile Osmanlı bilginleri arasında da görülmüştür. Osmanlı bilginleri padişahın verdiği rütbe ile bilgin olmuşlardı yani hiç bilgileri olmayan cahil insanlardı. Asıl ilim halk arasında vardı. Halkın cahilleri bile Osmanlı bilginlerinden üstün insanlardı (Gökalp, 1976: 28).

- Ahlakımızda da Türk ahlakı ve Osmanlı ahlakı birbirine zıttır. Burada Ziya Gökalp'ın Mahmud-ı Kaşgari'nin Divan-ı Lügati't Türk maddesinden aldığı kısım şöyledir: Türk'te tasallüf ve tefahür yoktur. Türk büyük kahramanlıklar ve fedakârlıklar yaptığı zaman, habersiz gibi görünür. Hakiki Türk yakınli, nikbin, ümitli ve sağlamdır. Ona göre, Servet-i Fünun mektebine mensup olan ediplerle şairler ekseriyetle reybi, bedbin, ümitsiz, hasta ruhlar suretinde tecelli etmiştir (Gökalp, 1976: 29).

2. HALİL İNALCIK: BEN VE ÖTEKİ AYRILIĞI

Halil İnalıcık'ın Osmanlı klasik dönemi toplumsal yapısı üzerine olan çalışmaları, yöneten-yönetilen ilişkileri açısından 'Merkez-Çevre Modeli' çerçevesinde Türk toplum yapısında ortaya çıkan problemleri açıklayan çalışmalarına temel teşkil etmiştir. Bu bölümde, Osmanlı toplum yapısı ve Osmanlı'nın Cumhuriyet Türkiye'sine mirası üzerine Halil İnalıcık'ın tahlilleri ele alınmış ve tespitleri ortaya konmuştur. Halil İnalıcık, Türk toplum

yapısında yöneten-yönetilen ilişkileri açısından 'Merkez-Çevre Modeli' göre tespit ettiği problemleri, geçmiş ve günümüz arasında neden-sonuç ilişkileri ağını kurarak, bütüncül bir yaklaşımla yorumlamıştır.

a. Halil İnalıcık'ın Osmanlı Toplum Yapısına Yönelik Tespitleri

Halil İnalıcık, Osmanlı tarihi üzerine araştırmaları ile bilinen bir Türk tarihçisidir. Osmanlı toplumunda kesin hatları ile kendini gösteren yöneten ve yönetilen sınıf farklılaşmasını ve sınıflar arasında var olan kalın duvarların aşılmaması için güdülen politika ve uygulamaları Halil İnalıcık bugüne kadar yazdığı Osmanlı toplum yapısına yönelik kitap ve makalelerinde ayrıntıları ile belirtmiştir.

Halil İnalıcık, Osmanlı toplumunda yöneten sınıf ve halk tabakasını iki ayrı sınıf olarak ele almıştır. 25 Şubat 2009 tarihinde kendisi ile yapılan mülakatta, önce Osmanlı'da yönetici tabakayı tanımlamış ve halktan ayrıldıkları noktaları belirtmiş, sonrasında yönetilen ve "reaya" olarak adlandırılan tabakaya yönelik tespitlerini açıklamıştır. Halil İnalıcık'ın açıklamaları, Osmanlı toplum yapısına yönelik yapmış olduğu çalışmaları ve çalışmalarını destekleyen yazarlarla birlikte detaylandırılmıştır.

25 Şubat 2009 tarihinde kendisi ile yapılan mülakatta Halil İnalıcık'ın Osmanlı toplumunda yöneten sınıfına yönelik açıklamaları şöyledir:

"Osmanlı'da yöneten sınıf kendisi için her şeyi mubah görürken, bunları halk için yasaklamıştır. Osmanlı toplumunda birinci tabaka saray ve saraya tabi olanlardır. Bu tabakaya saray, hakim sınıf, paşalar, kadılar, ulema v.s dahildir. Bunlara sınıf olarak 'zürefa' derlerdi. Zarifler, kültürlü insanlar. Zariften gelir. Bu sınıfın ayrı bir kültürü vardır. Fars kültürü. Kendilerini kültür itibari ile rafine, çok incelmış ve halkın bilmediği, şiirde, musikide edebiyatta, tar-u harekette, ahlakta farklı görürlerdi. Mesela onların ahlak prensibi itidalli olmaktır. Şarap içtin, mutedil olacaksın. Kızdın, mutedil olacaksın. Orta yol anlamında. Bu çok eski Yunanlıdan gelen, Aristo'dan gelen bir kültür. Bu kültür İran'a gelmiş, İran'dan yüksek sınıflara geçmiştir.

Bu sınıf nazarında halk geridir. Zihniyeti geridir. Zürefa kesimi kendisini ahlaken ve hatta din bakımından yasak olan şeylerden daha yüksek tutar. İçer, şarap içer ama halkın içmesini istemez. Kendisi için mubahtır ama. Hint saltanatını kuran büyük hükümdar Babur Han diyor ki; bu saltanatın, hakim olmanın gereğidir bütün bu adetler. Bunu yapmaz isek bu yüksek kültürü temsil etmez isek halkın üstüne çıkamayız. Levazım saltanattandır diyor.”

Halil İnalıcık, Osmanlı'da 'yüksek, seçkin' insanların (yönetici sınıfın) zevk ve eğlence tarzını “*Has Bahçe’de Ayş’u Tarab*” adlı makalesinde ele almıştır. Buna göre Sarayda tüm güzel sanatların, bu arada şiir ve musikin icra edildiği yarışma ve gelişme alanı, Meclis-i İşret’tir. Meclis-i İşret, ayrıntıları ile sakiname ve işretnamelerde tasvir edilmiştir. İşret Meclisi’nin açıkça İslam’ a aykırı İran menşei, mutasavvıf şairlerce örtölmek istenmişse de, gerçek anlamında şarap içilen, her çeşit ince sanatların icra edildiği zevk-u safa toplantısı niteliği sürüp gelmiştir. İslam öncesi İran şehinşahlarının saraylarından çıkmadır. Seferden dönen şah, has bahçede, Özel İşret Meclisinde tüm meşakkatleri unutmalıdır. Şarap, İşret Meclisinin vazgeçilmez öğesidir. Mecliste, her türlü mükeyyifat, şaraptan başka, beng, esrar, afyon mubahtır. İşret Meclisi, sultana mahsus yüksek zevk ve irfan sahibi seçkinler, zürefa (centilmenler, civanmertler) meclisidir; şiir, musiki ve ‘muhabbet’te kültürü yüksek seçkin insanların meclisidir (İnalıcık, 2006c: 193-194):

“İdareci sınıf, zürefa sınıf, kültürü, lisanı, konuşması, zevki itibari ile farklılaşıyor. ‘Cultured’, ‘zengin’, ‘seçkin’. Bu bugünde var. Amerikan cemiyetinde de var, Türk cemiyetinde de var. Kendini daha yüksek hisseder. Bayramlaşmaya gitmez, İsviçre’ye gider. Bu zürefa sınıfı bugün de devam ediyor.”

25 Şubat 2009 tarihinde kendisi ile yapılan mülakatta Halil İnalıcık’ın Osmanlı’da yönetilen sınıfına yönelik açıklamaları kendi ifadesi ile şöyledir:

“Osmanlı’da ikinci sınıf halk. Halkın felsefesi din emirlerine riayet etmek, öyle yaşamak, hayatını ona uydurmak. Kandillerde, bayramlarda bayramlaşmaya gitmek, dinin emrettiğini yerine getirmek, mezarları ziyaret etmek, akrabalarını ziyaret etmek, zekat vermek. Bu sınıf arasında dayanışma vardır. Mesela kapitalist ahlakta kazanç

esastır ama bu cemiyette kar/çok kazanç esas değildir. Çok kazanmak maksat değildir. Toplumda arkadaşını da korur. Mesela esnaftan ev satmışsa, öteki hiç satmamışsa satmaz, onu komşudan al der. Toplum dayanışması var, yaşamak için. Dindardır. Din emirlerine göre yaşar. Tutucudur. Bu sınıfın felsefesi, ahlaki fütüvvet namelerdir. Yüksek sınıf, zürefa sınıf, halk sınıfının çiğnenmiş olan kıymetlerini benimsemez ve onu kötüler. Birçok isyanların sebebinde bu vardır. Mesela Lale Devrinde 'zürefa' saraylarda eğleniyor. Versay Sarayını takliden Kâğıthane'de büyük saraylar yaptırıyorlar. Her şey mubah. Müzik, eğlence.

Bu cemiyette gulamparalık (livata) mübah. Fütüvvetnamelerde livata günahdır, İslama aykırıdır der. Halkın dini, dünya felsefesi, ahlaki, dayanışması başkadır. Zürefa kesim onları kötüler ve küçümser. Bu cemiyeti Lale Devri'nde yıkmak için bir Arnavut grubu Patrona Halil harekete geçer. Patrona Halil kendi şahsi şeyleri dolayısıyla halkı ayaklandırmak için Kapalıçarşı'ya gider. Fütüvvet ahlakına bağlı olan halkı ayaklandırır. Halk bunlara karşı dönünce bunları idam ettiler. Ama halktır asıl isyan eden. Lale Devri'nin sefahatine karşı ekonomi de kötüleşmişti. Esnaf ayaklandı. Nedim'i, Damat İbrahim Paşa'yı bertaraf ettiler. Kağıthane'ye gidip konakları yerle bir ettiler. Esnaf ayaklanmaları var. Felsefesi fütüvvetnamelerdir”.

Karpat'a göre (2006: 98), Osmanlı toplumunun tabakalara bölünmesi hayatın gerçekleri üzerine oturtulmuş bir bölünmedir. Bu bölünme yalnızca düzenin ve güvenliğin sağlanması, liderlerin seçimi, üretim, değerlerin birbirine aktarılması ve malların değişimi gibi, aynı zamanda temel insan karakteri ve kişilik özelliği dikkate alınarak meslek açısından kapasitesine karşılık gelecek şekilde tasarlanmıştır. Liderlerden beklenen özel bir fiziki, psikolojik cesaret ve kararlılık özellikleri taşımaları, köylülerden beklenen ise sadık olmaları ve tarımsal becerilerini sonuna kadar geliştirmeleridir. Tabaka sisteminin kesintiye uğraması devletin çökmesi anlamına geleceği için kişilerin bir tabakadan diğerine geçişi yasaklanmıştır.

25 Şubat 2009 tarihinde Halil İnalçık ile yapılan mülakatta Halil İnalçık'ın Osmanlı idari yapısının Klasik dönem ve sonrası döneme yönelik değerlendirmeleri şöyle devam etmiştir:

“Klasik devirde sınıflar arasında katı bir hiyerarşi vardır. Alt tabakalardan üst tabakalara geçmek zordur. Sonraki dönemlerde Esir sınıfından aileler yerleşmiş, bürokraside onların çocukları yetişmiştir. 16'ncı asırdan sonra Osmanlı'da kuldan gelenler değil, onların Osmanlılaşmış çocukları idareye girmişlerdir.”

Halil İnalcık'ın, 16'ncı yüzyıldan sonra Osmanlı yönetiminde görev alan Kulların Osmanlılaşmış çocuklarının, Osmanlı bürokrasisine geçişi ile ilgili belirttiği gelişmeleri Quataert detaylandırmıştır (Quataert, 2002: 157-158):

“Osmanlı devşirme sisteminin 18'inci ve 19'uncu yüzyıldan sonra gerilemeye başladığı görülmektedir. Bunu yönetime Halk tabakalarının geçtiği şeklinde yorumlamak yanlış olacaktır. Şöyle ki; Devşirme sisteminin gerilemesinin sebeplerinden ilki, Osmanlı kapıkullarının zamanla büyüyen safları içinde, ilk kuşak devşirmeler, Osmanlı hizmetinde yaşlanıp, çoluk çocuk sahibi olmuş ve oğullarının orduya ve bürokrasiye girmesini ayarlamış daha eski kuşak devşirmelerin çocukları ve başka kanallardan giren asker ve bürokratların yer almasıydı. Zaman içinde, eski kuşak devşirmelerin soyundan olanlarla, başka kanallardan gelenlerin önemi sayıca artmıştır; yani, siyasal sistem olgunlaştıkça, eskilerin yerini alacak kendi insan kaynağını yaratarak devşirme sistemini gereksiz kılmıştır.

Devşirme sisteminin gerilemesinin sebeplerinden ikincisi, 17'nci ortasında bir takım kapıkulları, saray iç oğlanlarını kendi hane halklarında eğitmeye başlamışlardır. Bunlar daha sonra padişahın hane halkına girdiler ve ardından da taşra yönetiminde yüksek makamlara (sancakbeyliğine ve beylerbeyliğine) getirilmişlerdir. 18'inci yüzyılda da, delikanlılar saray hizmetine, genellikle kendilerini himaye eden, askeri ve sivil hizmette mevki sahibi kişiler vasıtası ile girerlerdi. Böylelikle devşirme ve saray sistemi zayıflamış ve padişahın hane halkına çok benzeyen örgütlenme yapısına sahip vezir, paşa ve üst düzey ulema haneleri ortaya çıkmıştır. Bu vezir, paşa ve ulema hanelerine yetiştirmek üzere devşirmeler alınamıyordu-buna sadece padişahın yetkisi vardı- onun yerine genç köleleri, yandaşların veya müttefiklerinin çocuklarını veya başka isteyenleri alırlardı. Vezir, paşa

ve ulema hane halklarının önemi yavaş yavaş artmıştır. 18'inci, 19'uncu ve 20'inci yüzyıllarda padişahların kendi iktidarlarını desteklemek için, kızlarını, kız kardeşlerini ve yeğenlerini devlet hizmetindeki önemli görevlilerle evlendirmeleri alışılmış bir durum haline gelmiştir. Bu şekilde ittifaklar kurarak rakip ailelerin ortaya çıkması ihtimalini azaltıyorlardı. Evlilik yoluyla ittifaklar kurmak, imparatorluğun sonuna kadar hanedanın standart uygulamalarından biri olmaya devam etmiştir.”

b. Halil İnalçık'ın Osmanlı Toplum Yapısında Gözlemlediği Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Türk Toplum Yapısına Yansımaları

İnalçık ile 25 Şubat 2009 tarihinde tarafımızdan yapılan mülakatta kendisi seçkin sınıf anlamında 'zürefa' kesimin düşünce felsefesinin günümüz Türkiye'sinde de devam ettiğini belirtmiş ve Türk toplumunda merkez-çevre oluşumunun günümüze yansımalarını şu şekilde dile getirmiştir:

“Münevveran, bürokrat olacak kimseler. Halkı dışlıyorlar; çünkü onlar tahsilli, eski zürefanın devamı olan kesimdir. Bu kesim halkı kullanıyor. Kendini devletin sahibi olarak görüyor, devlet bizim diyor. Kendini halk üzerinde gören, onun Osmanlı'dan gelen ve bir şekilde onun efendisi şeklinde devam ettiren bir sınıf var. Bugün hala devam ediyor. Halkın ihtiyaçları önde olmalı. Vesayetçi, her şeyi biz biliriz diyen, kendisini yüksek sayan, eski zürefanın devamı olan bürokratlardır. Zürefa felsefesi bitmedi. Münevverler üniversite gömüştür, bayramlarda bayramlaşmaz, İsviçre'ye gider, şarap içer, halka yabancısıdır, halkı küçümser. Halktan ayırır kendini.”

Halil İnalçık'a göre (1998: 89-90), belli bir toplumun temel yapısını, inanç ve değerler sistemini, örf ve adetlerini, davranış biçimlerini yine de belli bir dönem içinde devamlılık halinde buluruz. Nasıl ki bir insan kişiliği, sonraki aşamalarında ne kadar değişse, yine de çocukluk, gençlik çağındaki eğitim, deneyim, alışkanlıklarından kurtulamazsa; toplum da tarihi içinden kopup sıyrılamaz. Bugünün yorumunu yapmak, tarihe bakmak ile mümkündür. Kökten değişmeler sonunda bile neyin değiştiğini anlamak için geçmişe bakmak zorundayız. Kuşkusuz Osmanlı döneminden sonra Türkiye, derin

değişikliklere rağmen yaşam biçimlerini, örf-ü adat gibi birçok alanlarda kuvvetle yaşamaktadır.

25 Şubat 2009 tarihinde Halil İnalçık ile yapılan mülakatta, Halil İnalçık konu ile ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

"Halkın tarihten gelen ve dine dayanan kültürü var. O hiçbir zaman ölmez, çünkü topluma mal olmuş. O toplumun çimentosu. O çimento olmazsa çözülür. Toplum kalmaz. İnançlar sistemidir toplumu toplum yapan.

Dışarıdan bakan sosyologlar Türk cemiyeti adetleri farklı iki kampa ayrılmıştır der. Birbirini anlamayan, adetleri farklı. Hiçbir zaman birleşmez. Bu Amerika'da da, İngiltere'de de böyledir. Her cemiyette bu var. Bunu kaldıran Lenin'dir. Orda da Komünist Partisi kendi sınıfını yaratmıştır."

İnalçık'a göre (1998: 92), kanunlarla siyasi çerçeveyi, devletin temel prensiplerini ve yapısını değiştirip bununla oy birliğine erişsek de toplumsal-kültürel sorun sürüp gidiyor. Ona göre, Osmanlı Türkü'nün kültürü sürüp gidiyor. Değiştik ama bambaşka olmadık. Kabul edelim, etmeyelim; bugün Türkiye'de her zamandan daha ağır bir kültür ve kimlik sorunu karşımızdadır.

3. ŞERİF MARDİN VE TÜRK SİYASETİNDE BÜTÜNLEŞME SORUNU

Mardin'in 1960'lı yıllarda Türkiye'de iktisadi düşüncenin gelişmesi, sosyal tabakalaşmanın tarihsel belirleyicileri, Atatürk devrimlerinin tarihsel anlamı ve Tanzimat devri sonrasında Batılılaşmanın sosyal boyutları üzerine yaptığı kapsamlı incelemeler, 1990 yılında kaleme aldığı "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar; Merkez-Çevre İlişkisi" çalışmasına kaynaklık etmiştir. Osmanlı sosyal tarihi ile alakalı yapısal temelli sonuç ve hükümlerin, "Merkez-Çevre" tartışmasının birçok iddiasına temel teşkil ettiği görülmüştür (Alim, 2006: 100).

Şerif Mardin, Türk toplum yapısında yöneten-yönetilen ilişkileri açısından "Merkez-Çevre Modeli" temelli tahlillerinde konunun özünün, merkezin çevreyi kontrol altına almak için sarf ettiği çabalar olduğunu

belirtmiştir (Özdemir, 2008a: 301). Burada devlet için yapılması gereken şeylerin geleneği olarak 'merkez' ve toplum için yapılması gereken şeylerin geleneği olarak 'çevre', iki kutup teşkil etmiştir. Bu kutuplaşma, her anlamı ile kişiyi ortaya çıkaran topluluk (çevre) ile, bir bloklar toplumu kurmak isteyen, yani devletin egemenlik kurarak devlet olma isteği ile örtüşen topluluk (merkez) arasındaki kutuplaşmadır (Çaylak, 1998: 96).

Mardin, Türk siyasetinde bütünleşme sorunlarının temelinde, köklerini Osmanlı toplum yapısından alan merkez-çevre geriliminin yattığını vurgulamıştır. Mardin'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda temel karşı karşıya gelme, tek boyutluydu ve her zaman merkez ile çevre arasında bir çatışma olarak ortaya çıkmıştır. Yakın zamana kadar, merkez ile çevrenin karşı karşıya gelmesi, Türk siyasasının temelinde yatan en önemli toplumsal kopukluktan ve yüzyıldan fazla süren modernleşmeden sonra da varlığını sürdürmüş gibi gözüküyordu. Şerif Mardin "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkisi" (1990: 37) isimli incelemesinde, modernleşme boyunca bu kopukluğun nasıl sürüp gittiğini ele almıştır.

Mardin, modern ulus-devlet yapısında merkez-çevre ilişkileri çerçevesinde açıklama getirdiği Türk siyasetinde yaşanan sorunların, Osmanlı İmparatorluğu toplumsal yapısı ile yan yana konarak ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Mardin, Türk toplum yapısında gözlemlediği 'Merkez-Çevre Modeli' çerçevesinde açıklama getirdiği sorunlarda öncelikle Osmanlı toplum yapısını ele almıştır. Osmanlı toplumunda yöneten-yönetilen farklılaşmasının bir portresini ana hatları ile belirttikten sonra günümüz Türkiye'sinde mirasın yansımalarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu bölümde Şerif Mardin merkez ile çevrenin, Osmanlı siyasal ve ekonomik yaşamının temel sorunu durumuna gelmesine yol açan nedenleri sıralamıştır. Ona göre, merkez ile çevre kopuktur ve en genel boyutu ile bölük pörçük varlığını geniş ölçüde sürdürmüştür. Böyle bir bölünme Osmanlı toplumu yöneticilerinin çıkarlarını desteklemiştir, bu yöneticilere yönetilenlerden ayrılımlarını sağlayan kesin ayrıcalıklar tanımıştır (1991a: 25). Mardin'in Osmanlı toplumunda merkez-çevre kopukluğuna yönelik tespitleri şöyledir:

“İmparatorluğun genişledikçe başa çıkamadığı örgütsel yapıyla ele geçirdiği bölgedeki yeni toplumsal kurumlara, yerel törelere yasallık tanıyarak ve etnik, dinsel ve bölgesel özelliklere yönelik merkezsel olmayan bir uzlaşma sistemini pekiştirerek baş ettiler. Gevşek bağların işe yaradığını görünce de daha kapsamlı bir bütünleşmeye gitmediler. Böylece daha genel ve bütünsel anlamda merkez ve çevrenin birbiriyle çok gevşek bağlar içinde bulunan iki dünya olduğu söylenebilir. Bu sorun, Sultan ve resmi görevlileri ile Osmanlı Anadolu'sunun iyice bölük pörçük yapısı arasında ortaya çıkan karşı karşıya gelmedir (1990: 38-39).

Patrimonyal hizmetin başındaki seçkinler, meşru iktidar yapısı sınırları dışında görünen herhangi bir iktidar kaynağını dikkatle denetimleri altında tutmaya aşırı bir özen göstermişlerdir (2007: 105). İmparatorluğun temel politik yapısının ikiye bölünmüşlüğü bir tarafta statüye, kuvvete ve yönetmeye her yönde değer veren yönetici grubu, diğer tarafta ise yönetilenler grubunu ortaya çıkarmıştır. Bu durumda Pazar kuvvetleri hiçbir zaman Batı Avrupa'daki gibi özerkliğe, kuvvet temsiline ve meşruiyete kavuşamamışlardır. Böylece, Batı'da 'medeni toplum' (kuvvet özerkliği ve onunla beraber gelişen tüzel yapılar) adını alabilecek olan toplum, katı Osmanlı İmparatorluğu'nda doğmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 'medeni toplumun' yerine cemaatçi bir yapının varlığından söz edilir (1992: 42).”

Şerif Mardin'in Osmanlı merkezîyetçi yönetimi ile ilgili belirttiği durum başka yazarlarca da paylaşılmıştır. Buna göre Hükümdar, otoritesini, ülke düzeyine dağılmış, oldukça özerk bir feodal sınıf yolu ile değil, gelecekleri kendine bağlı bir “patrimonyal bürokrat” sınıf aracılığıyla sağlar. Bu sınıfın Osmanlı devletindeki kolu bürokrasiden oluşur. Bunlara devlet emrinde olan din adamları da eklenebilir. Patrimonyal yönetim, herhangi bir kümelenmeye göz yumduğu anda kolayca yara alabileceği için, çabalarını topluluk üstündeki denetimini korumaya çevirmiştir. Rejimin parolası, sosyal hareketleri denetim altında tutmak, sosyal kümeleri izlemek ve topluluğa sürekli olarak 'düzen' vermeye çalışmaktır. Osmanlı Devleti toplum içindeki grupları tasnif etmiş, her birine kendi biçtiği bir 'rol' tanımıştır. Bu grupların önderlerini topluluğun hareketleri açısından kendine karşı sorumlu tutup;

grupları ve kişileri kendine göre biçtiği bir toplumsal 'yapı' planına yerleştirmiştir (Şahin, 1998: 28-30). Halil İnalçık da çalışmalarında Osmanlı Devleti'nin patrimonyal, merkeziyetçi, bürokratik bir devlet olduğunu belirtmiştir. Ona göre, patrimonyal hükümdar, otoritesini, ülke ve tebaayı babadan kalmış bir mülk gibi algılar ve kendisiyle toprak ve tebaa arasında kendi kontrolü dışında başka hiçbir otorite tanımaz. Osmanlı sultanları fethettikleri yerlerde yerli feodal güçlere ya derhal son vermişler ya da onları kendi tımar sistemleri içine alarak kontrol altına almışlardır (İnalçık, 2004: 153).

Osmanlı'da her bireyin devletin ve toplumun dengesinin korunması açısından kendi statü grubu içinde tutulması esastır. Hanedan, kendisinin ve askeri sınıfın bu merkezi konumunu, tüm sosyo-politik yapılanmanın temel taşı olarak korumuştur. Gerek Hristiyan gerekse Müslüman reayanın askeri sınıfa katılması için meşru sayılan yol ve yöntemler vardı. Her yıl Hristiyan ailelerin çocuklarının bir bölümünün toplanması demek olan devşirme usulü, Hristiyanların askeri sınıfa katılmaları için böyle bir yoldu. Müslüman reaya açısından ise, gönüllü olarak uçlarda görev yaparken olağanüstü bir yiğitlik örneği verdikleri takdirde, sultanın özel bir beratıyla, askeri sınıfa alınmaları daima mümkündü. Üretici fakat bağımlı bir sınıf olarak reaya (Hristiyan ve Müslüman) bürokratik sınıfın yönetimine boyun eğmek ve vergi vermek zorundadır. Çok eski gelenekler uyarınca hükümdar, sürüsünü, yani reayayı himaye ve doğru yolda onlara rehberlik eden çoban olarak tanımlamıştır. Bütün siyasal ağırlık bu ilkeye dayandırılmıştı ve Osmanlı sultanları kitlelere, her çeşit yerel zulüm ve haksızlığa karşı nihai koruyucularının sultan olduğu mesajını vermeye çalışmışlardır (İnalçık, 2006a: 52-53). Şerif Mardin'in de ifade ettiği gibi;

"Resmi görevliler çevreden bazı simgesel farklılıklarla olduğu gibi bazı ayırt edici statüleri dolayısıyla da ayrılmışlardır. Osmanlı bürokratik tabaka kul sisteminden gelmiştir. Bundan ötürü resmi düzen, özgür doğmuş Müslümanları bu görevlerin dışında bıraktığı için suçlanmış ve kuşkusuz, bu engelleme acı ve öfkeyle hatırlanıp durmuştur (1990: 40).

Seçkin resmi görevliler ile çevre arasındaki ayrımın temelleri, ekonomik değişkenlerde de görülmüştür. Resmi görevlilerden vergi alınmıyordu ve İmparatorluğun geliştiği dönemde bunların servetleri en zengin tüccarlardan aşağı kalmıyordu. Yani bu, ülkenin en önde gelen yurttaşlarının tüccarlar değil de, siyasal iktidarı elinde tutanlar olduğunu göstermektedir (1990: 40).

Devletin siyasal ve ekonomik konulardaki denetim iddiası, kültür üstünlüğü hakkıyla da desteklenmiştir. Yöneticiler ve resmi görevliler, kentlerde, daha önceki, başarılı ve kent kökenli (İranlılarınkı gibi) kültürden kaynaklanan kültürün büyük ölçüde etkisi altındaydı. Özellikle İran'ın bürokratik kültürü, Osmanlı kurumlarının içine sızmıştır (1990: 43). Süslü dil ve değerleriyle 'yönetici sınıf' ve diğer tarafta taşranın halka mahsus kültürü ve beraberinde gelen duygulu ve canlı bir dil (Mardin, 1988: 187).

Osmanlı İmparatorluğu'nda halk kültürü ile seçkinler kültürü arasındaki ayrılık kendini din alanında da belli etmiştir. Bir seçkinler dininin yanında bir halk dini olmuştur (2007: 156)

Çevre, resmi düzenin okumuş ve yetişmiş üyelerinin yararlandığı eğitim kurumlarının ancak birinden, yani dinsel eğitim kurumlarından yararlanabilmiştir (1990: 43).

Yaratılan bölünme seçkinlerin elindeki teknolojiyle, uyrukların kullandıkları teknoloji arasındaki ayrılık dolayısıyla daha da ilerlemiştir. Kul bürokrasisi, sürekli bir ordu, hazine, zengin bir edebiyat, Tanrı kelamını yorumlayan kitaplar-bütün bunlar Osmanlı seçkinlerine yeni yerleşmiş ya da yarı yerleşik Türklerden çok üstün oldukları ve bu ayrıcalıklarını kolayca kullanabilecekleri duygusunu vermiştir. Medeniyet kavramı(şehirli veya uygarlık anlamında) Osmanlı egemen sınıfının kendisi üzerinde beslediği hayalin ve iddialarının merkeziydi. Buna karşılık 'Türk' sözü, aşiretten olmak anlamını taşıdığı için kötüleyici bir anlamda kullanılmıştır (2007: 125)."

Şerif Mardin, çevrenin merkezden ve kitlelerin yöneticilerden kültürel açıdan yabancılaşması olayı üzerinde durmuş ve modernleşme boyunca bu kopukluğun artarak devam ettiğini belirtmiştir. Mardin'in ifadesi ile (1990: 54):

“Türk eğitim kurumunun modernleştirilmesi, resmi görevlilerin eğitim kurumları ile başlamıştır. Taşralar, seçkinlerin eğitiminin dışında kalmıştı ve taşralıların çoğu, çocuklarını modern okullara göndermiyor ya da göndermek istemiyordu. Eğitimin modern kesimine girebilmek reformcu resmi görevlilerin ve hatta bürokrasinin bir bölümünü oluşturan kimselerin çocukları için çok daha kolay bir işti.”

Mardin’e göre (1990: 55), Türkiye’de, kitle iletişim araçlarının ve kültür yaşamının modernleştirilmesi, “büyük kültür” ile “küçük kültür” arasındaki uçurumu kapatmaktan çok derinleştirmiştir. Ona göre, çevreyi yeni bir kültür çevresi ile bütünleştiremeyen merkeze, çevrenin verdiği bir karşılık, İslamiyet’e ve onun kültür mirasına sarılmak olmuştur. Böylece taşralar “gericilik” merkezi haline geldi. Ama daha da önemli olan, üst ve alt sınıfları da kapsamak üzere tüm taşra dünyasının, İslami bir muhalefet içinde laikliğe karşı gittikçe birleşmesiydi. Modernleştirme akışına katılmakta güçlük çeken kimseler anlamında çevrenin bir bölümünü oluşturan birliğin karşısına yeni ve düşünce bakımından çok daha az ödün veren bir bürokrat tipi dikilmiştir. Mardin’in ifadesi ile (1990: 62-63):

“Cumhuriyet dönemindeki bürokrat sınıfın, yönetici seçkinlerden herhangi birinin Rus, Çin ve hatta Balkan tipi bir kuram, yani köylüleri harekete geçirecek etkin bir kuram ileri sürdüğünü hatırlamıyorum. Resmi görevlilerin köylülerle özdeşleşmesine gelince ancak birkaç radikal öğretmen tarafından gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Bu gerçekler, insana çevreyle olan geleneksel Osmanlı ilişkisinin yine de sürüp gittiği duygusunu veriyor. Eğitim yatırımları ise, elde avuçta bulunanın, merkezdeki kurumlara harcandığını göstermiştir. Yasalar koyarak tepeden inme bütünleştirmeyi sağlamak, Osmanlı toplumsal yöneticiliğinin temelinde bulunan bir davranıştı.”

Mardin çevre çözümlemesini şu sözlerle özetlemiştir (1990: 75):

“Geriye baktığımızda, modernleşme boyunca, çevresel düşünüş ve davranış tarzının iki yüzünün kalın çizgilerle ortaya çıktığını görüyoruz. Bunlar, temel gruptan oluşmuş bir gerçek olarak çevre ve resmîlik-karşıtı kültürün bir merkezi olarak çevredir. Ama rastlantısal gelişimler kadar, modernleştirmecilerin siyasetleri de çevresel kimliğin ikinci

yüzünü belirginleştirme yönünde etki gösterdi. Taşra Türkiye'sinin hemen tümünde ortaya çıktığı için bu kimlik, çevresel düşünüş ve davranış tarzının, temel bağılıkları vurgulayan yanını tamı tamına kaldırmasa da, örtüp kapatacak güçteydi. Daha sonraları, bürokrasi-karşıtı olarak bu kimlik, ulusal düzeyde etkinlik gösteren bir partiye (Demokrat Parti'ye ve onun yerine geçenlere), ulus çapında bir bağlanma temeli sağlamıştır. Merkezin büyük kuşkuyla baktığı çevresel tutumun yanlarından birinin, ortak temalar çevresinde taşranın birleşmesi anlamında bir birlik oluşturması da çelişkili bir olgudur. Bu yeni durum, iktidara gelmek için Demokrat Parti'nin kullandığı bir şeydir. Merkezin çevreye karşı güttüğü politikalar daha yatıştırıcı olsaydı, çevrenin ulusal düzeyde birleştirici bir topluluğu beklenmedik biçimde doğuran ortak düşünüş ve davranış tarzı, belki de kendini ortaya koyamayacaktı; çelişkili olan yan iste budur."

Mardin'in, 2004 yılında verdiği bir mülakatta 'Merkez-Çevre Modeli'nin günümüz Türk toplum yapısında nasıl bir yansıma bulduğu sorusuna verdiği yanıt şöyledir (2004: 373):

"Bu teorinin kimsenin anlamadığı asıl önemi, moderniteye doğru gidişte Batı'nın sosyal, siyasi ve iktisadi yapılarının entegrasyon şekliyle, bizim benzer yapılarımızın entegresyon şeklinin farklı oluşuna işaret etmesidir. Bu, özünde toplumsal değişimin şekilleriyle ilgili bir savdır. Batı'da bu değişim sonucunda sivil toplum öğeleri orta zamanlarda doğmuş bir gerilim örüntüsüne dayanarak ortaya çıkmıştır. Bizde ise bu temel gerilimler farklıdır ve şekil değiştirmiş olsalar da bugün hala siyasi yapılarda yankılanmaya devam etmiştir. Bu nedenle, bir metafor olarak merkez-çevreyi önerdim. Daha yumuşak bir metafor olarak ortaya konduğu zaman, tabii ki zamana göre içi doldurulacaktır. Bu modelin içinin bugün doldurulması ile 20 yıl öncenin koşullarında doldurulması ayrı şeylerdir ama ana öge olarak fena değildir. Önemi hala muhafaza ediyor. Ama dediğim gibi, bu öge nasıl doldurulacak, yani içine ampirik bilgileri nasıl koyacağız? Yeni ampirik bilgileri koyduğumuz zaman esniyor mu? Üç aşağı beş yukarı tutuyor gibi. Ampirik bilgilerin türünün de son 20 yıl içinde çok değiştiğini belirtmek lazım. Bu nedenle o açıklama biçiminin hala geçerli olduğuna inanıyorum."

a. Eğitim Sisteminin Bütünleştirmeyi Sağlayamaması

Sınıf eşitsizliğinin kuşaklar arası aktarılmasında eğitimin önemli bir rolü vardır. Üst sınıfta olanlar daha iyi bir eğitim alarak daha prestijli mesleklere sahip olurken, alt sınıfta olanlar üst sınıfta olanlarla eşit eğitim olanağına sahip değildirler. Bu nedenle eğitim, toplumsal eşitsizliğin oluşması için gerekli koşulları oluşturur. Toplumsal eşitsizlik eğitim aracılığı ile meşrulaştırılmış olur (Bahar, 2008: 28).

Şerif Mardin'in Türk eğitim sistemi üzerine yaptığı inceleme sonuçları 'Merkez-Çevre Modeli' çerçevesinde önemli bir vurgudur. Mardin'in, 1977 yılında kaleme aldığı makalenin günümüz eğitim sistemini yansıttığını belirtmek ve kullanmak bile Türkiye'de çok şeyin değişmediğinin en temel kanıtıdır. Bu çerçevede günümüz Türk eğitim sisteminin eşitliksizci yapısı, öne sürülebilecek ve Mardin'in de günümüz Türkiye'sinde yaşadığına inandığı merkez çevre farklılaşmasının en temel kanıtıdır. Mardin'in ifadesi ile (1991b: 281-284):

"Türkiye'de okul sisteminin yaygınlaşmasıyla, yerini kısmen yaş gruplarının etkisine bırakan aile etkilerinin aşınması suretiyle, yabancılaşılmaya yapısal temel sağlanmıştır. Mardin'e göre, eğitim devletçe desteklenen eğitim sistemine ağır bir yük getirmiştir. Bu yük, eğitim eşitliğini bozmak suretiyle kısmen karşılanmıştır. Türkiye'de uzak veya gelişmemiş illerdeki liselerde fen derslerinin yetersiz vekil öğretmenlerle doldurulduğu veya boş geçtiği yaygın bir şikayettir.

Şerif Mardin, 1977 yılına ait araştırmasından verdiği örnekte konuyu şöyle ifade etmiştir:

"Üniversitelerin kontenjanlarına giremeyip açıkta kalan öğrenci hiçbir bütünleştirme aracı olmaksızın düşük ücretli, ikinci sınıf, sıkıcı işlerde istihdam edilerek akıntı ortamına bırakılmaktadır. Diploma elde edenlerin durumu ise, ancak iş idaresi, mühendislik, veya tıp, bir dereceye kadar da hukuk gibi alanlarda güvenlidir. Kısacası eğitim kurumları geleneksel bütünleştirme mekanizması içinde saf dışı bırakılmış olan şeyi yeniden mecrasına sokmamıştır. Özellikle kendi

toplumuna yabancılaşması çok muhtemel olan üniversite öğrencileri bakımından bu hayati bir eksiklik olarak ortaya çıkmaktadır.”

b. Mardin’e Göre Nurculuk Olayı

Şerif Mardin’e göre (2006d: 81), laiklik, zamanımızın önemli bir mevzuudur; fakat Türkiye’deki olumsuz laiklik düşkünüğü, din araştırmalarını önemli ölçüde fakirleştirmiştir; zira, bu yolla dini araştırmalar, psikolojik ihtiyaç, kültürel önem, alışlagelmiş davranış biçimi, sosyal değerler gibi kendine has gerekli çerçevelerin dışına itilmiştir.

Resmi dinin en önemli işlevi, alt sınıfların dini için meşruiyet kazandırıcı bir çerçeve sağlamasıydı. Resmi dinin yerine laikliği koymakla, bu çerçeveye sağlanan meşruiyet olasılıkları ortadan kaldırılmıştır. Küçük insanın dini böylece hoş görülen ama güvencede olmayan belirsiz bir duruma gelmiştir. Bunun uzun vadede laikleştirme lehine işleyeceği umulmuştur (2006d: 163).

Mardin’e göre (2006a: 252), Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu döneminde toplumdaki meşrulaştırıcı nihai sembol olan İslami cemaat fikrine karşı laik bir duruş başlatmıştır. Cumhuriyet Türkiye’sinde dine herhangi bir rol tanınmamıştır. Kemalist sistem Cumhuriyet ideolojisini bunların yerine koymuştur. Taşrada toplumsal olarak daha elverişsiz bir konumda bulunan Müslümanlar da, içinde kendilerine bir yer aradıkları daha karmaşık nitelikli ulusal iletişim ağına çekilmeye başladıklarından, meşrulaştırıcı bir çerçeveye eskisinden daha fazla ihtiyaç duymuşlardır. Nurculuğun ilk takipçileri nezdinde İslami söylem, böyle bir aranış sırasında çözüm yolu gösterecek bir fener olmuştur.

Mardin’e göre (2006a: 285), Bedüizzıaman’a yönelenlerin hepsi, derinliklerinde işlev gören bir kaynaktan yoksun bırakılmışlardır. İslamiyet’in sembolik aygıtlarından tamamen koparılmamışlardır fakat bu kaynaklardan gizlice yararlanabilmişlerdir. 20’inci yüzyıldaki laikleşme aile değerlerini taçlandıran ahlaki evreni etkilemediğinden, nispeten dokunulmamış bir alan oluşturuyordu. Geriye kalan bu alan, Kemalizm’in geliştirdiği pozitivist dünya görüşü ile çatışma haline girmiştir. Böylece Bedüizzıaman bireyin İslamiyet ile

tam anlamda kaynaşması gerekliliği hakkındaki fikirlerini geliştirebileceği uygun bir zemine kavuşmuştur.

4. METİN HEPER VE AŞKINCI DEVLET

Türk Siyaset bilimcisi olarak, Metin Heper Türkiye'nin siyasal hayatındaki temel bölünmeyi 'merkez-çevre güçleri' kapsamında ele almış ve Türkiye siyasal hayatının krizlerini irdelemiştir. Metin Heper'in bu irdelemeleri, Osmanlı dönemine ilişkin tespitleri ile başlamış ve Osmanlı'nın Cumhuriyete kalan mirası ile devam etmiştir. Bu çerçevede öncelikle Metin Heper'in Osmanlı toplumuna yönelik tespitleri, görüşlerini destekleyen araştırmalarla birlikte ortaya konulduktan sonra, yöneten yönetilen ilişkileri kapsamında "Merkez-Çevre Modeli" çerçevesinde Türkiye'nin siyasi hayatına yönelik irdelemeleri belirtilmiştir.

Metin Heper'e göre, Osmanlı'daki patrimonyalizmde çevre, merkez tarafından tamamen etkisiz hale getirilmiştir. Ona göre merkez, yönetim biçiminin normlarını, 'adaleti' yani herkesi daima kendi konumunda tutarak halkı koruma politikasını kendi başına belirlemiştir (2006: 39). Metin Heper'in Klasik dönem Osmanlı toplumunda sınıflar arası ilişkilere yaptığı vurgu Halil İnalcık'ın da çalışmalarında belirtilen bir durumdur. İnalcık'ın anlatımı ile (İnalcık, 1996: 94):

"Osmanlılar ancak menşede askeri sıfatına haiz kimseleri kendi Tımar kadrolarına kabul etmişler, raiyyet yani vergi ödemekle mükellef çalışan halkı dikkatle bu kadrolardan uzak tutmuşlardır. Bazı ihtiyaçlar sebebi ile reaya bazı amme hizmetleri yüklendiği zaman dahi bu yeni durum, onların menşedeki raiyyet statüsünü değiştiremezdi; "Raiyyet oğlu raiyyettir" prensibi imparatorluğun daima en esasi hukuk prensiplerinden biri halinde muhafaza olunmuştur."

Metin Heper'e göre, takip eden yıllarda ortaya çıkan yerel eşraf, yerel bir bakış açısına sahip olmuştur. Servetleri, büyük oranda, merkezi otoritenin zayıflıklarından yararlanabilmelerine dayanmıştır. Hiçbir zaman iktisadi güçlerini merkezi siyasal güce dönüştürme becerisine sahip olamamışlardır (2006: 39).

Gökalp'in, İnalçık'ın, Şerif Mardin ve Orhan Türkdoğan'ın Osmanlı idari teşkilatlanması ile ilgili vurguladıkları yapıya yani Türklüğün merkezden çevreye itilmesine Metin Heper tarafından da parmak basılmış ve şöyle dile getirmiştir:

"Osmanlılar, aslında gayrimüslim olup Müslümanlaştırılmış sadık bendelerden oluşan bir devlet teşkilatını tercih etmiştir. Bu grubun üyelerinin bütün kritik mevkilere atanması yoluyla, Selçuklulardan devralınan Türk aristokrasisi, hem merkez de hem de taşra da yönetici konumundan çıkarılmıştır (2006: 50).

Padişahın mutlak iktidarını sürdürebilmek için kendi isteklerinin dışına çıkmayacak bir bürokrat tabakaya gereksinim vardır. Bu tabakanın yetkilerinin tek kaynağı, padişahın iradesi ve onun tarafından görevlendirilmeleridir. Bu nedenden dolayı, Padişahın hizmetinde olanlar ve onun adına yetki kullananlar, halktan çok farklı bir statüye sahip olmuşlardır (2006: 62)"

Metin Heper, Osmanlı klasik dönem kurumsallaşmış yapısının, 16'ncı yüzyılın ikinci yarısından 19'uncu yüzyıla kadar önemli ölçüde değişime uğradığına vurgu yapmış ve Osmanlı bürokratlarının eskiden olduğu gibi, artık padişahın uzantısı ve devletin sadık hizmetkârı olmadıklarını belirtmiştir. Metin Heper'in 16'ncı yüzyılın ikinci yarısından 19'uncu yüzyıla kadar olan dönemde Osmanlı bürokratik yapısı ile ilgili tespitleri şöyledir (2006: 70-71):

"Osmanlı'da devlet, gücü yettiği ölçüde çevresel kesimlere sivil toplum veya benzer bir statü atfetmeyi düşünmemiş ve bu kesimlerin devlet hayatında önemli bir rol oynamasına izin vermemiştir. Merkezin mali kaynaklar üzerindeki denetimi büyük ölçüde kaybettiği durumlarda dahi daha önceleri şekillenmiş merkez-çevre ilişkisi temel niteliğini korumuş devlet toplum kesimlerini kontrol altında tutabilmiştir. İktidar yarışı merkez ve çevre arasında cereyan etmemiş; o yarış, merkezin çeşitli kanatları arasında ortaya çıkmış ve belli aralıklarla imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir."

Metin Heper'in Osmanlı toplum yapısına yönelik tahlillerinde Ayan sınıfı özel bir yer teşkil etmiştir. Metin Heper, Osmanlı toplumunda 18'inci

yüzyılda Ayan sınıfının ortaya çıkışının merkezîyetçi yönetimde köklü bir değişiklik yaratmadığını belirtmiştir. Heper'in bu görüşü diğer tarihçiler tarafından da desteklenmiştir. Buna göre, Ayan sınıfı mensupları hem belli bir yörede sosyal ve askeri bir güç sahibi olmuş, hem de merkezi yönetimle bağlantılar kurmuş ve mültezim olmuşlardır. Ayanın statüsü, Batı Avrupa'daki feodal aristokrasinin statüsü ile hiçbir şekilde karşılaştırılmazdı. Çünkü Ayan, söz konusu aristokrasinin hukuki temelinden ve siyasal meşruiyetinden yoksun fiili bir durumdaydı. Ayrıca, 1808-1839 etkili merkezîyetçilik hareketi sonucunda, ayan siyasal nüfuzunu da büyük ölçüde kaybetmiştir (Özbudun, 2000: 190). Merkez bürokrasi ile ayanlar arasında çatışma merkezîyetçiliğin hızlandırılması ile sonlandırılmış ve ayanlar ortadan kaldırılmıştır. II. Mahmut ayanların yetkilerini ve imtiyazlarını kaldırmıştır. Kaynağı kendisi olan yetkilerin dışında, veraset, gelenek veya halk desteğinden gelen diğer bütün yetkiler ortadan kalkmadıkça ve sultanın iradesi başkentte olduğu kadar eyaletlerde de tek otorite kaynağı kılınmadıkça, reform yolunda hiçbir gerçek ilerleme olamazdı (Deniz, 2002: 25-28). Devlet mantığında ayanın, kendisine ait olmayan ancak kendisine bahşedilmiş yetkiyi aştığından dolayı ortadan kaldırılması zorunludur. İktidarı üzerinde Ayanların ve bunlar kanalı ile ulemanın kontrolü ortadan kalkmış olan padişah, mutlak yönetici durumuna gelmiştir (Karpas, 2006a: 33). Metin Heper'in belirttiği gibi (2006: 76-85):

"On dokuzuncu yüzyılda da merkezin devlet anlayışı ve çevreye karşı tutumu değişmemiştir. Bürokratik kadroların modernleşme çabaları, merkezi güçlendirmeyi hedeflemiştir. Söz konusu çabalar yerel eşrafın yetkilerini daha da kısıtlama amacına yöneliktir. Osmanlı'da, yerel güçlerin çıkarlarını etkin bir biçimde savunabilecekleri istikamette dönüşümü hiçbir zaman olmamıştır. Yerel çıkar sahipleri, ne daha önceleri ne de on dokuzuncu yüzyılda siyasal güce sahip olma imkanını elde edememişlerdir."

Metin Heper, Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne mirasının padişah ve bürokraside yapılanan aşkinci devlet geleneği olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Osmanlı döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de bürokratik seçkinler aşkın devleti, topluluğu bir arada tutabilmek için vazgeçilmez görmeye devam etmişlerdir.

Heper'e göre, Türkiye'nin tek partili hayattan çevre güçlerinin önemli rol oynamaya başladığı çok partili sisteme geçildiği, Türkiye'de kültürel bölünme yerine sosyo-ekonomik bölünmelere dayanan yeni bir parti sistemi geliştirildiğine dair işaretler olduğu belirtilse de, siyasal rejimin daha açık ve rekabetçi bir sisteme dönüştürüldüğü ileri sürülse de Türkiye'de demokrasi sorunludur (2003: 178-179). Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal hayatında temel bölünme, hakim bir merkez ve bölünmüş, tikelci ve kendi içinde parçalı bir görünüme sahip çevre ile olmuştur (2000: 66-67).

Heper'e göre (2006b: 97), Atatürk cumhuriyetçi devletin temel görevini halkı çağdaş medeniyet seviyesine çıkartmak olarak görmüştür. O halkın büyük bir gelişme potansiyeline sahip olduğunu düşünmüştür. Ne var ki, bu potansiyeli harekete geçirmek gerekmekteydi. Heper'e göre halk, kendi başına bu temel hedefe ulaşmaya yeterli ve istekli değildir. Ona göre, padişahın kişisel yönetimleriyle geçen uzun yıllar boyunca halk, inisiyatifini kendi eline alma kabiliyetini kaybetmiştir. Heper'e göre Atatürk, bu çizgide Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç evrelerinde halkın kendi ülkelerinin işgal edilmesine bile kayıtsız kaldığına dikkat çekmiştir. Bu yüzden, halkı ülkenin karşı karşıya kaldığı tehlikeye karşı uyarmak ve onları bu konuda bir şeyler yapmaya ikna etmek gereklidir. Atatürk'e göre, demokrasi, genel çıkarların gözetilmesini sağlaması gereken bir rejimdir. Dolayısıyla, Türkiye'nin siyasal rejimi, ne tek bir liderin kişisel amaçlarına hizmet edecek keyfi bir yönetim demek olan diktatörlük olabilirdi, ne de toplum kesimlerinin özel çıkarlarını ön planda tutan popülist demokrasi (2006b: 254).

Heper'e göre (2006b: 98), Atatürk, laik reformların arifesinde 'Kendi bencil çıkarları için masum insanların dini duygularını sömüren her türden hayalpereste inanan bir halkın medeni bir ulus olarak tanımlanmasının mümkün olup olmadığı' sorusunu gündeme getirmiştir. Ona göre vardıgı sonuç, modernleşmenin 'yukarıdan aşağıya' yapılması gerektiğidir. Egemenlik artık Padişah' a yahut tek bir kişiye ait olmayacaktır. O halde egemenlik halka mı ait olacaktı? Evet, fakat hemen değil.

Metin Heper'e göre (2006b: 103), seçkinlerin görevi, bu gelişimin niteliğini belirlemek ve bu süreci hızlandırmaktır. Ona göre, Atatürk, TBMM'nin bütün mensuplarının ve diğer bütün seçkinlerin' halkı aydınlatmak ve onların gelişmesine yardım etmek sorumluluğunu taşıdığını düşünmüştür. Siyasi parti de aynı yükümlülük altındadır. Heper'e göre, Atatürk, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 'alalade' bir siyasi parti olmadığına işaret etmiştir. Çünkü CHP, ülkeyi korumayı ve millete önderlik etmeyi amaçlayan bir devrimin sonucunda ortaya çıkmıştır. CHP'nin taraf olacağı ilkeler, herkesi memnun edecek şeyler değildir. Heper'e göre Atatürk, sivil bürokrasinin tamamına karşı derin bir güvensizlik duymuştur. Ona göre Atatürk'ün sivil bürokrasi konusundaki bu izlenimi, Osmanlı'da çok sayıda bürokratin Padişah'a körü körüne itaat ederek kişisel çıkarlarını pekiştirmek istediklerini düşünmesinin bir sonucudur. Ne var ki söz konusu bürokratların birçoğu bürokrasiye dönmeyi başarmışlardır.

Heper'e göre (2006a: 120), Atatürk'ün, halkın ilerlediğini düşündüğü nihai evrenin, dinamik bir uzlaşma sürecinin ortaya çıkacağı, yani temel görüşler ile ilgili çatışmaların aşamalı olarak uzlaşma ile çözülebilmesi usulünün genel kabul göreceği evre olduğu öne sürülebilir. Ona göre, Atatürk, bir ulusun ancak hem kendi hedeflerini hem de onları hayata geçirecek araçları ürettiği zaman başarılı olacağını belirtmiştir. Fakat Atatürkçü düşünce bağlamında, halkın uzlaşma yeteneğini, yüksek ussalık seviyesine erişmekle elde edeceği varsayılmakta idi. Konuyu Heper'in kısaca belirttiği gibi toparlamak gerekirse (2000: 72):

"Cumhuriyet rejiminin yaratmak istediği yeni birey, rasyonel, bütün meselelere entelektüel açıdan ve tarafsız yaklaşacak kişidir. Uygar kişi mantıklı davranan kişidir. Bu nedenle, Türk inkılâbının temel hedefi, dinin toplum ve siyasal hayat üzerindeki zincirlerini kırmaktır."

Heper, Atatürkçü düşüncede laiklik yerine "sekülerizm" terimini kullanmıştır. Laiklik, din ve devlet ilişkileri ile ilgili bir kavramdır. Sekülerizm ise düşüncenin dinin etkisinden bağımsızlaşması sürecidir (2002a: 231). Ona göre, Atatürk birinci dereceden sekülerizm ile ilgilenmiştir. Laiklik, sekülerizmi mümkün kılmak için gerekliydi. Din devletten özerk kılınamazdı, dinin devlet

tarafından "ilerlemeye engel olmayacak biçime dönüştürülmesi" gerekiyordu. Bu amaçla Diyanet İşleri Başkanlığı ihdas edilmiştir (2006b: 121).

Heper'e göre, bürokratik entelijansiyanın devlet hayatındaki öneminin artışı ile birlikte sadece Atatürk'ün karizmatik yönetimi değil, Atatürkçü düşüncenin kendisi de rutinleştirilmiş ve bürokrasi tarafından "ele geçirilerek" yeni bir şekle büründürülmüş, kapalı bir şekle dönüştürülmüştür. Ona göre, Atatürkçü düşünceye özsel anlamlar yüklenmeye başlanmıştır. Heper'e göre, Atatürkçülük, nasıl karar verilmesini gerektiren bir dünya görüşünden, ne yapılmasını anlatan bir ideolojiye çevrilmiştir. Reformculuk (İnkılapçılık), Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısında gerçekleştirilmiş olan kurumsal dönüşümlerin korunması ve güvenceye alınması anlamına gelmeye başlamıştır (2006b: 130). Heper'in ifadesi ile (2006b: 255-256):

"Bürokratik entelijansiya seçkincilik sergilemiştir. Tüm çabalarını Cumhuriyet'in Osmanlı'dan miras aldığı devlet geleneğini korumaya yönelttiler, bunu yaparken, sadece kendilerinin neyin en iyi olduğunu bileceklerini düşündüler ve 'çoğunluğun mutlakiyeti'nin önüne geçilmesi gerektiğini savundular."

Türkiye' nin siyasal hayatı bu kısır döngüden olumsuz etkilenmiş; bir siyasal kriz değerini takip etmiştir. Heper'e göre 1950 yılına kadar iktidarda olan CHP, Atatürk'ün çağdaş uygarlığa erişebilmesi anlamındaki kültür devrimi projesini hayata geçirebilecek bir enstrüman olarak algılanmıştı. Bu nedenle CHP'nin toplumsal kesimleri arkasından sürükleyecek bir partiye dönüştürülmesine çalışılmamıştı. Bunun yerine bürokratikleştirilmişti. Fakat bürokrasi Atatürk'ün karizmatik gücünün mirasçısı olamamıştı. Shils'in deyimiyle, karizma ayrışıp başka kişi veya kurumların özelliğine dönüşme sürecine geçmemişti (2006b: 131).

Shils'in (1975: 11), "Merkez-Çevre Modeli"nde eğitim önemli bir mevzudur. Çünkü eğitim egemen kültürü aktaran bir kurumdur. Mevcut değerler, inançlar ve normlar okullar vasıtası ile genç kuşaklara aktarılır. Eğitim, ortak bir kimlik duygusu yaratarak siyasal ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamıştır. Eğitim aynı zamanda arzu edilen toplumsal değişmeyi tetikleyebilir veya getirebilir. Nitekim çağdaş eğitim öğrenciye, sorgulamayı,

öğretmeyi amaçlamaktadır (Bozkurt, 2004: 286-287). Metin Heper, Türkiye'deki eğitim sisteminin bütünleştirmeyi sağlayamadığına vurgu yapmıştır. Heper'in ifadesi ile (2006b: 132):

"Bürokratik seçkinlerin aldığı eğitim, 19'uncu yüzyılda ortaya çıkan Osmanlı bürokratik yönetim geleneğini devam ettirmeye yardımcı nitelikte idi. Batı'da gelişmesi yüzyıllar alan bilimsel ve entelektüel gelenekler, Türkiye'de ancak son elli yıldır yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Aynı Türkiye'de yüzyıllardır yerleşik gelenek, dogmatik bir yaklaşımın egemen olduğu sorgulanmayan teolojik inanç olmuştur. Bu şartlar altında, bilimsel ve entelektüel disipline çok az uyulmuş, geleneksel kurum ve inançlara olan bağlılık serbest tartışmaya imkan tanımamıştır. Üniversitelerde, bürokratik seçkinlere, 'gerçek verilerden soyutlanmış ve ancak yapay bir iç tutarlılığa sahip olan ilkeler ve kuramlar' bilgi diye sunulmuştur ve bu seçkinlerin toplum ve siyasal hayata bakışı bu tür bir eğitim üzerine bina edilmiştir."

Heper'e göre (2006: 133-135), bürokratik seçkinler arasında modern düşünceleri sırf modern oldukları için tasvip etme eğilimi vardır. Ona göre, bürokratik seçkinler, demokrasiye dair olumlu tavrılara sahiptirler fakat bu tavırlar ile çatışan görüşleri benimseyemeyebilmektedirler. Bu nedenle Atatürk'ün vazettiğinin tersine seçkinciliği amaç değil, araç olarak algılamışlardır. Bürokratik seçkinlere göre entelektüelin görevi kitlelerin gelişimi için önlerini açmak değil, aksine kitlelere kılavuz olmaktır. Bu yüzden bir dünya görüşü olan Atatürkçü düşünceyi bir ideolojiye dönüştürmeye gayret etmişlerdir. Atatürkçü düşünceye özsel anlamlar yüklemeye devam etmişlerdir. Örneğin, sekülerizm, zaman içerisinde yoğun din karşıtı ve pozitivist bir karakter kazanmıştır.

Osmanlı'dan intikal eden bürokratik tabakaya yönelik olarak Metin Heper ve Orhan Türkdoğan ortak görüşleri paylaşmışlardır. Orhan Türkdoğan'a (2008a: 51) göre, bu bürokratik tabaka Atatürk'ün ölümü ile köşe başlarını tutmuş ve sistemi kendi düşünceleri doğrultusunda yozlaştırmıştır. Heper'e göre, Atatürk'ün vefatından önce, bürokratik entelijansiyanın aşkinci devleti, bürokratik yöne çekme eğilimi, yani aşkın devleti geçici bir olgu olarak görmemek ve devleti bürokratik seçkinler

üzerinde yapılandırmak çabalarının başarılı olması ancak bir noktaya kadar mümkündü. Atatürk'ün bu yöndeki gelişmeyi sonlandırma eğilimi vardır. Atatürk'ün vefatından sonra ise böyle bir engel kalmamıştır (2006b: 136).

Metin Heper'in Cumhuriyet Türkiye'si'nde çok partili dönem boyunca merkez-çevre gelişiminin niteliğiyle ilgili tespitleri şöyledir:

"Yapılan ampirik araştırmalar açık bir biçimde söz konusu entelijansiyanın, halk egemenliği ve onun doğal sonucu olan halkın istem ve tercihlerine duyarlı olan siyasal iktidar fikrine isteksiz olduğunu göstermiştir. Söz konusu bürokratik seçkinler ülkedeki hem halkı hem de siyasetçileri demokrasi için yetersiz buluyorlardı. Ona göre, 1945-1980 arası entelektüel-bürokratik elitler daha çok üniversite üyelerinden, üst düzey memurlardan ve önde gelen gazetecilerden oluşmuştur (2000: 70).

1950 sonrası bürokratik seçkinleri, Atatürkçü düşüncenin demokratik boyutlarına değil, seçkinciliğine vurgu yapmaya devam ettiler (1992: 199). Atatürk'ün ve özellikle İnönü'nün tersine (2002a: 228), bir an bile halkın gelişme potansiyeline sahip olduğunu düşünmediler. İlhamlarını bilim insanlarından almayı tercih ettikleri için, demokrasinin ülkede yerleşebilmesi için gerekli olan uyumun "siyasetçiler değil, bilim insanları" tarafından yapılmasının gerekli olduğu sonucuna vardılar (2006b: 141).

Türkiye'de bürokratik seçkinler, hukuk temelli bir devlet düşüncesini benimsemişlerdir. Diğer kurumlara kıyasla yargıya, egemenliğin kullanılmasında dikkate değer bir yer verilmiştir. 1960 yılından sonra oluşturulan Anayasa Mahkemesi, kanunların anayasaya uygunluğunu incelemek için görevlendirilmiştir.

1961 Anayasası'nın, bürokratik entelijansiyanın Türkiye'nin siyasal hayatının hem özsel hem de prosedürel kurallarını belirlemek için sarf ettiği son çaba olduğu söylenebilir. Anayasa sınırlı bir siyasal katılıma izin vermiş ve bürokratik seçkinlerin yer aldığı bazı yönetsel kurumları yeni siyasal rejimin bekçileri olarak belirlemiştir (2006b: 159-165)."

a. Merkez-Çevre Oluşumunun Günümüze Yansımaları

Heper, Atatürk'ün milli irade, devletçilik biçiminde ifadesini bulan değerleri, devlet kontrolünde bir eğitim programı ile yetiştirdiği aydın grubuna emanet ettiğini ve onların vasıtası ile gerçekleştirmeye çalıştığını ileri sürmüştür. Ona göre Atatürk, padişahın yetkilerini almak istiyor ama hemen halka vermiyor, devlet yetkilerini kullanmayı devlet seçkinlerine veriyor, çünkü halkı daha hazır görmüyor, ama belli bir noktadan sonra halkın hazır olabileceğini düşünüyor. Heper (2006b: 98), Atatürk'ün "eğer halk iyi yetişmiş olsaydı, halk ne düşünüyorsa, ne istiyorsa şimdi bizim onları keşfedip, kendiliğinden yerine getirmemiz lazım" düşüncesinde olduğunu belirtmiştir.

Heper ile 23 Şubat 2009 tarihinde merkez-çevre oluşumu ve günümüze yansımaları konusunda tarafımızdan yapılan görüşmede vurguladığı hususlar şöyledir:

"Türkiye'de merkez- çevre olgusu yaşayan bir gerçektir. Seçkin kesimin düşünüş felsefesi devam etmektedir. Merkez hep aynı değil, herhangi zamanda da merkezin içinde değişik bakan ve yaklaşan partiler, gruplar ve hükümetler var. Göbeğini kaşıyan adam diyor, çevreye karşı alaycı, cahil, ne dediğini bilmez. Belli partiye oy verince cahiller deniliyor, bilerek yapmadılar, o yüzden gidip partiye oy veriyorlar diyor. Mesela Anayasa Mahkemesi normalin ötesinde siyasetin içinde ve siyasi kararlar veriyorlar hukuki kararlardan ziyade. Verdikleri kararlar halktan çok uzak. Merkez çevre günümüz Türkiye'sinde yaşanan bir olgudur.

Kente gelenler şehirleşemiyor. Bir kere fiziki olarak bir araya geliyor. Bir taraf mütevazı işlerde çalışırken diğeri daha prestijli meslekler veya iş alanlarında çalışıyor.

Okumuşlar sırf okudukları için kendini üstün görüyor. Ne kadar biliyor ve işinde başarılı düşünüyor. Hâlbuki o ilkokul mezunu bazı alanlarda senden daha başarılı olabiliyor.

Türkiye'de Batılılaşma da ayırdı insanları. Laikler ve İslamcılar diye ikiye ayrıldılar. Aileler bölündü, gidilen kulüpler ikiye ayrıldı, ikide bir bizi hep birbirimizden uzak tutan unsurlar var."

Heper, Türkiye’de demokrasinin karşılaştığı sorunun kendini iki biçimde gösterdiğini belirtmiş ve durumu şöyle ifade etmiştir (2006b: 173):

“Devlet seçkinleri entegrasyon krizlerine karşı tedirgin, dolayısıyla çevreye ve onların siyasal temsilcilerine karşı hoşgörülü olmamıştır. Diğer yanda, çevre, büyük oranda baskı altında tutulmuş olmanın ürünü olan aşırı meydan okuyucu bir tavır içindeydi ki bu tavırları söz konusu devlet seçkinlerinin onlara karşı zaten mevcut olan önyargılarını keskinleştirmekte idi. Devlet seçkinleri ve çevre arasında bu şekilde şekillenen ilişkinin bir nedeni, ülkedeki siyasal sistemin açılımı sürecinde merkezin farklı sosyo ekonomik kesimler ile karşı karşıya gelmemiş olmasıdır. Bir başka neden ise, aynı süreç boyunca merkez, inatçı ve etkin yerel zümrelerin talepleriyle de karşı karşıya kalmamıştır. Türkiye’ nin siyasal hayatında, egemen bir devlet ve iyi örgütlenememiş ve siyasal hayatta etkin olamayan bir çevre adına hareket eden siyasal seçkinler karşı karşıya gelmiştir.”

5. ORHAN TÜRKDOĞAN VE İKİLİ TOPLUM YAPISI

Türkdoğan, Cumhuriyet sonrası Türk toplum yapısının yorumlanmasında Osmanlı öncesi ve sonrası dönemlerin yapısal durumunu ele almıştır. Bu çerçevede ilk olarak, Selçuklu ve Osmanlı toplum yapısını incelemiş, Osmanlı’da merkez-çevre farklılaşmasına yönelik tespitlerini ortaya koymuştur. Türkdoğan, Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde eşitlikçi, dengeli ve dayanışmacı bir yapı hakim iken, daha sonraki yüzyıllarda bu iç düzenin bozulduğuna ve dengenin yitirildiği sonucuna varmıştır. Türk toplum yapısını etkileyen ve yöneten-yönetilen ilişkisi bakımından merkez-çevre yaklaşımı çerçevesinde ortaya koyduğu sorunların en önemli sebebini Büyük Selçuklu dönemine kadar uzanan ve Osmanlı’da devam eden Enderuni kimlikte görmüştür. Türkdoğan, özellikle merkezi yönetimin devşirme sisteminden gelen kullara terk edilmesi ve kendi halkını yönetimden yoksun bırakması ve toprağa bağlamasının Türk toplum yapısında Shils’in merkez-çevre adını verdiği bölünmeye neden olduğunu açıklamıştır. Merkez kendini Oğuz ve Sünni kabul etmiş, çevreyi yani kendi halkını Türkmen telakki ederek dışlamıştır. Türkdoğan’a göre bu durum, Türk kültüründe ikili toplum yapısının oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Türkdoğan, merkez-çevre şemasında tarihsel bir yol izlemiştir. Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda merkez, devşirme ve dönme yani yabancı soyluların elindedir. Osmanlı beş yüz yıl süre ile bu sistemi yürütmüştür. Türkdoğan, İran Selçuklu döneminden itibaren niteliklerini sürdüren ve Osmanlı toplum yapısında biçimlenen oluşumlarla ilgili tespitlerinden birkaçını şöyle sıralamıştır (2008b: 52-53):

- "1. Selçuklular ve Osmanlılarda yönetimin Türk unsurlarının dışında yabancı kökenli unsurlara verilmiş olması,
2. Resmi dilin Arapça ve Farsça'nın hakimiyetine girmiş olması,
3. Oğuz-Türkmen ikiliği yaratılarak 'Türklük' kimliğinde yarılma meydana getirilmesi,
4. Bu girişimlerin sonucu olarak, sosyal yapıyı oluşturan piramidin tepesinde merkezi yöneticiler, tabanda da halk kitlesi olmak üzere sosyal yapıda bölünmelere yol açılması,
5. Merkezi yönetimi Osmanlı kendi halkından esirgeyerek 'patrimonial devşirme' diyebileceğimiz unsurlara özgü konuma getirmesi,
6. Merkez-çevre diyagramı oluşturarak, kendini Oğuz, halkını da çevre unsuru olarak kabul etmesi ile Türkmenleri dışlamış ve Türk toplum yapısındaki tarihsel gerginlikleri motive etmiş,
7. Devlete sahip çıkacak milli aydın kadrosu yetiştirememesi, buna bağlı olarak, toplumun ikili toplum modeli ile kültürel yarılmanın içine sürüklemiş olması,
8. Ülkeyi gelişmiş ve az gelişmiş gibi bir paradigmanın içine itmiş olması,
9. Kozmopolit elitist tabakanın Cumhuriyet sonrasında da yönetimin stratejik yerlerinde kimliklerini sürdürmesine destek verilmesi."

a. Osmanlı Devlet Yapısının Temel Örgütü: Kul Sistemi

Türkdoğan'a göre, Selçuklulardan beri Osmanlı'ya, Edward Shils'in ileri sürdüğü merkez-çevre modeline uygun bir yapılaşma egemendir. Osmanlı kendini merkeze alarak Oğuz kabul ediyor, çevreyi ise Türkmen olarak algılıyordu. Ona göre bu oluşumu İran Selçuklu Devleti başlatmış, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti de devam ettirmiştir (2008a: 25). Hanedan-ı Osmani'nin belirli 'devşirme-dönme' unsurlara yönetimin üst kademelerini (askeri-sivil) tahsisi, halkını ise toprağa bağlı köylü-çiftçi (reaya) konumuna getirmesi merkez-çevre ayrışımının ortaya çıkmasına neden olmuştur (2008b: 65).

Türkdoğan, Türk toplum yapısında yöneten-yönetilen ayrımı bakımından merkez çevre yaklaşımı çerçevesinde öne sürdüğü tezlerini Osmanlı Devleti 'kul sistemine' dayandırmıştır. Türkdoğan, Osmanlı toplum yapısında yöneten-yönetilen ilişkisine yönelik tespitlerini Halil İnalcık'ın çalışmalarından yola çıkarak oluşturmuştur. Türkdoğan'ın görüşlerini dayandırdığı Osmanlı devlet yapısının temel örgütü olan kul sistemi ile ilgili Halil İnalcık'ın açıklamaları şöyledir (2008b: 154):

"Osmanlılar'da 'kul' terimi keza 'gula', 'gılman', 'civan' veya Türkçe 'oğlan' ve nadiren 'çeleb' aynı manada kullanılmıştır. Kelime genelde padişahın hizmetlerinde kullanılmak üzere hususi bir terbiye ile yetiştirdikleri genç köle manasında kullanılmıştır. Saray' da oğlan veya iç-oğlanı, Enderunda henüz bir rütbe kazanmamış köle veya devşirme için kullanılan bir terimdir. Bunların hepsine birden iç halkı veya Gılmanan-ı Enderun denmekte idi. Kul (gulam) sistemi Osmanlı devlet idaresinin temel kurumlarından birisidir. Sarayda ve devlet hizmetinde kullanılmak üzere kölelerden gençler yetiştirilmesi yöntemi Osmanlılara, Ortadoğu İslam devletlerinden gelen eski bir gelenektir."

Osmanlı'da kullar yalnızca askeri hizmetlerde kullanılmıştır. Osmanlı idaresi kendi Hristiyan halkından aynı amaçla çocuk toplama yöntemini getirmiştir. Devşirme oğlanı denen bu çocuklar, esir sayılmazdı. Devşirme, Osmanlıların kul sistemine getirdiği önemli bir yeniliktir. Merkeziyetçi bir

imparatorluk kurmaya çalışan 1'inci Beyazıd devrinde kul sistemi tam bir gelişme göstermiştir (İnalcık ve Renda, 2004: 137).

Gulamların menşei başlangıçta en çok 'pencik' oğlanı idi. Savaşta rehin olarak alınanların beşte biri pencik adıyla padişaha aitti. Buna rehine olarak tutulan, hediye edilenler de dahildir. Büyük şehirlerde padişahın emirleri esir pazarlarında en iyi esirleri padişah için satın alır. Bu kaynaklara devşirmeden gelen çocuklar katılırdı. 16'ıncı Asırda her menşeden toplanan kulların toplamı sekiz bine yükseliyordu. Bunun ortalama 3 bin kadarı devşirme idi. Devşirme oğlanları İstanbul'a gelince vücut ve karakter itibari ile en iyileri padişah için seçilirdi. Bazı sultanlar seçimde bizzat hazır bulunurlardı. Bunlar İstanbul' da Galatasaray ve İbrahim Paşa Saraylarına, taşrada Edirne ve Manisa saraylarına gönderilir, kalanı yeniçeri olmak üzere Anadolu'da Türk köylülerinin yanına gönderilirdi. Saraya ayrılmış olanlara 'acemi oğlanı' denirdi. Yine fethedilen yerlerde soylu ailelerin çocukları seçilerek saraya gönderilirdi. Bu oğlanlar iki ila yedi sene arasında sarayda sıkı bir disiplin altında tahsil ve terbiye gördükten sonra 'çıkma' denilen ikinci bir elemeye tabi olurlar ve uygun görülenler sarayda 'büyük oda' ve 'küçük oda' denilen dairelere alınırlar ve dört yıl süre ile tahsil görürlerdi. (İnalcık, 2008b: 156-157). Özetle, Enderun (iç) ve Birundaki (taşra) iç oğlanlarının eriştikleri son mertebe, eyaletlerdeki tımar teşkilatındaki yönetim hizmetleriydi (İnalcık ve Renda, 2004: 148). Halaçoğlu'nun belirttiği gibi (1991: 30):

"Enderun'da yapılan eğitim, iyilik, doğruluk, dini konular ve fen bilgileri şeklinde yürütülmüştür. Dolayısıyla burası devletin mülkiye mensuplarının yetiştirildiği bir okul hüviyetini taşımıştır."

Öbür yandan, Hristiyan zımmi tebaa arasında devşirmenin uygulanması 17'inci yüzyıldan itibaren güçleşti. 17'inci yüzyılda bir devşirmede ancak iki üç bin oğlan toplanabiliyordu. Nihayet eski Enderun mensupları ve büyük rical, devşirmeler yerine kendi çocuklarını saray mekteplerine ve enderundaki odalara yerleştirme imkanı buldular. Gulam sisteminin son büyük mümessili Hüsrev Paşa'dır. Tanzimat'tan önce o, satın almış olduğu elli kadar köleyi okutup yetiştirmiş, devlet kapısında mühim

mevkilere yerleştirmiş ve bunlardan birçoğu paşalığa yükselmişlerdir (İnalçık ve Renda, 2004: 149).

Türkdoğan'ın, Osmanlı temel örgütlenme yapısı 'kul sistemi' üzerine temellendirdiği ve günümüz Türkiye'sinde merkez çevre yaklaşımı çerçevesinde ortaya koyduğu tespitlerini belirtirsek:

"Kul tabakasından gelen Enderuni kimlik, Cumhuriyet döneminde de kimliğini sürdürmüş, yerine göre merkezle birleşerek çevreyi bastırmış, sömürmüş, yerine göre de çevreyle bütünleşerek merkezi hedef almıştır. Cumhuriyetin ilanıyla gelenekli tabaka iyot gibi havaya uçup kaybolmamıştır. Tarihsel konumları, eğitim ve kültürel düzeyleri nedeniyle, köylülük kimliği taşıyan -reaya- toplulukları karşısında seçkinci rollerini sürdürmüşlerdir (2008a: 100). Bu kesim ulusal değerleri yıkan, aşağılayan bir ruh haleti içinde hareket ederek sosyalizme, komünizme, etnik bölücülüğe, mozaikleşmeye giden yolu izlemeyi yeğlemiştir. Ancak kendi aralarında ırki-dini bağlılık ve cemaatleşme bilincini hiçbir vakit yitirmemişlerdir (2008b: 78)."

Türkdoğan'a göre, Kemalist sistem, Osmanlı'nın ümmet ideolojisine dayalı 'Merkez-Çevre Modeli'ne veya 'yönetici' (Enderun) 'halk' (reaya) ikiliğine tez olarak karşıttır. Merkezin millileşmesi temel felsefeyi oluşturmuştur. Ona göre, Atatürk kozmopolit bir tabakanın ulus-devlet yolunda olan bir toplumu yönetemeyeceği kanısındadır. Bunun içinde 'ümmetten-milllete' geçmek gerekiyordu. Bu da milletleşme veya 'Türklük' şemsiyesi altında toplanmakla gerçekleşecektir. Selçuklular ve Osmanlı'dan beri, merkez, kozmopolit bir güruhun elindeyken, çevre, Türk soylu Türkmen-Oğuz boylarından oluşuyordu. Osmanlı, ümmet birimi içinde azınlık bilincini güçlendirmiş, kendi kültür ve değerlerine yabancılaşmıştır (2008b: 69-70). Cumhuriyetle, Atatürk bu hanedan odaklı modeli 'millet' odaklı bir sisteme dönüştürmeye çalışmıştır. 'Ne Mutlu Türküm Diyene' sözü kadar 'Köylü Efendimiz' sözü de, bu ülkenin yüzyıllarca dışlanan, horlanan, 'Etrak-ı bi İdrak' olarak algılanan bir milletin kendini merkeze taşıması misyonunu taşımıştır (2005c: 493-494).

Türk Tarih Cemiyeti ve Türk Dil Cemiyeti gibi bilimsel kurumlar, yüzyıllarca dışlanmış Türklük gerçeğini gündeme getirerek ulus-devlet projesinin temellerini atmıştır. Böylece egemen toplumun içinde yaşayan etnik grupların aynı şemsiye altında bir araya gelmeleri, dil-kültür ve tarih bilinci gibi unsurlardan oluşan ortak paydada birleşmeleri gerekmektedir. Türklük, normal bir çan eğrisi gibi, tüm yan grupları kuşatacak bir biçimde düşünülmüştür. Kemalist sistem ile Osmanlı'nın çok-kültürlü toplum modelini 'ulus-devlet' inşasında devreden çıkararak üniter devlet modeline geçilmiştir. Bu süreç ulus-devlete giden yoldur. Cumhuriyetin bu önemli adımı, bir toplumsal aktör olarak Atatürk'ün kişilik yapısı ve dünya görüşü ile bağlantılı olarak gündeme gelmiştir. Böylece tarihsel merkez-çevre ayrışımını Türklük olgusunda birleştirerek devlet inşası gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun içinde çevreyi merkezle bütünleştirmeye yönelik 'Halkçılık' ve 'Milliyetçilik' ilkeleri, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın temel taşlarını teşkil etmiştir (Türkdoğan, 2007: 663-664).

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın en önemli ilkelerinden biri 'Halkçılık' ilkesidir. Halk, artık çevreden merkeze yürümek suretiyle tarihsel yerini alacaktır. Ancak halkın bu tarihsel rolünü kazanabilmesi için kendine dönmesi ve kendini kendinde bulması gerekiyordu. Tarihi yapan, toplumun kaderine damgasını vuran, bir oligarşi değil, Türk milletidir (Türkdoğan, 2004b: 362).

Milliyetçilik, Orta Asya'dan gelen, Türkçe konuşan ve devleti kuran bir kavmin kültür ve değerler sisteminde bütünleşmesidir. Tarihsel ve sosyal şartların gereğidir. Bu nedenle Cumhuriyet Halk Fırkasının bir ilkesi 'halkçılık' ise, öteki ilkesi de 'milliyetçiliktir.' Milliyetçilik, 'millet-olma'nın itici bir unsurudur. Hanedan-i Osmaniye'ye bir tepki unsurudur ve temelinde, aynı coğrafyada yaşayan, aynı dil, duygu ve kültürü paylaşan insanların ortak bir paydada birleşimini temsil etmektedir. Halkçılık ve milliyetçilik, tarihsel süreç boyunca dışlanan, horlanan, etrafından habersiz olarak algılanan reayanın(sürünün) 'efendimiz' durumuna geçmesidir. Fakat Enderun zihniyeti yeni düzene uymayı başarmış ve Atatürk'ün ölümü ile milletleşme sürecini kendi doğrultusunda yozlaştırmıştır (Türkdoğan, 2004a: 218).

Türkdoğan, merkezin modernleşmeye bakış açısı üzerine belirttiği hususlar önemlidir. Türkdoğan'ın anlatımı ile (2008b: 88-88):

"Aydın tabaka, halkın kültür ve değerler sistemine önemli oranda yabancılaşmış -marjinal- kimselerdir. Halkla diyalog sağlayarak yenileşme kampanyasını model olarak belirleyecekleri yerde, tamamıyla ona ters düşecek tarzda bir kültürel uyuma gitmişlerdir. Batı'dan aktarılan tüm yenilikler, antropologların 'kargo kültürü' adını verdikleri bir yaklaşımla, hiçbir kültür gümrüğüne tabi tutulmadan, olduğu gibi Türk toplum yapısına aktarılmıştır. Bu kültürel değişme sürecinde, yeniliği analiz ve sentez edebilecek 'yerlilik' niteliği güçlü bir seçkin tabakanın bulunmaması da akültürasyon sürecini hızlandırmıştır."

b. Köylü-Kentli İkiliği

Zenginlik ve yoksulluk kültürünün tarihsel gelişimin ve toplum yapımızın bir yansıması, bir ürünü olduğunu belirten Türkdoğan'a göre, Türkiye'de zenginlik-yoksulluk kültürü sağlıklı toplumun oluşumunu engelleyen karşıt kültür alanlarıdır. Türkdoğan, gecekondu alan araştırmalarındaki sonuçlar doğrultusunda, bu alanlarda derin bir sefaletin yaşandığını belirtmiştir. Ona göre, Türkiye'deki gecekondulaşma sürecinin temellerinde üst tabakanın alt tabakayı dışlaması yani ikili toplum yapısı yatmaktadır. Türkdoğan, tespitlerini merkeziyetçi yönetim yapısı, okullaşma süreci ve gelir dağılımı çerçevesinde temellendirmiştir. Türkdoğan'ın ifadesi ile (2006a: 743-747):

"Gecekondulaşma sürecinin temellerinde, milli kalkınma politikasına gönül vermiş, Türk insanının kaderine damgasını vurmuş sağ duyu sahibi ve yerlilik eğilimleri yüksek merkeziyetçi bir yönetimin bulunmayışı, en önemli etkeni olmuştur. Böylece gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş bölgeler olmak üzere Türkiye coğrafyası bir takım kategorilere ayrılmak durumunda kalmıştır.

Eğitim ve öğretim seferberliğine öncülük eden okullaşma süreci tamamlanamamış, ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin alt yapıları

ihmal edilmiş, okuma-yazma seferberliği ve benzeri kalkınmanın stratejik yönleri geri plana itilmiştir.

Öteki Türkiye'nin tarihsel kaderinin günümüzde de değişmediğini gösteren en önemli kanıt gelir dağılımdaki dengesizliktir. Gelir dağılımındaki bu dengesizlik, Osmanlı'dan beri sürüp gelen zihniyetin bir yansımasından başka bir şey değildir.

Yüzyıllarca unutilan bu insanlar şu anda büyük kentlerimizin varoşlarına yığılmış, yaşama savaşı vermektedirler. Kentlinin tarihsel uykusunu kaçırma niyetinde değiller, zaten öyle bir güçleri de yok. Bunların merkezîyetçi yönetim biçimini eleştirecek bir zihniyet ve olgunluk düzeyinde olduğu tezi de savunulamaz.”

c. Cemaatleşme Olgusu

Türkdoğan'a göre (2004b: 318-319), Cumhuriyet aydınları, geçmişin medrese-tekke dejenerasyonunu önleme ve İslam' ı soylulaştırma anlamında Yüksek İlahiyat Fakülteleri ve dini okullar açmak suretiyle, toplumu layık olduğu zemine oturtacağı yerde, tam tersine okullaşma sürecinin önünün kesilmesi sürecine gidilmiştir. Bu durum hiç beklenmedik anda inanç sistemlerinin yer altına itilmesine ve kendinden olanla benzeşim kurmak suretiyle temsilcilerini fetiş haline getirmek anlamında, Cemaatleşme gerçeğinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle cemaatlaşma sosyolojik anlamda bir boşluğu doldurma sürecinin yansıması olarak kabul edilmelidir.

Türkdoğan'a göre, Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924) gereğince kapatılan medreselerin yerine yeni ve modern eğitim kurumları açılmamıştır. 1950'lere gelindiğinde Türkiye'de hemen hemen hiç din alimi kalmamıştır. Dinin yer altına itilmesi, özellikle Türk Cumhuriyetlerinde Nakşi ve benzeri tarikatların gelişimine neden olmuştur (Nurculuk, Süleymancılık, Işıkcılık ve benzeri akımlar) (2004b: 623). Ona göre, ülkemizde, filizlenen Nurculuk, Süleymancılık, Işıkcılık ve benzeri akımlar aslında birer tepki unsuru olarak, insanımızın dışlanan inanç sistemini karşılamak amacı ile ortaya çıkmış dinsel odak noktalarıdır (2007a: 109). Türk cemaatleşme biçimi, inanç sisteminin devreden çıkarılması karşısında, gelenekli unsurların yer altına

çekilmesine, oradan ibadetlerini sürdürmelerine yol açmıştır. Bu oluşum, çoğu kez bir tarikat temsilcisinin manevi önderliğinde sürdürülmüştür (2004b: 321).

Türkdoğan, Cemaatleşme olgusunun yön değiştirerek, açık toplum modelini dışladığını, kendine özgü ve kendinden olmayana statü hakkı tanımayan kapalı bir doktrinleşmeye yöneldiğini, açık toplum modelini yitirdiğini belirtmiştir (2006a: 823). Ona göre cemaatler, ulus-devlet oluşumunun ana motifini belirleyen milliyetçilik duygusuna karşıt bir yapılaşmanın içine sürüklenmiştir (2004b: 322).

Türkdoğan'a göre, Cemaatlaşma, şu anda kendine özgü bir dünya görüşünü, Cumhuriyetin ulus- devlet sistemine farklı bir bakış açısını izleyen, Batı norm ve değerleri ile yüklü eğilimlere açık bir toplum imajını kabul eden oluşum içindedir. Bu nedenle Türk Toplumunu önemli kimlik başkalaşmasının güdümündedir. Bu nedenle siyasal İslam ve siyasal milliyetçilik Türk toplumunun kırmızı çizgileridir. Bu gruplar üniter devlet yapısına da karşıdırlar (2006a: 823-824). Ona göre, Cemaatleşme, temsil ettiği ümmet ideolojisini ikili yapısıyla bir zırh olarak kullanmakta ve 'aynı toprakların, üzerinde yaşayan insanların, dil, duygu ve kültür bakımından ortak bir paydada birleşmesi' anlamında milliyetçilik ideolojisini dışlayarak, kendi mensubiyet duygusunu yaşatan birçok kültürlülük inancını saplantı haline getirmiştir (2007a: 111). Böylece Osmanlı'dan kaynaklanan merkez-çevre diye bilinen ikili yapılaşma biçimi, cemaatleşme olgusu ile artık biçim değiştirmiştir. Batıcılışma bu defa çevreden merkeze bir yol izlemektedir.

ç. Beyaz Türkler-Siyah Türkler

Türkdoğan'a göre (2006: 760), yönetimde kurumsallaşmış olan Enderuni sınıf, İstanbul'un saray ve Boğazlardaki yerleşim alanları içinde farklı etnik gruplar mozaïği ile bütünleşerek, yeni bir kent kültürünün oluşumunda önemli rol oynamıştır. Atatürk'ün ölümü ile Enderuni kimlik tarihsel rolünü oynayacak ve köşe başlarını tutacaktır. Ülke milli kimliği oluşmamış elitist kadronun eline geçecektir.

Türkdoğan (2006: 766), çoğu patrimonial devşirme kimliğinden gelen basın, televizyon devlerinin ayrıca bankaların da içlerini boşaltmak suretiyle sınır tanımayan bir karaborsacılığın içine girdiklerini belirtmiştir. Bunların, yurt dışındaki sayfiyeleri, uçakları, özel yatları ile Türk insanının büyük çoğunluğunun yaşantısına ters yaşantıları olması yanında, bu patrimonyal kimlik toplumda sınıf çatışmalarının, etnik örgütlemelerin ve yer altı dünyasının da yeni boyutlar kazanmasına yol açmıştır.

Türkdoğan'a göre (2006 :766), devlet yönetimi devletçi seçkinlerin eline geçmiş, bunlar da yakın çevreleri ile çıkar ilişkilerine girerek ittifakların kurulmasını sağlamak suretiyle merkeziyetçi yönetimin güçlenmesini sağlamıştır. Devlet seçkinleri yasaları halkı kucaklayacak nitelikte yapmaları yerine daha 'ussallaştırma' çabaları sistemi yozlaştırmıştır. Ona göre, dördüncü kuvvet medyayı örgütlü bir biçimde ellerinde tutan ve merkezi bürokrasinin bazı kilit kişileri ve siyasal partileri ile koalisyon halinde bulunan bu güçler, TV ve basın organları ile toplumu iyileştirecekleri yerde, sürekli ahlaki değerleri modernleşme adına dejenerasyona uğratmışlardır.

Türkdoğan, Türkiye'de 1950'lerden günümüze kadar olan dönemin kısa bir değerlendirmesini yapmış ve Siyah Türklerin statü, rol ve değişimlerine yönelik geniş bir çerçeve çizmiştir. Siyah Türkler-Beyaz Türklere yönelik tespitlerini kendi ifadesi ile belirtirsek:

"Tarımda makineleşme ile birlikte köylü ayağa kalkmayı başarmış ve sosyal hareketlik kazanabilmiştir. 1950'lerde toprak ağaları ve pamuk kralları ortaya çıkmıştır. Bunların saltanatı 1980'lere kadar dayanmıştır. 1980'lerden sonra zenginleşme modeli kozmopolit ve yayılmacıdır. 1950'li yıllarda alt tabakadan gelen birçok açığözlerin 'karanlık işler' çevirmeleriyle kısa zamanda milyoner, hatta milyarder olmalarına uygun ortam hazırlanmıştır (2006b: 770-779).

Eski jenerasyon Beyaz Türkler (çoğu devşirme kökenli ayan ve paşazadeler ile saraylıların torunları) unvanını korurken Anadolu'dan gelen yeni zenginler 'Siyah Türkler' olarak sahneye çıkmışlardır. Şu anda 'Siyah Zenginler', bin yıllık reaya veya 'Rençber Türkler' çizgisinden gelmeleri nedeniyle 'Beyaz Türklerin' dünya görüşü, kültür

dokusu ve zevklerine sahip değildirler (2006b: 774-778). Üst seçkinler ve şirketler dünyasının yükseliş süreci, milli bir yol çizmekten, toplumun dayanışma direncini yükseltmekten ziyade, 'zenginlik güdüsünü' 'para üreten' bir kültür kodunu ülkemizde başlatmıştır (2006b: 740)."

Türkdoğan'a göre, bu 'türediler' yabancılaşma süreci içine girmiştir. Paranın gücü her iki tabakayı bir noktada birleştirmiş, hatta koalisyonlarına hazırlamıştır (2006: 774-775). Şimdi ortak gelir tutkusu eğlence dünyalarını da birleşmiş, ancak bu husus zevk ve yaşam biçimindeki önemli ayrışımı vurgulamıştır (Türkdoğan, 2006a: 787). Ona göre, Beyaz ve Siyah Zenginler artık öteki Türkiye'nin varlığına yönelik bir girişim içinde değildirler. Yeni bir dünya kurmuşlar, bu dünya içinde paranın zikzaklarına göre biçim almışlardır.

Türkdoğan merkezin, resmi teori geleneğinden ötürü, laik kültür kodunun etkisi altında, dinsel değerleri dışladığını, çevrenin ise halk ve köylülük kimliğini sürdürmekte olduğunu belirtmiştir. Ona göre, din dışı laiklik anlayışı, belirli süreleri içinde din-karşıtı bir alana dönüşmüş ve dışlanmıştır (2004a: 512). Reayanın veya köylülük kültürünün simgesi olan 'örtünme' onun için artık fanatizmin veya yobazlığın bir yansımasıdır. Böylece biçimsel değerlerde bile ikili yapılaşma özelliğini sürdürmüştür (2006a: 769).

d. Merkezin Doğası Çevreyi Kendine Benzetmesi

Türkdoğan'a göre (2008b: 473), çevre olarak halk, anayasanın öngördüğü seçim sistemi uyarınca oyunu kullanmasına karşılık, 'merkez' e yaşantısı, kültürü, inanç ve değerleri doğrultusunda egemen olamamıştır. Cumhuriyet sonrası 3-4 kuşak yetiştirmesine, hatta cumhurbaşkanı, başbakan çıkarmasına, yönetimin kilit noktasına temsilciler göndermesine rağmen halk 'çevre'de kalmaktan bir türlü kurtulamamıştır. Çünkü merkezin doğası, 'çevre'yi kendisine benzeterek sistemi şekillendirmesidir. Gri Türkler bugün bu çerçevededir. Değiş yerindeyse 'tarihsel reaya çocukları', Enderun karşısında ayakta kalmak için yön değiştirerek sarmal ilişkiye girmiş ve 'Enderuni'leşmiştir. Gri Türkler önemli oranda 'Endurinileşmiş' Türklerdir.

Türkdoğan'a göre (2008b: 516), patrimonial devşirme yapısı, gelenekli kültürünü, gizli cemaatleşme özelliğini sürdürmüş ve kendine özgü kapalı bir kast oluşturmuştur. Ayrıca kendini merkezde algılamış, çevreyi de dışlamıştır. Bu ayrışımından ötürü, çevre-merkez veya kırsal alan-kent bütünleşmesi de istenilen düzeyde gerçekleşememiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİLERİNİ MERKEZ-ÇEVRE MODELİ İLE AÇIKLAYAN DÜŞÜNÜRLERİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Bu bölümde Ziya Gökalp, Halil İnalçık, Şerif Mardin, Metin Heper ve Orhan Türkdoğan'ın problemin çözümüne yönelik önerileri üzerinde durulmuştur.

1. ZİYA GÖKALP VE HALK-AYDIN BÜTÜNLEŞMESİ

Gökalp, sosyo-kültürel bütünleşme formülünü 'Türkleşmek, İslamlaşmak ve Çağdaşlaşmak' olarak ifade etmiştir. Milli kültür birliğinin gerçekleşmesinde Gökalp, hem Türkleşmek hem İslamlaşmak hem de çağdaşlaşmak ideallerini hedef olarak göstermiştir. Türkleşmek tabiri ile kastettiği milli şuurun kuvvetlendirilmesidir. Fakat bu gayeye erişmek için Türk kültürüne erişmeyi, Türk kültürünü bütünleştirmeyi ve yükseltmeyi hedef edinmemiz gerektiğini belirtmiştir. İslamlaşmak sözüyle de İslam'ın sosyal adalete yol açan İslami özünü kastetmiştir (Kurtkan, 1976: 73). Bununla beraber, maneviyatla bezenmemiş, sadece maddiyattan meydana gelen bir kültürün yol açabileceği yozlaşmayı önlemek, İslamı ikinci sıraya yerleştirmesinin önemli bir gerekçesi sayılabilir (Sarıbay, 2007a: 46). Çağdaşlaşmak ise, Batı'nın teknik ve medeniyetini almaktan ibarettir. Fakat aynı zamanda batının dinini ve o dinden türemiş örf ve adetlerini almak demek değildir (Kurtkan, 1976: 74).

Gökalp, merkez ile çevre arasında bir bütünleşme sağlanabilmesinin, ancak güzidelerin halka giderek millileşmeleri ve halka medeniyeti götürmeleri vasıtasıyla olacağını söylemiştir. Bir bakıma yönetici tabakaya çevreyle bütünleşmesi misyonunu yüklemiş ve bunun sorumluluğunun yönetici tabakada olduğunu dile getirmiştir. Merkezin çevreyle bütünleşmesi toplumu sosyal bir bütünleşmeye götürecektir, böylece milli kültür ile medeniyet arasındaki ilişki de sağlanmış olacaktır.

Gökalp, bir milletin münevverlerine, fikir adamlarına o milletin güzideleri demiştir. Ona göre, güzideler yüksek bir tahsil ve terbiye görmüş

olmakla halktan ayrılmış olanlardır. Gökalp bunların halka gitmeleri gerektiğini belirtmiştir. Ziya Gökalp'e göre halk-seçkin farklılaşması temelde kültür-medeniyet ikiliğine dayanır. Gökalp'in ifadesi ile (1976: 40-45):

"Seçkinler, medeniyete maliktir, halkta ise milli kültür vardır. Bu iki grup değerler, duygular ve inançları bakımından birbirinden ayrılırlar. Çünkü seçkinlerin çocukken aldıkları terbiyede milli kültür yoktur. İçinde oldukları mektepler halk mektepleri değildir, milli mektep de değildir. Bu sebeple milletimizin seçkinleri, milli kültürden mahrum olarak yetişirler. Hakiki milli kültür halktadır ve halk milli kültürün canlı bir müzesidir. O halde güzidelerin halka gitmesi şu iki maksat için olabilir:

a. Halktan kültürü almak için halka doğru gitmek; halkın masallarını, fıkralarını, menkıbelerini öğrenmek, halk kitaplarını okumak lazımdır. Korkut Ata'dan başlayarak Aşık kitaplarını, Yunus Emre'den başlayarak Tekke ilahilerini, Nasrettin Hoca'dan başlayarak halk nüktecilğini, çocukluğumuzda seyrettiğimiz Karagöz ile ortaoyununu aramak bulmak lazımdır. Halkın sanat eserlerini toplayarak milli müzeler vücuda getirmek lazım. İşte Türk milletinin güzideleri ancak uzun müddet halkın bu milli kültür ve mektepleri içinde yaşadıkten ve ruhları tamamıyla Türk harsıyla meşgul olduktan sonradır ki millileşme imkanı bulur. Tamamıyla halka doğru gitmiş olmak için halkın içinde yaşayarak, ondan milli harsı tamamıyla almaları lazımdır.

b. Halka doğru gitmenin ikinci vazifesi de halka medeniyet götürmektir. Çünkü halkta medeniyet yoktur. Güzideler de medeniyetin anahtarına sahiptir."

Gökalp'e göre Fransızca 'culture' kelimesinin iki ayrı anlamı vardır; bu anlamlardan biri hars (milli kültür); diğeri tezhiptir. Hars ile tezhip arasındaki farklardan birincisi harsın demokratik, tezhibin aristokratik olmasıdır. Hars halkın ananelerinden, teamüllerinden, örflerinden, şifahi (sözlü) veya yazılmış edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlakından, bedii ve iktisadi mahsullerinden ibarettir. Tezhip ise, yalnız yüksek tahsil görmüş, yüksek bir terbiye ile yetişmiş hakiki münevverlere mahsustur (Gökalp, 1976: 96). Hars ile tezhibin ikinci farkı birincinin 'milli', ikincinin 'beynelmilel' olmasıdır. Bir insan, harsın tesiri ile, belki de yalnız kendi milletinin harsına

kıymet verir, fakat tezhip görmüşse başka lezzetlerini de tatmaya çalışır. Binaenaleyh, tezhip, temas ettiği insanları biraz insaniyetçi, biraz müsamahakar, her ferde, her millete karşı hayırhah ve 'iktıfçı-eclectique' yapar (Gökalp, 1976: 97).

Tezhip bu bakımdan aydın sınıfın hem eğitim ve öğretim sonucu hem de milletlerarası temas sonucu kazanılan değer sistemleri ile milli kültür ve medeniyet arasındaki uyumu sağlar. Tezhibin önemi bir milletin ortak olduğu medeniyet çevresini oluşturan milletlerarası değerlerden de zevk alması hususunun temin etmesidir (Türkdoğan: 2005d, 131).

2. HALİL İNALCIK VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME

Halil İnalçık'a göre (1998: 93), bugün toplumumuzda devrim kanunlarına karşı gelen kalabalık bir kesim ortaya çıkmıştır. Bu olguyu gözümüzü kapatarak anlayamaz, copla çözemeyiz. Bin yıllık bir Anadolu-İslam kültürü, bir tarihi olgudur ve gerçekten Osmanlı'nın kültürü, önümüzde toprağı yararak başını kaldırmıştır. Örf-ü adat kuşkusuz değişir, ama bu değişme, eskisi ile yenisinin kaynaşmış bir terkidir.

Halil İnalçık'a göre inanç sistemi, kültürleşmenin, belli bir kültüre tabi olmanın en güçlü aracıdır. Tarihte din insana ve topluma bir yaşam ve davranış çerçevesi vermiştir (bayramlar, mevlit, göçenlerin defni...) (1998: 93). Dini siyasi maksatla kullanmak isteyen politikacı, bu yolda daha beceriklidir; halkın sosyal psikolojisini öbür politikacılardan çok daha iyi anlamaktadır (1998: 94).

Osmanlı romantizminin yaygın bir hal alması, birçok kasaba ve köy, Osmanlı tarihindeki kahramanların adını almak konusunda birbirleriyle yarışmaları, Bursa v.b. yerlerde Osmanlı büyüklerine ait türbelerin hummalı bir şekilde onarıma girişilmesi gibi Osmanlı'yı yüceltme ve idealize etme girişimlerine tanık olunmuştur. Halil İnalçık'a göre hiçbir Türk, Osmanlı dünya devletini, Süleymaniye Camii'ni, Yunus Emre ve Fuzuli'yi kendi tarih ve milli bilincinden dışarı bırakamaz. Onları Atatürk kadar milli benliğinin parçası kabul etmiştir (İnalçık, 1998: 97).

Geleneksel simgeler, başlık, kıyafet, dil, konuşma üslubu, selamlaşma, Tanrı fikri, ibadet bakımlarından toplum iki kampa ayrılmıştır. 'Ben ve öteki' ayrılığı en keskin biçimde ortaya çıkmış, bir düşmanlık haline dönüşmüş, sivil ve askeri bürokratlar dahil tüm toplum kesitleri bu simgeler etrafında cepheleşmiştir (İnalcık, 2000: 249).

Halil İnalcık'a göre (1998: 94-97), günümüzde halk arasında olup bitenleri, sadece bir din taassubu olarak tanımlamak bizi doğru önlemler almaktan alıkoyar. Bu sosyal olgunun niteliği toplumbilim ışığı altında incelenmelidir. Kültür bağlılığı bir bağınazlıktan başka bir şeydir. Halil İnalcık, ciddi tarihi araştırmaların öne alınmasını, Osmanlı'yı ve Türkiye Cumhuriyeti gerçeğini daha iyi anlamak için önemli bulmuştur.

Özetle bugünkü mücadele, uzun bir tarihi gelişimin sonucudur. Bu sürecin yeni aşamasında yeni güçler sahnededir ve çözüm arayan gruplar, Atatürkçü, sosyalist veya gelenekçi-İslamcı olsun, bu sorunlara kendi sistemleri kapsamında yanıt bulmaya çalışmışlardır. Bugün Türkiye, sosyal bakımdan giderek farklılaşan, çoğulcu bir topluma doğru gelişme gösteren bir ülkedir. Yeni koşullarda sivil ve askeri bürokrasi ve İslamcı partiler bu sosyal farklılaşmayı anlamak ve sorunları çoğulcu demokrasi içinde çözmeyi denemek zorundadır. Bugün dünya düzeni de ancak böyle bir çözümü kabul eder. Türkiye'nin içinde bulunduğu iç ve dış sorunlar da bunu gerektirir (2000: 220). Ben ve öteki ayrılığı bir vehimden ibarettir; insanlık birdir, gerçek birliktedir; bu bilince dervişten başka kaç kişi erişebilir (2000; 249).

3. ŞERİF MARDİN VE ÇEVRENİN ANLAŞILMASI

Şerif Mardin, Türk toplum yapısında yöneten-yönetilen ilişkileri açısından 'Merkez-Çevre Modeli' çerçevesinde tespit ettiği problemlerin çözümünde, eğitimi ve aydını birleştirici ve bütünleştirici unsurlar olarak görmüştür. Mardin'e göre farklı kimlikleri ve anlayışları içeren çevre anlaşılmadan, merkez eksenli yönetim tarzını ideolojiye indirgemek, merkez-çevre kopukluğunu oluşturmuştur. Bu kopukluk özünde merkezin sorunudur. Bu nedenle, Mardin'e göre merkezin taşıdığı sorunlar çevre anlaşılmadan saptanamaz. Kuruluş dönemindeki muhalefet hareketinden,

Demokrat Parti'ye kadar merkezde oluşan sorunlar ve değişimler, merkez-çevre kopukluğundan ve merkezin ideoloji yoluyla çevreye karşı geliştirdiği katı tutumdan kaynaklanmıştır (Özenç, 2006; 61). Kısaca Şerif Mardin, Merkez ve Çevre güçlerin sosyo-kültürel bütünleşmesinde aydının, çevre ile bütünleşmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak halkı ile bütünleşmiş aydının, halkın gerçek sorunlarının farkında olacağı, halka karşı yatıştırıcı, uzlaştırıcı politikalar güdeceği ve sorunlarına hakiki çözümler getireceğini düşünmüştür.

Şerif Mardin'e göre (1990: 62), çevrenin merkeze taşınması, alt sınıflara gerçek hizmetler götürerek ve/veya çevresel kitleler üzerinde odaklaşan bir ideolojiyle gerçekleştirilebilirdi. Fakat devletin güçlendirilmesi ilk amaç olarak benimsenmiş ve bundan vazgeçilmemiştir. Ona göre bu, Türkiye'nin ayakta kalmasını sağlayan akıllıca bir karardır. Fakat bunun bürokratik düşünüş ve davranış tarzından kaynaklanmış gibi görünüyordu da belirtmiştir. Başka bir deyişle, merkezin güçlendirilmesi, çevreye karşı partinin güçlendirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Cumhuriyetin geliştirdiği halkçı temalara rağmen, kökten devrimci olmayan yanın, bürokratik davranış tarzının işte bu özelliği olduğunu belirtmiştir.

Şerif Mardin, toplumun sosyo-kültürel bütünleşmesinde eğitimin kilit rol oynadığını düşünmüştür. Zaten Shils'in (1975: 11), merkez çevre farklılığının yarattığı uçurumun aşılmasında önerdiği çözüm önerilerinden biri de eğitimidir. Toplum hayatına etkisi büyük olan eğitimin, sosyal hayatta oynadığı rol büyüktür. Fertlerin sosyalleşmesine yardımcı olan eğitim, sosyal münasebetleri, toplumun sosyal bakımdan kalkınmasını ve ortak kültürel değerler etrafında toplumu bütünleştirmeyi sağlamaktadır. Eğitim, bireyleri toplumun değerleri, normları, yaptırımları ile tanıştırır ve onları hayata bağlar. Çağdaş eğitim, öğrencilere sorgulamayı öğretmeyi amaçlar, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi sağlar. Şerif Mardin'de eğitimin toplumsal eşitsizliğin oluşmasında gerekli koşulları oluşturduğunu ve toplumsal eşitsizliğin eğitim aracılığı ile meşrulaştırılmış olacağına değinmiştir. Şerif Mardin (1991: 281-284), günümüz Türk eğitim sisteminin eşitsizlikçi yapısının toplumsal bütünleşmeyi sağlayamadığını ve toplumu ayırdığını vurgulamıştır. Mardin, bu problemin çözümünü, eğitimde eşitliği bozmadan, Türkiye'deki uzak ve

gelişmemiş illerdeki okulların arasındaki farkın giderilerek, bireylerin çağdaş eğitime kavuşturulması olarak görmüştür ve eğitimin birleştirici rolünü vurgulamıştır.

4. METİN HEPER VE BİREYİN GÜÇLENDİRİLMESİ

Metin Heper, Türk toplum yapısında yöneten-yönetilen ilişkileri açısından 'Merkez-Çevre Modeli' çerçevesinde ortaya koyduğu problemlerin çözümüne yönelik tekliflerini aydının halkı küçük görmemesi, toplumun çağdaş eğitim sistemine kavuşturulması ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması olarak sıralamıştır. Eğitimin ve halk-aydın bütünleşmesinin, bu gerginliği çözeceğine inanmıştır. Eğitimin ve aydının sosyo-kültürel bütünleşmede önemli kilit taşları olduğunu düşünmüştür.

23 Şubat 2009 tarihinde kendisi ile yapılan mülakatta Metin Heper, Türkiye' de eğitimin her yerde aynı ve her yerde güçlü olmadığını söylemiştir:

"Türkiye'de bölgeler, şehir, kent, köyler arasında, eğitim düzeyleri arasında farklar var. Kütüphane gibi gerekli yardımcı eğitim materyalleri çoğu yerlerde yok. Değişik düzeylerde eğitim veriliyor. Büyük şehirlerde iyi üniversiteden, dil bilerek mezun olan öğrenenle, küçük şehirlerde dil de bilmeyerek pek de bir şey öğrenmeden mezunlar arasında fark var. Bu tarafta önünde bir sürü fırsat varken diğer tarafta bu yok. Türkiye'de okullar memur adaylarına hukuksal-rasyonel bürokrasi bakımından işlevsel olmayan tutum ve değerler aktarmıştır. Okulda alınan eğitim memur adaylarının, son tahlilde başkaları tarafından yapılan politikayı uygulama yerine politika yapma konusunda inisiyatif alma ve bizzat politika formüle etme eğilimine sahip olmasına yol açmıştır ve bunu yaparken neyin en doğru olduğuna kendilerinin karar vermelerini telkin etmiştir. Doğanın gözlemlenmesinde ve fikirlerin ifadesinde bilimsel ve entelektüel disipline uyulmalıdır. Geleneksel kurum ve inançlara olan bağlılık serbest tartışmaya imkan tanınmalı ve bu durumun sonucu olarak üniversitelerde ampirik ve yaratıcı çalışmalar yapılmalıdır."

Metin Heper, aydının görevini kitlelere kılavuzluk olmak değil, gelişimi için önlerini açmak ve halka güvenmek olarak görmüştür. Aydının halka

açılmadığını, önyargılı tavırlarla yaklaştığını ve halka uzak durduğunu düşünmüştür. Metin Heper'e göre (2006b: 252-253), halkın sağduyusuna güvenilmeli. Dolayısıyla halkın desteğinin tek ve hakiki meşruiyet kaynağı olduğu düşünülmelidir. Ona göre, seçmen kitlesi de hızla öğrenen bir diğer siyasal aktör kategorisi olarak ortaya çıkmıştır. Çok partili hayata geçtikten sonra oy verme davranışları seçmenin de fikir değiştirebilme yeteneğini kazandığını göstermiştir. Onları küçümseyen siyasetçiler ve 'aydınlar' çok kereler aynı performansı gösterememişlerdir. 23 Şubat 2009 tarihinde kendisi ile yapılan mülakatta Metin Heper, Türk halkının büyük akliselim sahibi olduğunu vurgulamıştır:

"Türkiye' de seçim sonuçlarına bakıldığında halk, ne aşırı sağda, ne aşırı solda, ne aşırı dinci, ne aşırı milliyetçi gibi partilere oy veriyor, merkeze yakın partilere oy veriyor. Bu da Türkiye'nin artısıdır. Parti olarak merkezden uzaklaştığınızda oy alamıyorsunuz. Halkın bu eğiliminin siyasi krizlerin nispeten daha yumuşak krizler olmasını sağlamıştır çünkü halk tarafından da diğerleri elimine edilmiştir."

Heper'e göre (2000: 82), halkın Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyeliği yolundaki isteği ve demokrasisini AB üyeleri seviyesine yükseltme çabası halka güvenmek için diğer bir faktördür.

5. ORHAN TÜRKDOĞAN VE KEMALİST SİSTEMİN DOKUSU İÇİNDE YETİŞMİŞ MİLLİ AYDIN

Türkdoğan, gecekondü olgusunu en ayrıntılı işleyen günümüz Türk sosyoloğudur. Ulus-devlet bütünleşmesi açısından gecekondü sorununu ele alıp, milletleşme olgusunun önünü açmak istemiştir (Aydın, 2008: 107). Erzurum (1977), İstanbul (2006) ili gecekondü olgusu üzerine yürüttüğü çalışmalar kapsamında, bu alanlarda derin bir sefaletin yaşandığını belirtmiş ve kırsal alanlarda yaşayan insanlarımızın tarihsel bir gelişimi olduğunu düşünmüştür. Orhan Türkdoğan düşüncesinde (2006a: 10), Osmanlı'da merkez, halktan uzak ve yabancı bürokratik tabakayı oluştururken, çevre ise köylü veya halk tabakasıdır. Osmanlı'da merkez-çevre tamamen birbirinden farklı iki tabakayı oluşturmuş; merkez, içine kapalı, çevreye açılmayan,

zenginlik kültürü alanı içinde yaşarken, çevre sömürü düzeninin egemen olduğu yoksulluk kültürünü yansıtmıştır.

Türkdoğan, kentleşmenin sağlıklı işlemesi ve geçim derdi, topraksızlık, kan davaları, kentte yaşama isteği sonucu köylerin giderek boşaltılmaması ve köylülük bilincinin tüketilmemesi için hareket noktası kırsal alan olan birkaç çözüm önerisi üzerinde durmuştur. Tekliflerini ana hatlarıyla özetlersek (2006a: 466-489):

"a. Köylerin Birleştirilmesi: 15-20 kadar köy bir merkez kasaba veya köy etrafında toplanabilir. Bu şekilde köye götürülecek hizmet birimleri belirli merkezlerde toplanacak ve aynı zamanda verimli olacaktır. Merkez köyler; sağlık ocakları, üretim-tüketim ve dağıtım kooperatifleri, bölge okulu, tarımsal yayım büroları, atölye ve tamirhaneler yanında, PTT şube ve ajanslarını, Ziraat ve teknik okullarını, ana çocuk ve sağlık merkezlerini, satış depolarını, sosyal tesisler ve benzeri kuruluşları bünyesinde bulunduracak şekilde olmalıdır.

b. Toprak dağılımına, bölgenin tarımsal ve kültürel etkenlerine dayalı bir bölgesel ayırım veya mono-kültür merkezlerine yönelinebilir. Doğu Karadeniz kuşağı, hayvancılık kuşağı, petrol kuşağı, yer altı servetleri kuşağı gibi ayrımlara gidilebilir. Bölgenin iklim, toprak ve arazi yapısı ile kültür sistemleri arasında ilişki sistemini yansıtan yapılaşma bölgelerarası kalkınmanın değerlendirilmesi bakımından önemli göstergeleri ortaya koymaktadır. Mono-kültür üreticiliği de çiftçilerin her şeyi yetiştirmekten çok belirli ürünler üzerinde uzmanlaşmasıdır. Bunun için kooperatifler ve diğer kamusal kuruluşlar, çiftçiyi tek ürün tipi etrafında örgütlemelidir.

c. Grup Çiftçilik Modeli: Bu modelde temel ilke, kendini çiftçiliğe adanmış, önder birkaç çiftçiyi, modern tarımı desteklemek amacıyla bir araya getirerek verimli ve üretken ortamı yaratmaktır.

ç. Sanayi Köyleri Modeli: Kalkınmaya öncelikli olarak kalkınma düzeyi geri kalmış bölgelerden başlanmalıdır. Özel ve kamu kuruluşları ülkemizin yoksul bölgelerine sanayi veya yan-sanayi dallarını tahsis etmelidir.

d. Yarı-Kırsal sanayileşme yoluna gidilebilir. Mesela geçim kaynağı hayvancılık olan bölgede et, süt, yün fabrikaları yakın çevreye kurulabilir ya da yörede yetişen ürünlerin direk yakına kurulan fabrikalarda işlenmesi gibi bir yol izlenebilir."

Türkdoğan, gecekondü insanın ötekileştirilmemesi gerektiğini ayrıca vurgulamıştır (2006b: 803):

"Etnisiti düşüncesini gündeme taşıyarak, gecekondü insanını 'Öteki' konumuna sürükleyen mesnetsiz ve dayanaksız görüşlere asla fırsat tanınmamalıdır."

Gecekondü olgusunun, Osmanlı toplum yapısı ve dinamiklerinin meydana getirdiği kaynaktan filizlenen ikili toplum yapısının ürünü olduğunu vurgulayan Türkdoğan'ın, gecekondulaşma olgusu, zenginlik-yoksulluk kültürüne yönelik çözüm önerisini kendi ifadesi ile özetlersek:

"Elitler, gecekondü kültürü ile zenginlik kültürünün kesiştiği 'makas noktası'ndadır. İki kültür arasındaki yarılmayı, 'birleştirici' ve 'zenginleştirici' rolü kendisinden beklemek Türk toplumunun hakkıdır. Toplumumuzun milli kültürü içinde yetişmiş, milli değerlerimizle beslenmiş, halkına saygılı ve mesuliyet duygusu yüksek bir milli aydın tipi, ümidimizi kaybetmek üzere olduğumuz bir noktada son çare olabilir (1982: 130).

Batı'dan alıntı Türk demokrasi modelini, kendi değerlerinden soyutlayıp 'yerlilik' unsuru kazandırarak gerçek kimliğine kavuşturmak gerekir. Bu nedenle hem siyasal hem de ekonomik yapıya 'yerlilik' unsurlarından kaynaklanan norm ve değerleri, kısacası etikal oluşumu kazandırmak gerekir. Her şeyden önce konuya 'Kemalist Sistem'in dokusu içinde yetişmiş milli aydınların yaklaşımı gerekmektedir (2008b: 153). Batı'dan aktarılan tüm yenilikler, antropologların 'kargo kültürü' adını verdikleri bir yaklaşımla, hiçbir kültür gümrüğüne tabi tutulmadan, olduğu gibi Türk toplum yapısına aktarılmamalı, aydın halkla diyalog sağlayarak yenileşme kampanyasını model olarak belirlemelidir."

Orhan Türkdoğan Ziya Gökalp gibi toplumsal bütünleşmede milli aydınlara, elitlere önemli bir rol vermiş ve onları problemin çözümünde kilit

taşı olarak görmüştür. Ziya Gökalp (1976: 46), güzidelerin milli olmadıklarını, kozmopolit olduklarını söylemiş, eski Osmanlı güzidelerinin halka kıymet vermediğini, yabancılaştığını ve halkı küçümsediğini vurgulamıştır. Ziya Gökalp, elitlerin ancak halka doğru giderek, halkın içinde yaşayarak, halk kültürünü aldıktan sonra halkla bütünleşeceklerini, millileşeceklerini belirtmiştir.

Türkdoğan'ın, 'Merkez-Çevre Modeli' çerçevesinde yöneten-yönetilen ilişkisi açısından Türk toplum yapısında tespit ettiği problemlerin çözümünde eğitime vurgu yapmıştır. Türkdoğan, Türk eğitim sistemini yetersiz görmüş ve eğitim sistemine yönelik çözüm önerilerini fazla detaya inmeden belirtmiştir (1982: 134):

"Toplumumuzdaki kültürel kutuplaşma, milli eğitim politikası içinde ele alınmak durumundadır. İlkokuldan üniversiteye kadar eğitim müesseseleri, farklı toplum katlarında yaşayan insanlarımız, her çeşit ilmi metoda ve kitle haberleşme araçlarıyla tarihi milli kodlarına azami ölçüde yaklaşacak şekilde yetiştirilmelidir."

Türkdoğan, Türk toplum yapısında yöneten-yönetilen ilişkileri açısından 'Merkez-Çevre Modeli' çerçevesinde tespit ettiği problemlerin çözümlenmesinde sivil toplum kuruluşların önemine de vurgu yapmıştır (1982: 2):

"Hükümetler, sosyal araştırma merkezleri, yardımlaşma dernekleri ve benzeri kuruluşlar toplumumuzun kenarında yaşayan insanlarla ilgilenmeli ve onları içine itildiği sosyal sefaletten kurtararak büyük toplumla kaynaştırmalı, toplumun ikili yapısı silinmelidir."

Türkiye'de Cemaatleşme olgusunu 'Merkez-Çevre Modeli' çerçevesinde ele alan Türkdoğan'a göre (2004b: 350), cemaatlerin günümüzde iç ve dış olaylara yönelik algı alanları, bakış açıları ve değerler sistemi bilimsel açıdan ele alınmalı ve standart kültürle bütünleşmeleri akılcı yöntemlerle çözümlenmelidir. Çağdaş dini kadro yetiştirilmelidir.

Orhan Türkdoğan'ın problemin çözümün yönelik önerilerini 'milli aydın', 'eğitim' ve 'sivil toplum kuruluşları' altında toplayabiliriz. Türkdoğan,

Türkiye’de yaşanan gecekondü sorununu, gelirler arasındaki uçurumu, gelişmiş ve az gelişmişlik problemini, halkın sorunlarına yapısal çözümler getirilememesini halkı ile bütünleşmemiş, halkına ve değerlerine yabancı ‘aydın’ tipinde görmüştür. Orhan Türkdoğan’ın merkez-çevre tablosunda eğitim, problemin çözümünde kilit taşı niteliğindedir. Türk eğitim sisteminin bireyleri topluma yabancı bir birey olarak yetiştirdiğini düşünmüştür. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarını problemin çözümde sorumlu görmüştür.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Shils'e göre, yönetici otorite mevkiindeki kişilerin kabul ettiği ve uyguladığı değerler, semboller ve inançlar bütününe merkezi değer sistemi denirken; bu değerler sisteminin dışında başka bir yaşamsal alan, sembol ve inanç sisteminin egemen olduğu tarafa 'Çevre' denmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu toplumsal yapısı incelendiğinde, Osmanlı temel toplumsal ayrışımın tam anlamıyla yöneten ve yönetilen ayrımına dayanmakta olduğu görülmüştür. Osmanlı'da devlet otoritesi aşırı merkezileşmiş ve devlet elitlerinin elinde toplanmıştır. Bir yandan padişahın dinsel ve icrai yetkiler verdiği devlet görevlileri, saray erkanı ve ulemeden oluşan yönetici sınıf, öte yandan yönetilen sınıf reaya (sürü).vardır

Osmanlı, yönetim mevkilerini kendi halkından esirgemiş ve bu mevkilere yabancı soyluları atamıştır. Buna göre Osmanlı'da Devşirme yöntemi ile Rumeli'deki köy ve kasabalardan toplanan Hristiyan erkek çocukları, özel bir eğitime tabi tutularak yönetimde ve orduda sadık ve yetenekli elemanlar olmak üzere yerleştirilmiş ve kullanılmıştır. Kul sistemi daha önce çeşitli Müslüman devletlerce de kullanılmış, ancak bunu en etkili olarak kullanan Osmanlı Devleti olmuştur. Nitekim Osmanlı'da kullar, saray erkanını, bürokrasiyi, orduyu ve tımarlı sipahileri oluşturmuşlardır. Böylece devletin Türk soylular ile ilişkisi kesilmiş, halktan kopuk, devşirme bürokrasisi dönemi başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda devleti yöneten seçkinlerin toplumdan farklı olma istekleri görülmüştür. Bu istek sonucu merkez sanat anlayışından, kıyafet anlayışına ve kullandıkları dile kadar çevreyle farklılaşmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetilen sınıf olarak reaya (sürü) ise vergi ödeyen, ama devlet yönetiminde hiçbir rolü bulunmayan bütün Müslüman ve gayrimüslim uyruklardan oluşmuştur. Reaya, askeri sınıf imtiyazlarının dışında bırakılmış olup, bu durum imparatorluğun temel kurallarından birisi olmuştur. Esas olan, devletin ve toplumun dengesinin korunması açısından, her bireyin kendi statü grubu içinde tutulmasıdır. Ancak hanedan kendisinin

ve idari sınıfın bu merkezi konumunu, tüm sosyo-politik yapılanmanın temel taşı olarak korumuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda güçlü ekonomik grupların bulunmayışı, ayrıca özerk aracı toplumsal yapıların yokluğu veya zayıflığı, devlete yüksek düzeyde bir özeklik kazandırmıştır. Devletin karşısında herhangi güçlü bir yapı olmadığı için devlet verdiği kararlarla sınıf ilişkilerini değiştirebilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş ve oturmuş bir bürokrasi vardır. Bu bürokrasi o günün şartlarına göre hayli gelişkin bir yapıya sahiptir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne mirasının bu olduğu hususu Metin Heper, Şerif Mardin, Orhan Türkdoğan, Ziya Gökalp ve İnalçık tarafından vurgulanmıştır. Atatürk, bilinçli bir şekilde Osmanlı sisteminde gözlemlediği yöneten-yönetilen ayrılığını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Reformlarının hedefi Türk toplumunu hak ettiği yere getirmektir. Fakat bugün, Türk toplum yapısında gözlemlenen ikilikler, Osmanlı bürokratik düşünüş tarzının, Halil İnalçık'ın ifadesi ile 'zürafe' kesimin düşünüş ve davranış tarzının devam ettiğini göstermektedir.

İlk Türk sosyoloğu Gökalp İmparatorluk devrinde yönetenlerin(idari mekanizma olarak) bir sınıf olduklarını kabul etmiştir. Türklerin, Osmanlı döneminin jandarmalığını ve askerliğini yapmaktan dolayı iktisadi açıdan yükselmediğini, bu camianın oluşturduğu feodalizm içinde reaya halini aldığını öne sürmüştür. Bu durumu Gökalp şöyle ifade etmiştir (1966: 40):

"Osmanlı enmûzeci Türkün harsına ve hayatına muzır olan emperyalizm sahasına atıldı, kozmopolit oldu, sınıf menfaatini milli menfaatin fevkinde gördü. Filhakika, Osmanlı İmparatorluğu genişledikçe, yüzlerce milletleri siyâsi dâiresine aldıkça, idare edilenlerle idare olunanlar iki ayrı sınıf hâline giriyorlardı. İdare eden bütün kozmopolitler 'Osmanlı sınıf'ını, idare olunan Türkler de 'Türk sınıf'ını teşkil ediyorlardı. Bu iki sınıf birbirini sevmezdi. Osmanlı sınıfı, kendini millet-i hâkime sûretinde görür, idare ettiği Türklere millet-i mâhkume gözüyle bakardı."

Bu noktada Osmanlı toplumunda gözlemlediği ikilikleri yani yönetici sınıf ile yönetilen kesim arasındaki farklılıkları ilk beliren Ziya Gökalp

olmuştur. Ziya Gökalp'de yöneten ve yönetilen kavramları avam/havas; aydın/halk ifadeleri çerçevesinde yansıma bulmuştur. Gökalp 'aydınlar' ve 'halk' ayrımı çerçevesinde Osmanlı'da var olan iki ayrı dünya, iki ayrı kültür varlığını ele almıştır. Ona göre, Osmanlı'da iki zümre görülmüştür. Bunlardan birine 'halk', diğerine güzideler denirdi. Osmanlı'da güzideler sınıfı, halka ait ne varsa bayağı, adi, sıradan görmüştür. Bundan dolayıdır ki halka 'avam' denmiştir. İşte Osmanlı idarecilerinin halktan farklı olma istekleri, halkı küçümsemeleri yüzündendir ki memleketimizde yan yana olarak iki lisan, iki vezin, iki edebiyat, iki musiki, iki bediiyat (estetik) iki ahlak, iki felsefe anlayışı doğmuştur.

Türkdoğan, 'Merkez-Çevre' şemasında tarihsel bir yol izleyerek Osmanlı toplumunda merkezin ve çevrenin bir analizini yapmıştır. Buna göre, merkez devşirme ve dönme yani yabancı soyluların elindedir. Osmanlı beş yüz yıl süre ile bu sistemi yürütmüştür. Cumhuriyet, bu gelenekli modeli tersine çevirmek istemiş ve çevrede bulunan halkı "Halkçılık" kültür kodu ile merkeze almak istemiştir. Bu Cumhuriyet rejiminin Osmanlı düzenine olan tarihsel tepkisi, önemli sosyolojik girişimdir. Osmanlı düzeninde yönetici sınıfın kimlik yapısına da karşıttır. Osmanlı, kendi halkı ile evlenmemiş, kendi halkını dışlamıştır. Halk reaya'dır (güdülen), vergi ödeyen, Yemen'e, Çanakkale'ye sürülendir. Merkez ise paşazadedir, soylu unsurlardır. yalılarda, köşklere yaşarlar.

Cumhuriyet, gelenekli burjuva sınıfını alt edememiştir. Eğitim sistemine, yönetim tarzına ve Türk insanının dünya görüşüne, modernleşme konfigürasyonuna biçim verenler de Osmanlı'dan intikal eden bürokratik tabakadır. Türkdoğan, Atatürk'ün misyonunun yüzyıllarca dışlanan, horlanan, raiyyet (sürü) olarak algılanan, yönetime layık görülmeyen, vergi ödeyen kesimin, halk tabakalarının merkeze taşınması olduğunu belirtmiştir. Atatürk'ün halkçılık ve milliyetçilik ilkeleri ile tarihsel merkez-çevre ayrışımını ortadan kaldırmaya yönelik çabaları ile halk, insanların yaşadığı toplumla bütünleşmesi anlamında 'Türklük' olgusunda birleştirilmeye çalışılarak, ulus-devlet inşası oluşturulmaya çalışılmıştır. Türkdoğan da aynı amaçlarla bu ilkeleri önemsemiştir. Toplumsal bir aktör olan Atatürk'ün çabalarıyla

tarihsel çevre-merkez ayrışımını, unutilan, arka plana itilen Türklük olgusunda birleştirilerek devlet oluşturulmaya çalışılmış, bu gerçekleştirilirken de çevreyi merkezle bütünleştirme gayesiyle “Halkçılık” ve “Milliyetçilik” ilkeleri temel taşlar olarak alınmıştır (Aydın, 2008: 88). Fakat Türkdogan yüzyıllarca raiyyet (sürü) olarak görülmüş halk tabakalarının karşısında devşirme bir yönetim tabakası olduğunu, Cumhuriyet ile birlikte bu grubun cahil halk tabakaları karşısındaki seçkinci düzeylerini koruduklarını ve Atatürk’ün koyduğu merkezi değerler sistemini yozlaştırdıklarını düşünmüştür. Bu yüzden Osmanlı’dan devam eden yöneten ve yönetilenler arasındaki farklılıkların devam ettiğini, bu farklılaşmaların sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda kendini gösterdiğini belirtmiştir.

Bu noktada Metin Heper de Atatürk’ün amacının, çevreyi merkeze taşımak olduğunu ve egemenliğin halka ait olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, Atatürk, Cumhuriyetçi devletin temel görevini halkı çağdaş medeniyet seviyesine çıkartmak olarak görmüştür. Metin Heper’e göre, seçkinlerin görevi, bu gelişimin niteliğini belirlemek ve bu süreci hızlandırmaktır. Ona göre, Atatürk, TBMM’nin bütün mensuplarının ve diğer bütün seçkinlerin halkı aydınlatmak ve onların gelişmesine yardım etmek sorumluluğunu taşıdığını düşünmüştür. Heper’e göre, Atatürk, CHP’nin ‘alalade’ bir siyasi parti olmadığına işaret etmiştir. Çünkü CHP, ülkeyi korumayı ve millete önderlik etmeyi amaçlayan bir devrimin sonucunda ortaya çıkmıştır. CHP’nin taraf olacağı ilkeler, herkesi memnun edecek şeyler değildir.

Heper’e göre Atatürk, sivil bürokrasinin tamamına derin bir güvensizlik duymuştur. Ona göre Atatürk’ün sivil bürokrasi konusundaki bu izlenimi, Osmanlı’da çok sayıda bürokratin Padişaha körü körüne itaat ederek kişisel çıkarlarını pekiştirmek istediklerini düşünmesinin bir sonucu idi. Ne var ki, söz konusu bürokratların birçoğu Cumhuriyet’in ilanından sonra bürokrasiye dönmeyi başarmışlardır (2006b: 103). Bürokratik entelijansiyanın devlet hayatındaki öneminin artışı ile birlikte sadece Atatürk’ün karizmatik yönetimi değil, Atatürkçü düşüncenin kendisi de rutinleştirilmiş ve bürokrasi tarafından ‘ele geçirilerek’ yeni bir şekle büründürülmüş, kapalı bir şekle dönüştürülmüştür.

Ona göre, bu dönemde Atatürkçü düşünceye özel anlamlar yüklenmeye başlanmıştır. Atatürkçülük, nasıl karar verilmesini gerektiren bir dünya görüşünden, ne yapılmasını anlatan bir ideolojiye çevrilmiştir. Reformculuk (İnkılapçılık), Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısında gerçekleştirilmiş olan kurumsal dönüşümlerin korunması ve güvenceye alınması anlamına gelmeye başlanmıştır (2006b: 130). Sekülerizm, zaman içerisinde yoğun din karşıtı ve pozitivist bir karakter kazanmıştır. Laiklik, toplumun halisane din duygularının sonucu olarak ortaya çıkan masum taleplerinin dahi reddedilmesi gerektiği şeklinde yorumlanmıştır (Heper, 1992: 197). Demokrasi anlayışını: Bürokratik seçkinler demokrasiye sadece prensipte bağlı idiler. Bürokratik seçkinler, ideal biçimi ile demokrasiyi onaylamıştır. Fakat Türkiye'nin uluslaşmasını tamamlayamadığından bahsederek, Türkiye'nin özel sosyo-ekonomik şartlarına uyarlanmamış bir demokrasiye ihtiyacı olduğunu söylemişlerdir. Türkiye'deki siyasetçilerin ve halkın demokrasi için uygun olmadığını ileri sürmüşlerdir (Heper, 2006a: 140).

Türkdoğan, Osmanlı'dan intikal eden bürokratik tabakayı, Atatürk'ün getirdiği değerler sistemini yozlaştırmakla suçlamıştır. Türkdoğan düşüncesinde bu kesim halka o kadar yabancı ve sorunlarından o kadar uzaktır ki, halkın kültür seviyesinin yükselmesi için bulduğu çözüm yolu, halka klasik müzik dinletmek, Diyarbakır'da opera ve bale okulu açılmasını teşvik etmektir. Türkdoğan, Türkiye'deki gecekondu olgusunun da yine bu kesimin halkın sıkıntılarına yabancı kalması, sorunlarına çözüm getirmemesi sonucu insanların köylerinden göç etmesi sürecinin sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Türkiye'nin halen gelişmiş ve az gelişmiş bölgelere ayrılmasının da yine bu Osmanlı'dan intikal eden bürokratik zihniyet yapısından kaynaklandığını, bu zihniyet yapısının da Atatürk'ün değerler sistemini yozlaştırdığını dile getirmiştir. Türkdoğan, yozlaşmayı merkezi değerler sisteminin dejenere edilmesi olarak yorumlamış ve bunların toplum yapımızda sıkıntılar doğurduğunu belirtmiştir. Türkdoğan'a göre seçkin tabaka neleri yozlaştırmıştır:

a. Modernleşme İdeali: Yeniliği analiz ve sentez edebilecek 'yerlilik' niteliği güçlü bir seçkin tabakanın bulunmaması akültürasyon sürecini hızlandırmıştır. Batı'dan aktarılan tüm yenilikler, antropologların 'kargo kültürü' adını verdikleri bir yaklaşımla, hiçbir kültür gümrüğüne tabi tutulmadan, olduğu gibi Türk toplum yapısına aktarılmıştır.

b. Laiklik: Merkez, resmi teori geleneğinden ötürü, laik kültür kodunun etkisi altında, dinsel değerleri dışlamış, çevre ise halk ve köylülük kimliğini sürdürmüştür. Din dışı laiklik anlayışı, belirli süreler içinde din karşıtı bir akıma dönüşmüş ve dışlanmıştır. Reayanın veya köylülük kültürünün simgesi olan 'örtünme' merkez için artık fanatizmin veya yobazlığın bir yansımasıdır. Böylece biçimsel değerlerde bile ikili yapılaşma özelliğini sürdürmüştür.

c. Halkçılık: Bürokratik seçkinler, halka doğru gitmek, çevrenin yaşadığı sorunlara çözüm bulmak yerine halktan uzaklaşmışlar ve yabancılaşmışlardır. Halkın yaşadığı sorunların farkında değildirler. Bu yüzden halkın sorunlarına yapısal çözüm getirmiyorlar. Bu yüzden Türkiye'de bir gecekondulu sorunu, yoksulluk ve az gelişmişlik sorunu vardır.

ç. Milletleşmek: Merkezin millileşmesi temel felsefeyi oluşturmuştur. Atatürk, kozmopolit bir tabakanın ulus-devlet yolunda olan bir toplumu yönetemeyeceği kanısındadır. Bunun için de 'ümmetten-milllete' geçmek gerekmiştir. Bu da insanların içinde yaşadığı toplumla bir olması, bütünleşmesi, aynı şemsiye altında olması anlamında 'Türklük' idi. Fakat Enderun zihniyeti yeni düzene uymayı başarmış ve Atatürk'ün ölümü ile milletleşme sürecini kendi doğrultusunda yozlaştırmıştır. Türkdoğan'a göre Enderun zihniyeti, Atatürk'ün çevreyi Türklük çatısı altında birleştirme iradesini (Osmanlı'da kopuk ve parçalanmıştı, Türklük unutulmuştu) asimile etme çabaları olarak yorumlamıştır. Enderun zihniyeti, 'farklılıklarda birleşmek bizim amacımızdır demek yerine, farklılıklar bizim zenginliğimizdir' demek suretiyle ülkeyi çok parçalı bir yapıya sürüklemeye macerasına girmişlerdir. Bu kozmopolit üst zenginler ulus-devlete de karşıdırlar.

Türkdoğan, Atatürk'ün getirdiği halkçı temalara karşın, bürokratik tabakanın halkı ve halkın değerlerini küçümsediğini belirtmiştir. Bürokratik

tabakanın, halktan uzak ve sorunlarına yabancı olduğunu, kültür dünyalarının, zevklerinin, eğlence dünyalarının, eğlenmek için yemek için gittikleri mekânların apayrı olduğunu belirtmiştir. Türkdoğan, merkez çevre terimlerini kültürel anlamda kullanmıştır.

Metin Heper ve Şerif Mardin, Türkiye'deki eğitim sisteminin bütünleştirmeyi sağlayamadığını belirtmişlerdir. Metin Heper, üniversitelerde, bürokratik seçkinlere, 'gerçek verilerden soyutlanmış ve yapay bir iç tutarlılığa sahip olan ilkelerin ve kuramların bilgi diye sunulmuş olduğu ve bu seçkinlerin toplum ve siyasal hayata bakışının bu tür bir eğitim üzerine bina edilmiş olduğu görüşündedir. Şerif Mardin de eğitim kurumlarının geleneksel bütünleştirme mekanizması içinde saf dışı bırakılmış olan şeyi yeniden mecrasına sokamadığını vurgulamıştır. Özellikle kendi toplumuna yabancılaştırması çok muhtemel olan üniversite öğrencileri bakımından bunu hayati bir eksiklik olarak görmüştür.

İnalçık'ın yazılarında bahsettiği kültür ve kimlik (Anadolu-İslam kültürü) sorunu merkez çevre ilişkileri çerçevesinde yorumlanabilir. Çevrenin İslam kültürünün yansıması olan giyiniş, geleneksel simgeler, başlık, kıyafet, dil, konuşma üslubu, selamlaşma, Tanrı fikri, ibadet bakımlarından iki kampa ayırdığı düşüncesindedir. 'Ben ve öteki' ayrılığı yapılarak çevrenin ötekileştirildiğini belirtmiştir.

Shils, "Center and Periphery: Essays in Macrosociology" isimli makalesinde merkez ile çevre arasında var olan uçurumların aşılması, eşitsizlik aralığının daraltılması için çözüm yollarını da çizmiştir. Shils'in ifadesi ile (1975: 10):

".....Toplumun hayat standardının yukarı çekilmesi, üretim araçlarında teknolojinin kullanımının yaygınlaştırılmasıyla eğitim ile merkezi değer sisteminde daha geniş bir yaygınlıkta katılıma yol açmaktadır. bireysel özgürlükler ve fırsatın gelişmesine bağlı bireyselliğin yaygınlaşması ve daha geniş iletişim yoğunluğu, eşitsizlik aralığını azaltmakta."

Günümüzde kitle iletişim teknolojisinin toplumsal değişme üzerinde olağanüstü bir etkisi vardır. Özellikle televizyonun yaygınlaşması, geniş kitlelerin duyuş, düşünüş davranış biçimlerini çok büyük ölçüde etkilemiştir. Bir açıdan adeta istila görünümü arz etmesine karşılık, bir başka açıdan da kenardaki insanların ufkunu açmış ya da değiştirmiştir (Bozkurt, 2004: 342).

Sınıf eşitsizliğinin kuşaklar arası aktarılmasında eğitimin önemli bir rolü vardır. Üst sınıfta olanlar daha iyi eğitim alarak daha prestijli mesleklere sahip olurken, alt sınıfta olanlar üst sınıfta olanlarla eşit eğitim olanağına sahip değildir. Bu nedenle eğitim, toplumsal eşitsizliğin oluşması için gerekli koşulları oluşturur. Toplumsal eşitsizlik eğitim aracılığı ile meşrulaştırılmış olur (Bahar, 2008: 208). İngiltere başbakanı çocuğuna özel hoca tuttuğu zaman halk ayağa kalkmıştır. İyi eğitim olanakları, iyi meslekler, iyi kazanç demek ve sonraki kuşaklara daha rahat bir yaşam, toplumun iyi eğitim görmemiş kuşakları arasındaki farkın devamı derken kuşaklar boyu süren bir saltanat, bütünleşememiş bir toplum, gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler, ayrıcalıklı aileler... İngiliz toplumunun genetiğindeki temeli 'Magna Carta'ya kadar dayanan en az 300 yıllık bir demokrasidir yansıyan.

Mosca, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrımın her toplumun temel özelliklerinden biri olduğunu vurgulamıştır. Kültür ve ideoloji birliği elite, yönetici sınıfa, gerçek bir sınıfın özelliği olan düşünce ve eylem birliğini, aynı statüde olma ve aynı çıkarlara sahip olma bilincini sağlamaktadır ve bu husus çok önemlidir. ...hukuk devleti olmak gibi kavramlar ise içi boş hurafelerdir (Mosca'dan aktaran Vergin, 2008: 116-118).

Anayasa'nın 2'nci maddesi der ki; "Türkiye Cumhuriyeti demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir". Mevcut politikalara bakıldığında ise iktidar partisi sosyal devlet ilkesinin içini boşaltarak devlet adına yapılması gereken yardımları siyasal zemin oluşturmak için ve üstelik de devlet eliyle içine dini unsurları katmak suretiyle bu ilkeyi sömürürken, muhalefet partisi ise laiklik üzerinden ve laikliğin arkasına sığınarak bu ilkedan nemalanma yolunu tercih etmiştir. Fakat tüm bunlar yapılırken 2'nci maddede vurgulanan demokrasi ve hukuk devleti ilkesi ikinci planda bırakılmıştır. Demokrasi ve hukuk halkın güçlenmesi için olmazsa olmazlar arasındayken, bu iki ilke gerektiği kadar

güçlendirilmemiş hatta aksine ötelenmiş ve ihmal edilmiştir. Demokrasi ve hukukun üstünlüğünün olmadığı bir yerde feodal yapı elbette kendine zemin bulur ve bu yapıdan beslenen unsurlar bu yapının değişmemesi için ellerinden geleni yaparlar. Tabi ki tüm bunların doğuracağı sonuç yine halkın aleyhine bir tabloyu ortaya çıkaracaktır. Halk kendine çıkış yolu bulamadığı takdirde ise yanlış kararlar vermekte zorlanmayacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye’de toplumsal yapı, köklerini Osmanlı toplum yapısından alan ‘yöneten-yönetilen’ ayrımına dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüz Türkiye’sine, Türk toplum yapısının derinlerinde yatan ‘yöneten-yönetilen’ ikiliğine dayanan temel felsefesi hala yaşamaktadır. Bu ayrım, Türk toplum yapısında ortaya çıkan birçok soruna, bütünleşememeye, ötekileştirmeye, eğitimde, gelir dağılımında, olanaklara erişme de eşitsizliğe temel teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

ALİM, Arlı. "Devletin Sürekliliği, Devrimin Muhafazası, Toplumun Denetimi Sorunu:Merkez-Çevre Paradigmasının Sınırlılıkları Üzerine Notlar", **Toplum ve Bilim**, Sayı 105, 2006, 96-130.

ARSLAN, Ali. "Tek ve Çok Partili Dönemlerde Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profillerinin Karşılaştırmalı Analizi", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2005, 53-66.

ARSLAN, Ali. **Elit Sosyolojisi**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2007.

AYDIN, Gülay. **Orhan Türkdoğan'ın Devlet Anlayışı** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

BAHAR, Halil İbrahim. **Sosyoloji**, Ankara, USAK Yayınları, 2008.

BOTTOMORE, Tom ve Robert NISPET. **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, İstanbul, Ayraç Yayınevi, 2002.

BOZKURT, Veysel. **Değişen Dünyada Sosyoloji**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.

ÇAM, Esat. **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 1977.

ÇAYLAK, Adem. **Osmanlı'da Yöneten Yönetilen**, Ankara, Vadi Yayınları, 1998.

DAVER, Bülent. **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, Doğan Yayınevi, 1969.

DENİZ, Şefaattin. **Osmanlı Devleti'nde Padişah ve Bab-ı Ali Arasındaki İktidar Mücadelesi (1808-1908)** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2002.

DUVERGER, Maurice. **Siyaset Sosyolojisi** (Çev: Şirin TEKELLİ), İstanbul, Varlık Yayınevi, 1975.

GÖKALP, Ziya. **Türkçülüğün Esasları** (Haz: Mehmet KAPLAN), İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976

GÖNENÇ, Levent. "2000'li Yıllarda Merkez-Çevre İlişkilerini Yeniden Düşünmek", **Toplum ve Bilim**, Sayı 105, 2006, 129-154.

GÜNGÖR, Erol. **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul, Ötüken Yayıncılık, 2007.

HACİBEKİR, Gazi. **Merkez-Çevre İlişkileri Teorisi Işığında Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

HALAÇOĞLU, Yusuf. **16.-17. Yüzyılda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

HEPER, Metin. **Türk Demokrasisinin Dünü, Bugünü ve Yarını**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

HEPER, Metin. "The Ottoman Legacy and Turkish Politics", **Journal of International Affairs**, Güz 2000, 62-82.

HEPER, Metin ve Aylin GÜNEY. "The Military and the Consolidation of Democracy: The Recent Turkish Experience", **Armed Forces and Society**, Yaz 2000a, 157-185.

HEPER, Metin. **Political Leaders and Democracy in Turkey**, Lexington Yayınevi, 2002a.

HEPER, Metin ve Şule TOKTAŞ. "İslam, Modernity and Democracy in Contemporary Turkey: The Case of Recep Tayyip Erdoğan", **The Muslim World Dergisi**, 4, 2003, 157-185.

HEPER, Metin. **Türkiye Sözlüğü: Siyaset, Toplum ve Kültür** (Çev. Zeynep MERTOĞLU), Ankara, Cantekin Matbaacılık, 2006a.

HEPER, Metin. **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006b.

HEPER, Metin ve E. Fuat KEYMAN. "Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey", **Middle Eastern Studies**, 9, 1998, 259-290.

İNALCIK, Halil. **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları ve İncelemeler**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1996.

İNALCIK, Halil. **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, Ankara, Kırmızı Yayınları, 1998.

İNALCIK, Halil. "İkinci Bin'de Türkler", **Makaleler 1**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2000, 291-349.

İNALCIK, Halil ve Günsel RENDA. **Osmanlı Uygarlığı**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2004.

İNALCIK, Halil. **Turkey and Europe in History**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2006.

İNALCIK, Halil. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2006a.

İNALCIK, Halil. **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2006b.

İNALCIK, Halil ve Donalt QUATOERT. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1924**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2006c.

İNALCIK, Halil. "Has Bağçe'de Ays'u Tarab", **Makaleler 2**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006c, 190-200.

İNALCIK, Halil. "Modern Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar", **Makaleler 2**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2008a, 283-325.

İNALCIK, Halil. "Devlet Teşkilatında Kul Sistemi", **Makaleler 2**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2008b, 150-170.

ITZKOWITZ, Norman. **Algılamalar Sorunu, İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2000, 50-61.

KARPAT, Kemal. "Ziya Gökalp'in Korporatifçilik, Millet ve Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceleri", **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, 2001, 328-340.

KARPAT, Kemal. **Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus** (Çev. Akile Zorlu DURAKAN), İstanbul, İmge Yayınevi, 2002.

KARPAT, Kemal. **Osmanlı Devleti'nin Dönüşümü, 1789-1908** (Çev. Dilek ÖZDEMİR), İstanbul, İmge Yayınevi, 2006a.

KARPAT, Kemal. **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma** (Çev. Dilek ÖZDEMİR), İstanbul, İmge Yayınları, 2006b.

KIŞLALI, A. Taner. **Siyaset Bilimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları: 9, 1987.

KIZILÇELİK, Sezgin. **Sosyoloji Teorileri 1**, Konya, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 1992.

KONGAR, Emre. **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985.

KONGAR, Emre. **Türk Toplumbilimcileri 1**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999.

KURTKAN, Amiran. **Genel Sosyoloji**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976.

MARDİN, Şerif. "Freedom in an Ottomon Perspective", M. HEPER ve A. EVIN (ed.), **State, Democracy and the Military Turkey in the 1980's**, New York, Eothen Press 1988, 26-29.

MARDİN, Şerif. "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, 35-77.

MARDİN, Şerif. "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batıcılışma,Türkiye: Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar", (Der. E. Tümer TEKİN), **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1991a, 411-458.

MARDİN, Şerif. "Türkiye'de Gençlik ve Şiddet", (Çev. Mustafa ERDOĞAN), **Türk Modernleşmesi Makaleler4**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1991b, 251-290.

MARDİN, Şerif. **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1992.

MARDİN, Şerif. **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, (Çev. Mümtazer TÜRKÖNE, Fahri UNAN, İrfan ERDOĞAN), İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1998.

MARDİN, Şerif. "Türk Siyaset Düşüncesi Üzerine Söyleşi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2004, 399-422.

MARDİN, Şerif. "Siyasal ve Sosyal Bilimler", **Makaleler 2**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2005.

MARDİN, Şerif. **Bediüzzaman Said Nursi Olayı/Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim**, (Çev. Metin ÇULHAOĞLU), İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2006a.

MARDİN, Şerif. **İdeoloji**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2006b.

MARDİN, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2006c.

MARDİN, Şerif. "Modern Türkiye'de Din", **Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3**, (Der. Mümtazer TÜRKÖNE ve Tuncay ÖNDER), İstanbul, İletişim Yayınları, 2006d, 145-170.

MARDİN, Şerif. **Din ve İdeoloji**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2007.

Milliyet Gazetesi İnternet Sitesi, <<http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetayArsiv&ArticleID=1111323&Kategori=siyaset&b=Basbakan%20dil%20utanci%20yasiyor>>, 27.06.2009.

ÖZBUDUN, Ergun. **Etkisi Bugüne Kadar Uzanan Osmanlı Mirası ve Ortadoğu'da Devlet Geleneği, İmparatorluk Mirası**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2000, 186-246.

ÖZDEMİR, M. Çağatay. **Türkiye'de Sosyoloji, İsimler ve Eserler 1**, Ankara, Phoenix Yayınları, 2008a.

ÖZDEMİR, M. Çağatay, **Türkiye'de Sosyoloji, İsimler ve Eserler 2**, Ankara, Phoenix Yayınları, 2008b.

ÖZENÇ, Ali. **Şerif Mardin'e Göre Modernleşme ve Din** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

QUATAERT, Donald. **Osmanlı İmparatorluğu: 1922-1700, İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2002.

Radikal Gazetesi Resmi İnternet Sitesi, 30.04.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=219889>>, 24.06.2009.

SARIBAY, Ali Yaşar. "Global Toplumda Ziya Gökalp'i Okumak", **Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2007a, 107-141.

SHILS, Edward. "Center and Periphery Essays in Macrosociology", **University of Chicago Press**, Chicago and London, 1975, 3-16.

SLATTERY, Martin. **Sosyolojide Temel Fikirler**, İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2007.

ŞAHİN, Ali. **Bürokrasi Kuramı ve Türk Bürokrasisi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

TEZCAN, Mahmut. **Toplumsal Değişme**, Ankara, Feryal Yayıncılık, 1995.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler**, İstanbul, Üçdal Yayıncılık, 1982.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1996.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1997.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Milli Kimliğin Yükselişi, Niçin Milletleşme**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Milli Kültür, Modernleşme ve İslam**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004a.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004b.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Doğu ve Güneydoğu, Kabile-Aşiret Yapısı**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005a.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **İslami Değerler Sistemi ve Max Weber**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005b.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Türk Ulus-Devlet Kimliği**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005c.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Ulus-Devlet Düşünüğü Ziya Gökalp**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005d.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Kemalist Sistem ve Sosyolojik Yapısı**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005e.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Türkiye’de Köy Sosyolojisi**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006a.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **İstanbul Gecekondu Kimliği**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006b.

TÜRKDOĞAN, Orhan. "Üç Sosyal Bilimcimizin Düşünce Tarihimizdeki Yeri", **Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007a, 107-141.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Türk Toplumunun Kültürel Dinamikleri**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2007.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Osmanlı’dan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008a.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Aydın Sınıfın Anatomisi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008b.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **01.04.2009, 02.04.2009 Tarihlerinde Tarafıma Gönderilen İletileri ve Telefon Görüşmeleri**.

VERGİN, Nur. **Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2008.

YAYLA, Atilla. **Siyaset Teorisine Giriş**, Ankara, Liberte Yayınları, 2002.